

ETNOLÓGIA

Szerkesztette: Kulcsár Tímea

Ungvári Nemzeti Egyetem
Magyar Tannyelvű Humán-és Természettudományi Kar
Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék

ETNOLÓGIA

(oktatási jegyzet)

Szerkesztette: Kulcsár Tímea

Ungvár – 2014

TARTALOM

- 1. AZ ETNOLÓGIA HELYE A HUMÁN-TUDOMÁNYOK SORÁBAN*
- 2. AZ ETNOLÓGIA FORRÁSAI ÉS KAPCSOLATA MÁS TUDOMÁNYOKKAL*
- 3. AZ ETNOLÓGIAI KUTATÁSOK MODSZEREI*
- 4. AZ ETNOLÓGIA RÖVID TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉSE*
- 5. AZ ETNOLÓGIA FŐBB FOGALMAI*
- 6. AZ ETNIKUMOK SZERKEZETE (MOZAITÁSA)*
- 7. AZ ETNIKUMOK LEGFONTOSABB JELLEMZŐI*
- 8. AZ ETNIKUMOK CSOPORTOSÍTÁSA*
- 9. VALLÁS: TERMÉSZETFELETTI ERŐK*

BEVEZETÉS

Az emberrel csak az ember foglalkozik, és már a kérdések feltevéséből is megtudunk valamit róla, cselekvési területéről és lehetőségeiről. Ezek a kérdések egyre fontosabbak a közéletben, a médiában és a politikában, de az egyes ember életét is befolyásolják, hiszen utazások, filmek és irodalmi művek révén idegen kultúrákat ismer meg. Az etnológia olyan tudomány, amely az idegen kultúrák és a saját kultúra specifikus és egyetemes jelenségeinek vizsgálatával kísérel meg választ adni az emberi viselkedésformákkal kapcsolatos kérdésekre.

Az etnológia kifejezést először is azon ismeretek bemutatására használjuk, amellyel német nyelvterületen leginkább a *Völkerkunde* (egyetemes néprajz) elnevezésű egyetemi szak foglalkozik. Kiemeljük a szak interdiszciplináris jellegű állításait. Ennél azonban tovább is lépünk, és az etnológiát értelmezve bemutatjuk a más nemzetek kulturális antropológiai és szociálanropológiai kutatásának eredményeit is. Az etnológia fogalma tehát erősen közelít a kulturális és szociálanropológia fogalmához, és - ahol külön nem jelezzük - azokkal rokon értelemben használjuk. Az utóbbi években az etnológia elméletére és módszereire nemcsak más társadalomtudományok vannak hatással, hanem maga is hat rájuk, a szociológiától a történettudományon át egészen a nyelv- és irodalomtudományig. Ennek fő oka az etnológiai kutatás példátlan méretű önkritikája, önreflexiója és újraértelmezése volt, mellyel a kolonializmus és a fajelmélet korábban rávetülő árnyékától kívánt megszabadulni.

Az etnológiai diszkusszió az ember tudományára irányul, amely saját előfeltevéseit kritikusan újra és újra átgondolja. Számos országban mindez egy akadémiai szaktudomány, egy egyetemi diszciplína keretei között történik, ilyen például az amerikai *cultural anthropology*. Más országokban (Franciaország, Nagy-Britannia) integratív diszciplínák léteznek, melyek az emberi kultúráról interdiszciplináris vitát folytatnak, és ily módon koncentrálnak rá. A német *Völkerkunde* is élénk nemzetközi és interdiszciplináris eszmecserekből vesz részt, ami nélkül a szak nem lenne abban a helyzetben, hogy az etnológiai diszkussziót, s különösen az ipari társadalmak kutatását koordinálja és azzal megbirkózzék.

Az etnológiában mindig is a terepkutatásból származó tapasztalat volt a középpontban. Ilyen tapasztalattal nem rendelkeznek azok a tudományok, melyek holt kultúrákkal vagy írásos bizonyítékkal foglalkoznak, illetve élő kultúrákhoz statisztikai módszerekkel közelítenek.

Mindezek alapján azt tartottuk indokoltnak, hogy a német *Völkerkunde*, a francia *ethnologie*, az amerikai *cultural anthropology* és a brit *social anthropology* fogalmait összevonva írjuk meg az etnológia oktatási jegyzetét.

AZ ETNOLÓGIA HELYE A HUMÁN-TUDOMÁNYOK SORÁBAN

1. **A tantárgy megnevezései és fejlődése**
2. **Az etnológia története**
3. **Az etnológia értelme és haszna**
4. **Az etnológia tárgya**
5. **Az etnológia jelentősége**

1) Az etnológia a népek, azok kultúráját, szokásait, életvitelét, vizsgáló tudományág. Tulajdonképpen egy összehasonlító néprajz, mely a különböző népek (etnikumok) közötti különbségeket hasonlóságokat, valamint azok okait vizsgálja.

Etnológia – görög eredetű szó. Ethnos – nép, törzs, csoport. Logos – tanítás, ismeret, tudomány... Etnológia – népismeret, népekről szóló tudomány.

Az **etnológia** (gör. *éthnosz* 'nép', *lógosz* 'tan') tehát az emberről mint kultúrával rendelkező lényről szóló tudományként definiálható.

Az etnológiát mint tudományt jelölő fogalmat először 1784-ben használta Sáván francia tudós, aki a fogalom alatt a „népek fejlődésének történetét (a civilizációban)” értette. Az etnológia, mint tudományt jelölő fogalom a XIX sz. 20 – 30-s éveiben világszerte elterjedt, mégpedig Edwards és a fizikus Amper tevékenységének köszönhetően. Amper különös jelentőséget tulajdonított az etnológiának, azt mondta, hogy ez az új tudomány van olyan fontos az emberiség megismerésében, mint a történelem és a régészet.

A XIX sz. 30 – 40-es éveiben Európában és a tengerentúlon létrejöttek az első etnológiai társulatok:

1839-ben – megnyílt a Párizsi etnológiai társaság.

1842-ben – Amerikai etnológiai társaság.

1843-ban – Angliai etnológiai társaság.

1869-ben – Németországban az antropológiai, etnológiai és történelem előtti társulat.

1871-ben – Itáliai antropológiai és etnológiai társulat.

1934-ben az „antropológiai és etnológiai tudományok Nemzetközi Szövetsége” mely napjainkban is rendszeresen Nemzetközi kongresszusokat tart.

Ukrajnában a XIX században jelent meg az „etnológia” kifejezés. A Lembergben működő „Sevcenko Tudományos Társaság” rendszeresen gyűjteménysorozatot jelentetett meg „Anyagok az orosz-ukrán etnológiához” címen.

A XX sz. 20-s éveiben az UT Akadémián belül működött a „Fegyir Vovkról” elnevezett antropológiai és etnológiai múzeum, mely évente megjelentette „Anyagok az etnológiához” c. kiadványát.

Ám a 30-s években a Sztálinista represszió idején, amikor üldözték az ukrán tudományt, kultúrát, hagyományokat más intézményekhez hasonlóan a múzeumot is bezárták.

Az ott dolgozók közül egyeseket száműztek, mások kénytelenek voltak elhagyni az országot 1929-ben az etnológia fogalmát is eltörölték, és helyette az etnográfia honosult meg. Az etnológiát burzsoá-kapitalista tudománnyá titulálták. Jóllehet 1973-ban történtek próbálkozások a rehabilitálására és az etnológia visszaállítására, ám sikertelenül.

U.a. Európában továbbra is használatban volt a fogalom, és a tudományág fejlődött. Nemzetközi etnológiai társaságok működtek, Nemzetközi antropológiai és etnológiai kongresszusok kerültek lebonyolításra. Ukrajnában csak a függetlenség kikiáltása után 1991-ben állították vissza a tudományág hivatalos megnevezését.

Az „etnológiával” párhuzamosan a XVII – XX sz. folyamán használatban volt az „etnográfia” fogalom. Az etnográfia szintén görög eredetű szó: ethnos – nép, törzs, grapho – írok, leírok. Etnográfia – népleírás.

Ám a „népleírás” kifejezés csak a tudományok kezdeti szakasza volt helyes, amikor a kutatók még csak gyűjtötték a különböző népekről szóló adatokat, információkat.

Az „etnográfia” fogalmat először 1607-ben a német Zommer író használta. 1791-ben Nürnbergben jelent meg az első etnográfiai kiadvány. A XIX sz. folyamán Európa szerte megjelentek néprajzi gyűjtemények. 1820-ban pl. „Etnográfia” néven Magyarországon megjelent egy album, mely a magyar népviseletet mutatta be. 1826-ban pedig Itáliában kiadták az első „Etnográfiai Atlaszt”.

Ukrajnában először 1777-ben jelent meg etnográfiai kiadvány, írója Kalinovszkij volt és az ukrán lakodalmi szokásokat írta le. Maga az „etnográfia” fogalom a XIX sz. első felében terjedt el, azt követően, hogy a Kárpátaljai származású író és filozófus Dovhovics védelemre szállt a vidék ruszin lakosságának oldalán.

Az etnológia és etnográfia fogalmak elterjedése egy új tudományág létrejöttét illusztrálta, csak különböző országokban másként nevezték. Magyarországon például néprajz. Németországban 2 fogalom terjedt el: 1.Volkskunde – tudományág, mely a saját népük eredetével, kultúrájával foglalkozott, 2.Volkerkunde – tudományág, mely más népek (főleg írástudatlanok és gazdaságilag elmaradott népekkel).

Ezt a kultúrával foglalkozó tudományt az egyes országokban az idők során eltérően dolgozták ki: **német nyelvterületen** különösen két diszciplína tartott igényt a mindennapok kultúrájának teljes értelmezésére és ezzel arra az interdiszciplinaritásra, amely az etnológiára jellemző:

- A **Völkerkunde** eredetileg nem európai, ún. primitív kultúrákat vizsgál. A fogalom először 1771-ben, August Ludwig von Schlözer göttingeni történész és nyelvész írásaiban jelenik meg.

Ma az Ethnologie (etnológia) tulajdonképpen a Völkerkunde fogalmának helyébe lépett. Vizsgálatának tárgyát az összes kultúra képezi, tehát a saját nép kultúrája is. Az **etnográfia** (*graphiein=írni*) fogalmát inkább az adatfelvételre, látszólag tisztán leíró tudományos munkára használják.

- A **Volkskunde** hagyományosan a saját nép kultúráját vizsgálja, különösen a falusit és a városi alsó rétegeket.

Néprajzi jellegű tudományágak a legtöbb európai országban léteznek (A). Ma a n. nyelvterületen részben más fogalmak honosodtak meg (pl. európai etnológia, empirikus kultúratudomány). Ezzel összefügg a **folklor** fogalma, mely a 19. sz.-ban az európai falusi lakosság hagyományos szokásait jelenti, de ma inkább egy társadalom hétköznapi életének tradícióit értik rajta (mindennapi hagyomány). A nemzetközi összehasonlító néprajz- és folklor kutatás az etnológia tudományágának szerves része.

A Volkskunde, ill. a Völkerkunde nagyon eltérő *módszertani megközelítéssel* dolgozik. A n. Völkerkunde az elmúlt 50 évben egyre inkább olyan tudományággá fejlődött, amelynek középpontjában az időigényes, állomásozó terepkutatás áll. A *Volkskunde* különösen a kritikai-történeti megközelítést kedvelte. Ebben a tudományágban ritkán fordul elő az állomásozó terepkutatás, inkább más kvalitatív módszereket használnak (pl. interjúkat). Ezek az eltérő, ám egymást kiegészítő profilok más tudományágak hatását is nyitottan fogadják, mert közös céljuk, hogy minél nagyobb mennyiségű empirikus információ alapján általánosítható állításokat dolgozzanak ki. N.o.-tól eltérően számos más ipari társadalomban nem tartották annyira fontosnak, hogy különbséget tegyenek a saját és az idegen kultúrák, az élő és a történeti kultúrák között. Az általános elméleteket azonban ott is azon kutatások eredményei alapján állították föl, melyek látszólag egyszerű, prehisztorikus, „primitív” és paraszti kultúrákkal foglalkoztak, és specializálódásra ott is sor került: így az *anthropology* az USA-ban négy áltudományt foglal magában (B). A kulturális antropológia (*cultural anthropology*) kifejezést az USA-ban 1900 táján a N.o.-ból bevándorolt Franc Boás (1858-1942) választotta egy történeti-fenomenológiai tudomány szak megjelölésére, hogy elhatárolja a fizikai antropológiától (C). Érdekes módon a néprajzi jellegű folklor kutatás (*folkloré studies*) az antropológia érdeklődési köréből hosszú ideig kimaradt, és a két tudományág közeledése csak a legutóbbi évtizedekben kezdődött el. A boasi értelemben vett kult. antropológia N.o.-ban nem tudott meggyökerezni - antropológián ott a rassz és a kultúra közötti összefüggés igencsak fontosnak tartott kutatását értették. Csak az utóbbi években hódított tért az am. nyelvhasználat a n. nyelvterületen. Az ellenkező utat járták be **Franciaországban**: egy valamikor kifejezetten csak az Európán kívüli kultúrák tanulmányozására összpontosító diszciplína, az etnológia nevét egyre inkább a Volkskundét és a Völkerkundét is magában foglaló tudományág elnevezésére használják, amely főként a strukturalizmusról és

posztstrukturalizmusról máig folyó vitában hatott mélyen a francia és nemzetközi szellemtudományokra.

Nagy-Britanniában megkülönböztetik az inkább történeti irányultságú *ethnologyt* a francia szociológia befolyása alatt álló szociál-antropológiától (*social anthropology*). Manapság világszerte az állomásozó terepkutatás módszerével vizsgálják a mindennapi kultúrát, és ezzel gazdagítják az összehasonlító szociológia és antropológia adattárát.

Itáliában, Franciaországban, Spanyolországban, a tudományágra a „néphagyományok” fogalmát használták, USA-ban és Angliában pedig – kulturális antropológiának.

Nós, az elhangzott megnevezések tulajdonképpen az etnológia szinonimái, magukban foglalják a népekről szóló tudomány elméleti és gyakorlati részét. Tehát mindegyik helyes. De mi hogy elkerüljük a félreértést a világ népeiről és kultúrájáról szóló tudomány megnevezésére az etnológiát fogjuk használni.

2) A szomszédos vagy éppen egymástól nagyon távoli kultúrák képviselői valószínűleg mindig is képet alkottak egymásról. Az európai kultúráknak és közel-keleti elődeiknek, a mezopotámiaiaknak és az egyiptomiaknak különösen fontos volt az idegen kultúra valóságghű leírása.

A - nyugati értelemben vett - „etnográfia atyjának” Hérodotoszt (kb. Kr. e. 490-424) tartják.

A középkor elején Willem van Rysbruck (kb. 1215-1270) és Marco Polo (1254-1323) utazók hoznak hírt Európába egzotikus népekről. Ibn Haldún (1332-1406) muzulmán tudós összehasonlítja a letelepült életmódot a no-madizmussal. Az indiánokról hoz részletes beszámolót Európába a spanyol Bartolomé de las Casas (1474-1566) és Bernardino R. de Sahagún (1500-90).

A 17. és 18. sz.-i **nagy felfedező utazások** (pl. James Cook útjai, 1768-81) az európai hatalmi és gazd. térség terjeszkedése idején zajlanak. Az emberiség történetéről alkotott elméleteket, a metafizikai és államfilozófiai elmélkedéseket etnográfiai és természettudományos anyaggal támasztották alá. A **felvilágosodás korában** is az európai utópiák és félelmek kivetítésére szolgáltak az egzotikus népek. Főleg az indiánokról és a déltengeri szigetek lakóiról alkottak romantikus képet: ők azok a „nemes vadak”, akik közelebb állnak a természethez. Ebben Jean-Jacques Rousseau (1712-78) írásai voltak meghatározóak, aki Michel de Montaignenak a természet és kultúra kettősségére vonatkozó elméletét vette át. Rousseau szerint az ember kezdetben boldog természetes állapotban van, nem ismer sem társadalmi, sem vallási kötelességeket. Csak a kultúra következtében válik degenerált és elidegenedett lényé. A kult. fejlődés folyamán az egyének közmegegyezést (*volontégénérale*) kötnek társadalmuk jellegéről, amit azután a neveléssel internalizálnak. E fantasztikus koncepciók mellett azonban már korán - pl. Bernardino de Sahagún, Georg Forster, Alexander von Humboldt munkáiban - tapasztalható az a törekvés, hogy a beutazott területeket és azok lakóit pontosan és valóságghűen írják le. Amikor **Európa gazdasági és katonai**

értelemben kiterjeszti befolyását a világ többi részére , az európaiak többsége egyre jobban érdeklődni kezd az idegen, különös és egzotikus kultúrák iránt, s az igényeiket könyvek és világkiállítások elégítik ki. Az állatbemutatókat élő egzotikus emberekkel bővítették. A **19. sz. második felében** az etnológia tudományszakká válásával párhuzamosan megalapítják az első antropológiai és etnológiai folyóiratokat, társaságokat, tanszékeket és múzeumokat. A kezdeményezők többnyire jogászok, orvosok és természettudósok. A klasszikus egzotikus elképzelések és a realista ábrázolás igénye a legkülönbözőbb formákat ölthette, a vadak romantikus csodálatától a realista ábrázolási kísérleteken át egészen a bennszülötteket lebecsülő gyarmatosító szemléletig és a rasszizmus megalapozásáig. A kezdeményezők többnyire orvosok; ők alakítják ki a fizikai antropológiát; Anders Retzius (1796-1860) bevezeti az indexképzést. A matematikából (Adolphe Quetelet, 1796-1874) veszik át a tömegstatisztikákat. 1900-ban Joseph Deniker orosz zoológus (1852-1918) a testi jegyek mérésén alapuló rasszrendszerezést mutat be. A 19. és 20. századi fajelméletek (Houston Stewart Chamberlain, 1855- 1927, Arthur de Gobineau, 1816-96) a fehérek magasabbrendűségét és a többiek, főleg a feketék alacsonyabb rendűségét fogalmazzák meg. **Az európai-amerikai hatalmi és befolyási övezetek növekedésével** a tudományos kutatóutak is Afrika, Ázsia, Amerika és Ausztrália belső területeire irányultak. Merész, kalandvágyó utazók, misszionáriusok járták be a kontinenseket és a Csendes óceán szigeteit néha saját elhatározásukból, de gyakrabban tudományos társaságok és tőkeerős támogatók megbízásából. Az időben behatárolt kutatóutak mellett a 19. sz. közepén megindult az **állomásozó terepkutatás** is.

Ilyen kutatást először ott folytattak, ahol „természeti népek” éltek, valamint olyan gyarmatokon és domíniumokon, amelyek már kiépített és szilárd közigazgatási struktúrával rendelkeztek. A gyarmati közigazgatás azt remélte, hogy az etnográfusokkal együttműködve ismereteket szerezhet a bennszülöttek kult. sajátosságairól, és így hatékony gyarmati politikát folytathat. Sokáig majdnem minden etnológus és kult. antropológus azt hitte, hogy a gyarmatosítás előrehaladtával eltűnnek az őskultúrák maradványainak gondolt „primitív” kultúrák. Ez arra ösztönözte őket, hogy minél több adatot gyűjtsenek össze e kultúrákról, mert ezáltal megóvják őket a feledéstől (*salvage anthropology*). **A 19. sz. második felében** létesítik az egyetemeken az első etnológiai, ül. kult. antropológiai tanszékeket.

Tudományos elismerése idején az etnológia elhatárolódott az utazóktól és az útleírások szerzőitől.

Fontossá vált a kutatási terep fogalma, melynek révén az etnológia egyértelműen empirikus megfigyelések tudományaként fogadtatta el magát. A terep fogalmának térbeli és habituális jegyei is vannak, de a diszciplína szabályrendszere elsősorban a helyszínen való tartózkodást hangsúlyozza. Az etnológus terepkutató viselkedésében és a reprezentáció szöveges szintjén is különbözik az utazótól. A valóságban viszont rendszerint elmosódik a határ az etnológus és a többi

utazó között. Az 1980-as években végbement irodalmi jellegű fordulat következtében ma a diszciplína ismét közelebb került az útleírásokhoz. James Clifford pl. kiemeli, hogy a terepkutatásban a terepen való tartózkodás stacionárius aspektusa (*fieldwork as dwelling*) elfedte a terepre, a terepen és a terepről történő (el)utazás (*fieldwork as travel*) mobilis aspektusát.

Európa gyarmati expanziója idején, kb. 1880-tól a 2. világháború végéig számos etnológus azért kutatta a gyarmatosított népek kultúrájának formáit és struktúráit, hogy az „anyaország” könnyebben kiépíthesse a gyarmati közigazgatást. Az etnológia részben a kolonializmust segítő tudomány lett. Azt a célt, hogy az őslakos kultúrát betagolják az anyaország politikai, gazd. és adminisztratív rendszerébe, fennkölt és többnyire valóban jó szándékú motivációval leplezték, pl. azzal az igénnyel, hogy a „bennszülötteknek” elvigyék a civilizációt, annak minden áldásával, a vallással, egészségüggyel, alfabetizációval, műveltséggel, demokráciával stb. együtt. Ennek alapját az emberiség határtalan növekedéséről, erőteljes expanziójáról és állandó haladásáról szóló ideológia képezte, amely szerint kívánatos és megvalósítható valamennyi kultúrát az emberi - mármint a nyugati - fejlődés legmagasabb és legjobb fokára emelni.

Ebben az időben az etnológiai elméleteket a nagy teóriák (*grand theories*) uralták:

- A 19. sz.-ban az evolucionizmus volt a legjelentősebb.
- A diffuzionizmus elmélete és a kultúrtörténeti iskola főleg a német nyelvterületen dominált 1930 előtt.
- Az USA-ban az 1900-as évektől relativista kult. irányzatok uralkodtak.
- Nagy-Britanniában a funkcionalizmus elmélete fejlődött ki 1920 és 1940 között.
- A francia szociológia mind a brit strukturális funkcionalizmusra, mind a francia strukturalizmusra hatással volt.

Ezeknek az elméleteknek a társadalomkonceptiói jelentősen különböztek egymástól.

A 2. világháború után a gyarmati rendszer felbomlásával a tudományág legitimációs válságba került. Az „**etnológia válsága**” - azonban végül oda vezetett, hogy az etnológia általános, a szellem- és társadalomtudományok kánonjában elismert diszciplína és tömegszak lett. Az az etnológus munkáját is gyakran kísérő euforikus remény azonban, hogy az összes nép egyetlen haladó világban egyesül, megghiúsult. És a tudományág azzal a kérdéssel szembesült, hogy tulajdonképpen mi is a haszna. Az elmélet és a kutatás tárgya tekintetében a totalisztikus szemléletmódot partikuláris érdeklődés váltotta fel: először is elvetették a meglévő nagy teóriákat, és az etnológia számos alterületre osztódott (pl. *urban anthropology*, *medical anthropology*), melyek résztémákkal foglalkoznak.

Egyre nagyobb mértékben végeznek az etnológusok kutatásokat saját országukban is.

Az 1970-es években a demokratikus ipari társadalmakban **a technika-kritika** és a haladásba vetett hit válsága hatására széles körű társ. igény fogalmazódik meg áttekinthető, látszólag autentikus közösségek, az egzotikum és ezoterika iránt:

- Valódi és hamis sámánoknál, keltáknál és indiánoknál keresik a választ a jelenkor társ. és ökológiai kérdéseire.

- C. Castaneda, R. Sheldrake, P. Feyerabend, E. Capra és H. P. Duerr könyvei tudományos formába öntik azt a követelést, hogy az irracionális elem kapjon újra teret a tudományban, és elképzelésüket egyre népszerűsítik.

- Az egzotikum, az idegen népek és kultúrák iránti érdeklődést fokozza a média valamint a távoli utazások lehetősége (**ethno-boom**). Egy egészen más, ezzel ellentétes fejlődés is tapasztalható: a szükségállapotba került és katasztrófa sújtotta területek növekedése azt eredményezi, hogy a fejlett ipari társadalmak egyre többször avatkoznak be az „éhségövezetben” és polgárháborús területeken; ennek következtében megnő az érdeklődés az etnológia és szakértői iránt, akik közvetítőként lépnek fel pl. segélyakcióknál vagy fejlesztési projekteknél.

Napjainkban [2002] a német (23), svájci német (4) és osztrák (1) egyetemi intézetek többnyire regionális jellegűek. Az USA-ban [1990] 270 egyetemen van antropológia tanszék (*anthropological department*) össz. 3196 oktatóval (ebből 2690 teljes állású tanerő). Csak 1989-ben alakult meg a *European Association of Social Anthropologists (EASA)*, az antropológusok összeurópai szakmai érdekképviselete, több mint 1100 taggal [1994]. Az *American Anthropological Association (AAA)*, az észak-amerikai antropológusok szövetsége viszont kb. 10 000 taggal rendelkezik, bár ez a szervezet régészeket, nyelvészeket és fizikai antropológusokat is magában foglal.

Ma a németországi etnológia klasszikus és egészen új kutatási tárgyakkal egyaránt foglalkozik (pl. törzsi társadalmakkal és internethasználókkal). Jellemző rá az elméleti háttér sokszínűsége és az, hogy művelői bekapcsolódnak a nemzetközi tudományos vitákba. Mindez éppúgy vonatkozik a más tudományágakból, pl. a szociológiából és az irodalomtudományból jövő impulzusokra, mint arra a szociál-antropológiai és kult. antropológiai diskurzusra, mely a különböző szakfolyóiratokban, ül. az eur. és am. szakmai szervezetek konferenciáin folyik. Az etnológia egyetemi szakként - legalábbis N.o.-ban - nem rendelkezik kielégítő személyi feltételekkel a beáradó diáktömegek ellátására. A fiatal etnológusok útja ma általában a romantikus jellegű tanulmányoktól olyan gyakorlati munkához vezet, amelynek során katasztrófális állapotokkal kell valahogy megbirkózniuk. N.o.-ban manapság bizonytalanok az etnológusok szakmai kilátásai annak ellenére, hogy számos új feladatkör adódik: így a szervezeti kultúra kutatása, a katasztrófaelhárítás és a (bevándorló) külföldiek gondozása.

Az a tény, hogy a modern kor korlátlan haladásba vetett hite megrendült, az 1980-as, 90-es évek elméletalkotásában, a diskurzus-elemzés és a dekonstrukció eredetileg Franciaországból kiinduló irányzataiban talált visszhangra. A hermeneutikai indíttatású interpretatív antropológiával együtt ezek képezik az 1990-es években uralkodó posztmodern kult. antropológia „alapkészletét”. A relativizmus hagyományához visszanyúló posztmodern kult. antropológia ellen a hidegháború

lezárása (1989) utáni átalakulás gazd. és pol. hatása következtében esszencialista nézetek jelentkeztek. A társ. és pol. konfliktusokat egyre inkább etnikai-kulturális tényezőkre vezetik vissza (lásd pl. az „etnikai tisztogatás” eufemizmusát). Ezt a folyamatot egy általános tudományos paradigmaváltás támogatja, melyet legnyilvánvalóbban az mutat, hogy a génkutatás vezető tudománnyá válik. Szociobiológusok és humánétológusok - érveiket a biológiai tudományokból véve - kulturális, társ. és pol. jelenségeket genetikai okokkal próbálnak magyarázni: látszólagos általános jellemzőket - mint pl. az etnikai jelleget és a nemet - biológiai komponensükre redukálják. Ezt a fejleményt az „etnopolitika” vagy a „biopolitika” fogalmai mutatják.

A paradigmaváltás veszélyei többek között abban rejlenek, hogy rasszista magyarázatok éledhetnek újjá. A kult. antropológiai alap kutatás hozzájárulhat ahhoz, hogy jobban megértsük az élet sokszínűségét és folyamatszerűségét, így azt, hogy egyesek etnikai szimbólumokat társ. problémák vagy partikuláris érdekek elfedése céljából manipulálnak. Ismét szükség van a tudományág régi etikai parancsára, hogy a kultúrák sokszínűségét és különbözőségét az emberi tevékenység egyenértékű kifejeződésének tekintsük. Különösen arra lesz szükség, hogy a hátrányos helyzetű csoportok mellett a társ. elitek is bekerüljenek az etnológiai érdeklődés fókuszába, és ennek megfelelően „a racionalitás (állítólag kultúrától független) fellegvárait” (pl. génlaborokat, gazdasági tervező intézményeket, az állami bürokráciát) a kultúra termékeiként és termelőiként kell figyelembe venni.

3) A filozófia, régészet, pszichológia, politika-, irodalom-, történelem- és közgazdaságtudomány, valamint az egyes régiók nyelvtudománya az emberi tapasztalat és az emberi lét egyes aspektusait vizsgálják. Az etnológia viszont átfogó igényű (holisztikus). Az etnológusok érdeklődése először egyes kultúrák vagy embercsoportok felé fordul. A rájuk vonatkozó tudást viszont kapcsolatba hozzák a más csoportokra és más kultúrákra vonatkozó tudással, azaz összevetik őket, hogy megállapíthassák az azonosságokat és különbségeket. Az emberrel mint kult. és társ. lényel foglalkozó más tudományoktól az etnológia mind a tárgyához való közelítés módjában, mind pedig szemléletében különbözik. Így ez a tudomány szak különös figyelmet fordít arra, hogy időigényes **terepkutatás** révén (táblázat) kapcsolatokat alakítson ki azokkal az emberekkel, akiket vizsgál, hogy így hozzá tudjon férni a kultúra informális megnyilvánulásaihoz, és mélyebb jelentésszinteket tudjon feltárni. Éppen erre alapoz az etnológia Clifford Geertz (1926-2006) által kialakított és később meghatározóvá vált feladatköre: *egy kultúra rejtett tulajdonságainak szimbólum-hermeneutikai elemzése ún. „sűrű leírással”*. Az informális szférát csak hosszan tartó megfigyeléssel lehet megismerni, és ez gyakran eredménytelen, ha csak a szövegeket vizsgálják, és nem derül ki semmi azon tud.-ok makroelemzéseiből sem, melyek általában egy kultúrának csupán a strukturális tulajdonságaival foglalkoznak. Jules Henry (1904-69) azon kritikája, hogy a formalista humántud.-ok „mindenütt figyelmen kívül hagyják az emberben

lévő emberit", az etnológiai megközelítés -vagyis az aprólékos megfigyelésre épülő módszer - szükségességére mutat rá. Ennyiben az etnológia különösen a politika, a közgazdaságtan és a kvantitatív módszereket használó tudományok *uralkodó gyakorlatának* célszerű és szükséges alternatívája. Az etnológiai módszer természetesen nem korlátozódik csupán a terepkutatásra, hanem célszerű kiegészítésnek tekinti pl. a levéltári munkát és a szociológiai makro-tanulmányokat. A hagyományos etn. megközelítésre az alulnézet jellemző. Ez oda vezetett, hogy a szak elsősorban olyan csoportok felé fordult, melyek a hatalom és befolyás tekintetében hátrányos és elnyomott helyzetben voltak (pl. a gyarmati sorban élő törzsek, nemzetállamok etnikai kisebbségei, városok marginalizált csoportjai vagy patriarchális társadalmakban élő nők). Szinte törvényszerű, hogy ezek a csoportok még az etnológusokkal szemben is hátrányos helyzetben voltak. A *studying down* gyakorlatának sokszor kifejezetten az volt a célja, hogy e csoportoknak megszólalást biztosítsanak, elismertessék méltóságukat és esetleg növeljék pol. súlyukat. Mára ez a perspektíva kibővült, és az etnológia a hatalom központjaiban lévő privilegizált csoportokra is egyre nagyobb figyelmet fordít. Ezzel az etnológia az emberről mint kultúr-lényről kimeríthetetlen mennyiségű tudást képes fölhalmozni. Fennáll azonban annak veszélye, hogy túlzott általánosításokat vagy banalításokat fogalmaz meg. **Az etnológia haszna** sokrétű:

- **Alapkutatás:** az etnológia elméleteket dolgoz ki kult. összefüggésekről. Értelmezi az idegen kultúrát, és tudományos kifejezésekkel írja le.

- **Gyakorlat:** az etnológusok bizonyos régiók vagy témák szakértőiként, tanácsadóiként és tervezőiként dolgoznak - nemcsak egyetemeken és múzeumokban, hanem állami szerveknél és nemzetközi intézményekben is (pl. egészségtervezésben, epidemiológiában, városépítésben, kultúraszervezésben), fejlődő országokat támogató projektekben, humanitárius szervezetekben, a médiában, valamint kisebb cégeknél és vállalatoknál.

- **Etika:** az összes kultúra egyenértékűségének alapelve főként a 2. világháború utáni amerikai kult. antropológiát teszi a népek közti megértés és a tolerancia képviselőjévé.

- **Kompenzáció:** az etnológia kielégíti az egzotikum és a hétköznapiakból való kiszakadás iránti társ. igényt.

- **Kritika:** Az etnológia kritikával szemléli a saját kultúra nyilvánvalóként és általánosan emberiként tételezett értékeit, és ezeket más kultúrákban megfogalmazódó életelvekkel szembesíti.

4) Az etnológia az embert kulturálisan meghatározott, bizonyos kultúra keretein belül tevékenykedő szubjektumnak fogja fel. Ezzel különbözik azoktól a tudományágaktól, amelyekkel közös az eredete:

- *a filozófiai antropológia* megkísérli az általános emberi meghatározását;
- *a fizikai antropológia* az ember fejlődését az állatvilágból való kiemelkedésének folyamata és biológiai tulajdonságai alapján rekonstruálja.

Az etnológiában minden kultúra és minden embercsoport egyenértékűnek és kutatásra egyképpen érdemes témának számít. Az etnológia kultúrafogalma azonban nem egységes, hanem az idők folyamán és a különböző iskolák révén változásokon ment át. A kult. univerzális és sajátosságok ábrázolása és magyarázata mellett hagyományosan az „**idegen népek és kultúrák**” álltak előtérben a német *Völkerkunde*, az am. *cultural anthropol-ogy* és a brit *social anthropology* vizsgálataiban egyaránt. A diszciplínák regionális jellegét az magyarázza, hogy abban a történelmi-politikai helyzetben keletkeztek, amelyet az Európán kívüli térségek európai és amerikai betelepítése és gyarmatosítása jellemezett. Hosszú ideig az etnológiában - a régészettel ellentétben - majdnem kizárólagos kutatási témát jelentettek az élő „**primitív**” vagy „**természeti népek**”. A pejoratív értelmű „primitív” fogalma e törzsek ősi voltát sugallta. Az evolucionista felfogás képviselői a „magasabb fejlettségű” kultúrák elő fokát látták bennük. „Természeti népeknek” pedig azért gondolták őket, mert jobban függenek a természettől, mint az eur. ipari társadalmak - amely feltételezésre nagyon is rácsafolnak a természeti katasztrófák (pl. az ózonlyuk, az erdők pusztulása). A „kultúrnépekre” és „természeti népekre” osztás (ábra) is olyan felfogásra utal, mely a saját (eur.) kultúrának privilegizált helyzetet tulajdonít. A klasszikus kut. tárgyának másféle értelmezései a társ. szerveződést (**törzsi népek**), a gazd. helyzetet (**iparosítás előtti népek**), a földrajzi elhelyezkedést (**Európán kívüli népek**) és az írás gyakorlatát (**írásbeliség nélküli népek**) hangsúlyozták.

A 2. világháború után egyre inkább olyan területeket is bevonnak a kutatásba, melyek az etnológusok hazájától nincsenek annyira távol, mint Óceánia, Afrika, Ázsia vagy Latin-Amerika. Jól mutatja ezt a fejleményt a regionális szempontú *mediterrán antropológia* (*Mediterranean anthropology*), vagy az ipari metrópoliszokkal foglalkozó tudományág, a *városantropológia* kialakulása. Így ma már nemcsak az idegen kultúra áll az etnológia tudományának fókuszában, hanem inkább a saját és az idegen kultúra közötti kapcsolatok sokrétű szövevénye. Több **oka** van annak, hogy az etnológia újabb kutatási területek felé fordult:

- **A gyarmatok függetlenné válása:** az egykori gyarmatok függetlenné válása óta az eur. és am. kutatók számára egyre nehezebb lett kutatási engedélyt szerezni és az ottani terepeken dolgozni. A kutatás egykori tárgyait képviselő népekben is kifejlődött a kutatói öntudat. Fontos lett, hogy megismerjük: hogyan látják ők a mi kultúránkat; mindezt integrálnunk kell saját kultúraelméleteinkbe.

- **Etika:** az etnológusok egy részének erkölcsi és pol. aggályai vannak az egykori gyarmati népek kutatásával kapcsolatban.

- **Globalizáció:** a világszerte bekövetkezett gazd. (pl. iparosodás, a világgazdasági rendszer kialakulása), társ. (pl. városiasodás) és demográfiai változások (pl. diaszpórák kialakulása és az ipari metrópoliszokba tartó migráció), a média- (pl. internet) és pol. hálózatok kialakulása megszüntette az idegen és a saját kultúra közötti éles határokat. Az etnológia azonban az egységesített világkultúra apológiáját is kételkedve szemléli, ehelyett inkább a globális és transz-

lokális folyamatok közötti kölcsönhatást, illetve a világkultúra elsajátításának helyi lehetőségeit vagy éppen az ellenállás lokális stratégiáit hangsúlyozza.

- **Paradigmaváltás:** egyre kérdésesebbé válik a saját és az idegen kultúra közötti határ, amelyet azelőtt az egyértelmű objektumszubjektum kapcsolat (*difference between*) határozott meg. Ezenkívül a posztmodern perspektíva alapján mind a saját, mind az idegen kultúra állítólagos homogenitását differenciáltabban közelítik meg (*difference within*).

- **Popularizáció:** az idegen és egzotikus dolgok iránti széles körű társ. igény (pl. a média, a kultúra menedzselése és a politika területén) új jelenségeket hoz létre, amelyek szintén a kutatás tárgyává válnak (pl. ezoterika-hullám, turizmus).

- **Kulturalizáció:** ma e tudományszak központi tárgya, a kultúra mint fogalom egyre több jelentést hordoz. Eredetileg etnológiai fogalmakat (pl. etnikai kisebbség, multikulturalitás) társ. folyamatok (pl. „a kultúrák harca”, „etnikai tisztogatás”) leírására használnak, persze többnyire leegyszerűsítő módon, címszószerűen. Az etnológiának számolnia kell ezzel.

- **Pragmatikus és oktatástechnikai okok:** az egyetemeken az 1970-es évek óta határozottan megnőtt az etnológia szakos diákok száma (tömegszak).

A neoliberais gazd. rend az 1990-es években erősen megnehezítette az állások, kutatási projektek és ösztöndíjak finanszírozását. A kutató saját országában végzett kutatás többnyire olcsóbb, mint a külföldi terepmunka. Elméleti alapjait és személyi feltételeit tekintve szinte lehetetlen, hogy a n. *Völkerkunde* vállalhatná az ipari társadalmak kutatását. A modern kor etnológiájának széles körű interdiszciplináris kutatásokon kell alapulnia -természetesen anélkül, hogy lemondana a *Völkerkunde* vívmányairól, különösen a terepkutatás technikájáról és a saját kultúrájának az idegen kultúrában való tükröztetéséről.

Az etnológia mint önálló tudományág szervezeteivel, intézményeivel, kiadványaival és szaknyelvével a XIX sz. 20 – 30-s éveiben kezdett kialakulni. Egy olyan új tudományról volt szó, melynek feladata általános képet adni az emberiségről, jellemezni a népek testi, szellemi és erkölcsi sajátosságait.

A XIX sz. folyamán viták folytak arról, hogy mi legyen a tudományág vizsgálatának központjába: egyesek azt mondták hogy a népek, a kultúra, a társadalom, írástudatlan népek (civilizálatlanok), a történelem színpadáról letűnt népek stb.

Ily módon kialakult egy olyan nézet, míg az etnográfia egy leíró néprajz, addig az etnológia – egy elméleti néprajz, tudomány a világ népeiről, eredetükről, kultúrájukról és szokásaikról. Amikor a XIX sz. létrejött az evolúciós elmélet, tudósai arra a nézetre jutottak, hogy az etnológia – egy mindent átölelő tudományág az emberekről, a világ népeiről és azok történelmi fejlődéséről. Ezért az evolucionisták tanulmányozták a fejlett és fejletlen népeket, ugyanakkor azokat is melyek letűntek a történelem színpadáról.

U.a. az etnológia tárgyát illetően ugyan úgy mint a XIX sz. máig viták vannak. Nincs egységes nézet a tudomány tárgyát illetően. Egyesek önnálló tudományágnak tekintik, mások történelminek, földrajzának, társadalom ismeretinek stb. ennek megfelelően a következő meghatározások léteznek az etnológia tárgyát illetően:

Etnológia – történelmi tudomány, mely megfigyelések alapján tanulmányozza a világ különböző népeinek kulturális és életviteli sajátosságait, vizsgálja ezen sajátosságok változását és fejlődését, a néperedet (etnogenezis) problémáját, a letelepedést illetve a népek kulturális-történelmi viszonyait.

Etnológia – a történelem ágazata, mely tanulmányozza a világ népeinek sajátosságait, hogyan változtak ezen sajátosságok a történelem folyamán illetve vizsgálja a népek eredetét, letelepedését, vándorlását valamint kulturális-történelmi kapcsolatait más népekkel.

Etnológia – földrajzi tudomány, mely tanulmányozza a Föld etnoszférájának kialakulását, mint az etnogenezis folyamatának eredményét.

Etnológia – az etnikai közösségek létrejöttének törvényszerűségeit, működését és viszonyait tanulmányozó tudomány.

Etnológia – a világ népeinek hasonlóságait és különbségeit, a népek eredetét, letelepedését és viszonyait vizsgáló tudomány.

Etnológia – összehasonlító néprajz, mely a szorosabban vett etnográfia adatain továbbhaladva párhuzamot von és keresi a népek közötti különbségek okait (Révai).

Stb... Rengeteg megfogalmazás van még, ám erre nincs szükség. Főleges. A lényeg az, hogy megjegyezzék:

Az etnológia vizsgálatának tárgya a népek (etnoszok) bárhol élnek vagy éltek. A népeket pedig megismerhetjük, ha megvizsgáljuk azok kulturális hagyományait. Kulturális hagyományait pedig tükrözik letelepedési szokásaik, épületeik (azok építési anyaga, kinézete), hétköznapi és ünnepi viseletük, ékszereik, étkezési szokásaik (mit és hogyan esznek, izésítésük), házassági hagyományaik (egynejűség, többnejűség), családi és lakodalmi szokásaik, rituáléjuk, nevelési szokásaik, vendégszeretetük, népművészeti alkotásaik és szokásaik (táncok, zene stb.) hitviláguk és az azokhoz kötődő szokások stb.

U.a. az etnológia nem csak az öröklött és átvett szokásokat tanulmányozza, hanem hogy a tudomány, technika fejlődése milyen hatással volt a népek kultúrájára, milyen új szokások alakultak ki.

Ily módon az etnológia következő, és helyes szabályát alkothatjuk meg:

Az **Etnológia** – a világ népeinek kultúráját, szokásait, életvitelét, azok változásait tanulmányozó tudományág függetlenül a népek földrajzi és történelmi elterjedésétől.

5) Az etnológia teljes képet ad az emberiségről függetlenül attól hogy létező vagy már letűnt népekről van szó. Megmutatja, hogy a történelem folyamán a különböző népek milyen változásokon mentek keresztül. Különböző módszerek alkalmazásának (például a gazdasági épületek, anyagi kultúra emlékeit vizsgálva képet alkot olyan népekről is, melyeknek hagyományaik nem kerültek leírásra.

Az etnológia vizsgálja a társadalmi fejlődés hatását a népek hagyományaira, szokásaira. Például: az ukrán nép ma már nem hagyományos népi viseletben jár, nem épít hagyományos épületeket, nem ünnepelnek meg minden régi ünnepet, nem gyakorolnak hagyományos rituálékat stb. U.a. az ukránok népi sajátosságai tovább élnek és fejlődnek a nyelvben, népművészetben, megnyilvánul a mentalitásban és a nemzeti öntudatban.

Tehát az etnológia segítségével teljes képet alkothatunk az egyes népekről, kultúrájukról, sajátosságaikról. Napjainkig az etnológia már eljutott arra a következtetésre hogy: (először is)

1. az emberiség – a világ összes népét (etnikumát) magában foglalja.
2. egyetlen ember sem élt, él vagy fog élni úgy, hogy ne tartozzon valamely etnikumhoz.
3. a történelem alanyai a népek és azok anyagi, szellemi alkotásai, valamint egymással való viszonyuk.

Az etnológiának gyakorlati jelentősége is van. Segítségével megérthetjük egyes mai népek gazdasági, vallási, mentalitási egyediségét.

Az egyes népek eredetének, történetének, asszimilációjának ismeretével az etnológusok nagyszerű képet alkotnak a nemzeti kisebbségekről és különböző programokat terjesztenek elő hivatalos szervekhez hogy ezek a kisebbségek hogyan őrizhetik meg sajátosságaikat, és hogyan lehet elkerülni az összeütközéseket.

Az etnológia teljes képet ad az egyes népek erkölcsi, szellemi és nemzeti értékeiről. Megmutatja egyes népek nemzeti öntudatának szintjét.

A tudományág jelentőségét az is mutatja, hogy az utóbbi időben egyre több kiadvány jelenik meg a világ népeiről: etnográfiai térképek, atlaszok, tudományos és ismeretterjesztő könyvek a világ népeiről és kultúrájukról stb.

Tehát az etnológiai ismereteknek nagyon-nagy értéke van és lesz is míg az emberiség csak létezik.

AZ ETNOLÓGIA FORRÁSAI ÉS KAPCSOLATA MÁS TUDOMÁNYOKKAL

- 1. A terepkutatás. Etnográfiai expedíciók anyagai.**
- 2. Adatok, adatközlők, munkaeszközök.**
- 3. Múzeumi gyűjtemények.**

4. Írásos anyagok.

5. Ábrázolások.

6. Különböző humán és természettudományok jelentősége az etnológia számára.

7. Az etnológia kapcsolata más néprajzi tantárgyakkal.

Az etnológia az egyetlen humán tantárgy, mely konkrét megfigyelések alapján tanulmányozza és alkot képet a világ népeiről. U.a. ez néha lehetetlen, mivel sok nép nemrég még írástudatlan volt, mások pedig már eltűntek a történelem süllyesztőjében. Ezért az etnológia más tudományok ismeretét használva próbálja rekonstruálni ezen népek életét és szokásait. U.a. mégis a legfontosabb szerepe a konkrét anyaggyűjtésnek van.

1) Terepkutatás az a munkamódszer, ha a kutató a vizsgálandó kultúrát magukénak valló emberek között tartózkodik és intenzív kapcsolatokat ápol velük. **Extenzív terepkutatás** esetén a kutató egy nagyobb területet jár be, melyet bizonyos kérdésekre vonatkozóan vizsgál. Az **állomásozó terepkutatás** esetében a kutató egy adott helyen lakik, és állandóan érintkezik adatközlőivel.

A **terepkutatás időtartama** változó, és többek között a kérdésfeltevéstől és a finanszírozástól függ, általában azonban legalább egy évet fog át.

A terepkutatás az adatszerzés központi módszere, célja a kultúra ábrázolása, hipotézisek ellenőrzése vagy problémák felfedezése, ill. árnyalása.

Arra a kérdésre, hogy ő maga ismer-e bennszülötteket, Sir James Frazer állítólag azt válaszolta: „But heaven forbid!” (Isten ments!) Bár ez a kijelentés jellemző a 19. sz.-i szobatudósokra, az etnológiában mégis hosszú, a naturalistákig (M. Mikluho-Maklaj, 1870/71, A. C. Haddon, 1898/99, E. Westermarck, 1900, W. H. Rivers, 1901/02) visszamenő hagyománya van annak a követelménynek, hogy maga a kutató végezze az adatgyűjtést (ne pedig utazókra, misszionáriusokra és kormány-tisztviselőkre-hagyatkozzék). Ez azonban ritkán vezet odáig, hogy a kutató annyira mélyen integrálódjék a kutatott kultúrába, hogy már ne is kívánjon visszatérni eredeti kultúrájába (**going native**), vagy hogy megsemmisítse a gyűjtött anyagot - mint ezt Frank Cushingnek a zunyik körében 1857 és 1900 között folytatott kutatásáról írják. Először B. Malinowski kanonizálja, hogy a terepen tartózkodás elengedhetetlen, és ezzel a tudományág központi módszerévé teszi: a terepkutató egyfajta második szocializáción megy keresztül, és egy társadalom kult. realitását első kézből tanulja meg. 1967-ben publikálták Malinowski terepnaplóját, „A Diary in the Strict Sense of the Term” címmel. Ebben lelepleződik a kutató szubjektív viszonyulása a terepen tartózkodáshoz: gyakran éles ellentétben áll saját követelésével, hogy integrálódni kell a vizsgált társadalomba. Ettől a lelepleződéstől függetlenül a terepkutatás posztulátuma az etnológia számára meghatározó jelentőségű volt.

A terepen való tartózkodást általában egy beavató rítushoz hasonlítják. Az érzelmi igénybevétel következtében a terepkutató legtöbbször magányosan és fájdalmasan tapasztalja meg saját idegenségét az új kultúrában. A kutató az elfogadott idegen szerepében kapcsolatokat létesít adatközlőivel, akiknek életkörülményeiben maga is osztozik. A kutatónak meg kell indokolnia jelenlétét a terepen, és érthetővé kell tennie munkájának célját. A vizsgált személyek nemritkán bizalmatlanul és hitetlenkedve fogadják azt a célját, hogy tudományos könyvet írjon kultúrájukról. Ez pletyka, gúny és spekulációk tárgyává teheti. Amikor megkérdezik, hogy pénzelőinek milyen érdeke fűződik a kutatáshoz, az antropológus az államhatalom, saját országa, vallási vagy társ. intézmények ügynökének tűnhet fel.

A terepkutatás végig viteléhez gondos tervezésre van szükség.

Minden terepkutató projekt másképpen folyik, és a kutatót sokszor nem sejtett útra vezeti. A kutatás folyamatának vannak persze bizonyos általános **fázisai**: A **bevezetés** az idegen kultúrába legtöbbször euforikus, de általában az idegen kultúrával szembeni idegenkedés kíséri, és a kutató elbizonytalanodik, mert a kult. érintkezés kezdetén megszokott orientációs mintái érvénytelenné válnak (**kultúrások**). „ (...) Apiába, a Szamoa-szigetek fő kikötőhelyére érkezésemkor nem csekély meglepetésemre a jól ismert dalt, a 'Sört ide, sört ide, vagy összeesem -et énekelték a bennszülöttek' [R. Parkinson, 1878].

Az **adatgyűjtés első fázisában** a kutató főleg a vizsgált kultúra nyilvánvaló sajátosságait észleli. **3-4** hónap múlva általában szükségét érzi annak, hogy **megszakítsa** a terepmunkát, és bizonyos távolságra kerüljön attól. Ez a fázis különösen alkalmas az archiválásra és az adatok kollégákkal való megvitatására. Gyakran **kétségei támadnak** a kutatás addigi szempontjaival kapcsolatban, és meg is változtatja azokat. Az az érzés léphet fel, hogy a legfontosabbat már tudja a kultúráról, ismereteiben mégis sok hézag van, ezért **elbizonytalanodik**. Ez az intenzív adatgyűjtés **második szakaszához** vezet.

Ezután a kutató **elhagyja** a terepet és visszatér eredeti kultúrájába. A munka a **feldolgozással** zárul, melynek során néprajzi monográfia készül.

A konkrét megfigyelések adják az etnográfia számára a legteljesebb és legértékesebb forrásanyagokat. Ez azt jelenti, hogy a kutató az egyes népek közösségében élve rövidebb hosszabb ideig személyesen tanulmányozza azok életét és szokásait. Az így gyűjtött anyagokat néprajzi terep anyagoknak nevezzük. A terepen gyűjtött anyagok lehetnek egy nép gazdasági, szellemi vagy anyagi kultúrájukkal kapcsolatosak. Az így gyűjtött anyagokhoz sorolhatjuk az elmondásokat, rajzokat, ábrákat, hangfelvételeket, film és képfelvételeket, leírásokat, videó vagy bármilyen mai technikával készített rögzítéseket (pl. egy menyegzőről, rituáléről stb.).

Egy néprajzi anyaggyűjtési expedíciót hosszas szervezés és előkészület előz meg: célját, területét, időhatárait, a résztvevőket, minden résztvevő konkrét feladatát, a résztvevőknek meg kell

ismerkedni a már ismert anyagokkal, kérdőíveket és anketákat kell kidolgozni, kijelölni a célszemélyeket stb.

Az ilyen néprajzi terepanyaggyűjtések huzamossági idejüktől függően 3 csoportra oszlik: 1.Nyilvános (több mint 1 év), 2.Hosszú (néhány hónap), 3.Rövid (néhány hét vagy nap).

A) Nyilvános expedíciók anyagai.

A nyilvános expedíció folyamán a kutató „1 etnográfiai évet” azaz 14 -15 hónapot tölt el egy kijelölt közösségben. Ez azért hosszabb egy naptári évnél, mivel 2 – 3 hónap kell ahhoz, hogy a kutató adaptálódjon a közösségbe, s utána fog hozzá a népcsoport tanulmányozásához, megfigyeléséhez. Ezalatt az év alatt folyamatosan megfigyeli a közösség gazdasági és kulturális életét. Mivel több időt tölt el a közösségben, annál inkább értékes információkhoz jut, mivel egy idő után ő is a hétköznapi élet részese lesz, nemcsak a megfigyelője.

L.Morgan (amerikai) – irokéz indiánok közt

Mkluho Mákláj (ukrán) – Új Guinea pápuái közt.

B.Malinovszkij (angol) – Új Guinea pápuái közt.

A hosszú ott-tartózkodás, részvétel a hétköznapi életben és főleg a nyelvismeret hozzájárul az etnikum kultúrájának, hagyományainak teljes és mély megismeréséhez. A nyilvános expedíciók legeredményesebbek kis népcsoportok tanulmányozásához. Nagy népcsoportoknál, ahol összetettebb a belső mozaik, ezzel a módszerrel nem lehet elérni nagyobb eredményeket.

B) Hosszú expedíciók anyagai.

A legelterjedtebb anyaggyűjtési forma a hosszú expedíció. Ez néhány hónapra vagy 1 – 2 szezonra terjed ki. Önállóan is lebonyolítható vagy pedig csoportosan. A kérdőívek lehetnek egyformák vagy különbözőek. A hosszú expedíciók célja, hogy minél nagyobb területen végezzenek megfigyeléseket.

A hosszú expedícióknak 2 formája van:

1.amikor kijelölnek egy útvonalat és azon haladnak végig, csak néhány napot töltenek el egy településen (útvonalas expedíció).

2.amikor kiválasztanak egy települést (egy bázist), ahol letelepednek az expedíció idejére, és onnét járják a környező falvakat (bokor expedíció). Ily módon a bázis településről jóval bővebb és teljesebb információt tudunk gyűjteni.

3.néha ezt a 2 típust egyesítik, és így nem faluról falura, hanem bázisról-bázisra vándorolnak a kutatók.

C) Rövid expedíciók anyagai.

Csak néhány napig vagy hétig tartanak. Ezek azért kerülnek lebonyolításra, hogy kiegészítsék vagy pontosítsák a korábban gyűjtött anyagokat. Az ilyenkor alkalmazott módszer a kikérdezés. Ám az így gyűjtött anyagokból sem állíthatunk ki teljes képet egy nép kultúrájáról, szokásairól.

Ahhoz hogy teljes etnográfiai képet alkothassunk egy népről, népcsoportról mind három módszert kell alkalmazni.

2) Az etnológiában nagyjából két **adattípus** különböztethető meg:

1. *kvalitatív adatok*, pl. saját közlések, esetpéldák, interjú-jegyzőkönyvek;

2. *kvantitatív adatok* (számokban kifejezhető anyag), pl. demográfiai adatok, statisztikák.

A legfontosabb **adatforrások** az **adatközlők** (*informátorok*) *cselekedetei és közlései*. A néprajzkutatás kezdetén, a 19. sz.-ban a „népköltészetet” (dalokat, meséket, mondákat, közmondásokat, vidám történeteket) főleg specialistáktól, pl. énekesektől és mesélőktől gyűjtötték (pl. Dorothea Viehmannintól, aki Jacob és Wilhelm Grimm legfontosabb adatközlője volt). A specialisták életkörülményei legtöbbször alárendelt szerepet játszottak. Ma viszont sokszor az adatközlők életrajza áll előtérben. Vincent Crapanzano etnológus „Tuhami” című néprajzi monográfiája például az azonos nevű adatközlő életrajzán alapul. Az etnológusok általában szoros baráti kapcsolatot alakítanak ki a vizsgált csoport egyes tagjaival. Legtöbbször ők lesznek a legfőbb adatforrások. Számos fontos adatközlőt etnológusok publikációi tettek híressé; bár rendszerint, és egészen az 1970-es évekig az etnográfiai szövegeket az etnográfiai realizmusjegyében írták, amely eltekintett az adatközlők megismertetésétől. Az adatszerzés egyik legfontosabb előfeltétele az adatközlők nyelvének ismerete. Margaret Mead még azon a véleményen volt, hogy etnológusként nem kell teljes mértékben elsajátítania az adatközlők nyelvét, elég ha használni tudja, elég, ha ismeri a köszönési formákat, tud kérdéseket feltenni és parancsokat adni. Ma már nem osztják ezt a felfogást, a vizsgált terület nyelvének (nyelveinek) megtanulása az etnológiai kutatás alapfeltételének számít. Az adatszerzés szempontjából a helybeliek nemcsak adatközlőként, vagy éppen legfőbb adatközlőként jelentősek. Az etnológusnak gyakran van szüksége helybeli munkatársak szolgálataira, például tolmácsként (pl. Jim Carpenter varjú indián Róbert Lowie-nak fordított). Ezeket a munkatársakat többnyire megismertetik az adatszerzés technikáival is; ez, mint pl. George Bushotter sziú indián (1864-92) esetében, oda vezethet, hogy a fő adatközlő maga is etnológus lesz.

Sokáig úgy vélték, hogy világosan elkülöníthető egymástól a vizsgált csoport szubjektívnek tartott belső szemlélete (**émikus szemléletmód**) és a kutató objektívnek tartott külső szemlélete (**etikus szemléletmód**). Ez az éles elkülönítés azonban nem tartható fenn teljes következetességgel, mivel azóta már abból indulnak ki, hogy a kutatás gyakorlatában a külső és a belső szemlélet állandóan áthatja egymást.

Az 1980-as évek óta az etnológiai kutatásban a dialogikus praxis paradigmája dominál; ez abból indul ki, hogy a kutató az adatközlőivel folytatott dialógusban állítja elő azt a realitást, amelyet kutat.

Európai és amerikai egyetemeken az etnológusképzésben már korán részt vettek nem fehér emberek is, pl. Sir Péter Buck (maori), Dzsomo Kenyatta (kenyai), D. N. Majumdar (indiai), Manuel Gamio (mexikói), William Jones (fox indián), Ella Deloria (dakota indián), Arthur Huff Fauset (afroamerikai). Ezt a korai trendet a tudományág nemzetközivé válása egyre erősítette, úgyhogy ma már értelmetlen a „fehér” kutatók és „sötét-bőrű” kutatók szétválasztása. Fokozatosan megszűnik a helybeli (*native*) és nem helybeli (*non-native*) antropológusok szétválasztása is, ha például migránsok gyermekei kutatnak szüleik hazájában (pl. Péter Loizos Görögországban, James Fernandez Spanyolországban, Kirin Narayan Indiában). Számos egykori gyarmaton is kialakult helyi kult. antropológiai diszciplína.

A terepadatok feljegyzésére, dokumentálására és tárolására különböző **munkaeszközöket** alkalmaznak: a *tereptapló* és a *terepi jegyzetek* elengedhetetlenül szükségesek a terepi adatok rögzítéséhez és a terepen tartózkodás visszatükrözéséhez. Általában ezek a kézzel vagy írógéppel papírra írott szövegek képezik a megírandó monográfia alapját. Napló helyett ma mindinkább hordozható elektronikus készülékeket, notebookot vagy laptopot használnak. *Hangrögzítő berendezéseket*, diktafont, orsós és kazettás magnót főként mélyinterjúknál, dalok, mítoszok és más orális adatok gyűjtésénél használnak.

Fényképezőgépeket és filmfelvevőket, valamint egyre inkább a könnyebben kezelhető *digitális kamerákat* munkafolyamatok és rituálék vizuális dokumentációjára vesznek igénybe a világ minden terepén.

Kvalitatív etnológiai adatokat a 19. sz.-ban általában enciklopédikus igénnyel vagy más tudományágak (zoológia, orvostudomány, földrajz) kontextusában gyűjtöttek, többnyire kérdőívek segítségével. A polihisztor Ludwig Salvator főherceg (1847-1915) részletes kérdőívek kompendiumát dolgozta ki, és számos művében erre alapozott, amelyekben pl. az anyagi kultúrát mindig kvalitatívan, a működési mód és a kezelés kontextusában tárgyalja. Ma a diszciplínában központi szerepet játszik az **állomásozó terepkutatás**. A különböző adatszerzésre használható módszereket elsőként a *Royal Anthropological Institute* („Notes and Queries on Anthropology”, 1874) rögzítette. Ma nagyszámú, egymással kombinálható módszer áll rendelkezésre: **Résztevő megfigyelés:** a terepkutatás legfontosabb eleme. A kutató hosszabb időn át a terepen él, szoros kapcsolatban a vizsgált csoporttal, és megpróbál a lehető legnagyobb mértékben osztozni tapasztalataikban; szisztematikusan megfigyeli az anyagi kultúrát, az éghajlatot, az építési módokat stb. **Terepjegyzetek:** tereptapló vezetése; a terepen tartózkodásról szóló metodológiai, deskriptív és analitikus jegyzetek napi leírása. **Strukturált interjúk:** az adatközlők előre megfogalmazott kérdésekkel történő kikérdezése, esetleg kérdőívvel. **Nyitott interjúk:** nem strukturált, köznapi beszélgetések az adatközlőkkel. Ennél az interjúformánál kézenfekvő egy hangrögzítő berendezés használata. Ez azonban módszertani nehézségekkel járhat (pl. a beszélgetőtárs elbizonytalanodása). Az emlékezetből írt jegyzőkönyvet közvetlenül a beszélgetés után kell elkészíteni. A testbeszéd

dokumentálására dolgozták ki a kinegrafikus írást. **Életrajzi interjúk:** kiválasztott élettörténetek lejegyzése tipikus folyamatok esettanulmányaként.

Orális dokumentáció: mesék, dalok, mítoszok stb. gyűjtése.

Oral history: itt a legújabb kori történelem bizonyos szakaszai és eseményei (pl. háborúk) vagy a vizsgált személyek életének egyes szakaszai (pl. gyermekkor, migráció) állnak a középpontban.

Diszkusszió: megbeszélik az adatközlővel az adatanyagot és a levont következtetéseket.
írásos kikérdezés: főként extenzív terepkutatásokra alkalmas.

Dokumentumanalízis: tárgyi bizonyítékok (termékek) vizsgálata, melyeken keresztül értelmezhető az emberi viselkedés.

Itt kézzel írott forrásokról is szó lehet. Vannak köz- és vannak magántulajdonban lévő dokumentumok. Különbséget tesznek a jogi előírások (egyházi szabályzatok, törvénykönyvek) elemzése és más levéltári források (népesedésszisztiák, tanúvallomások, leltárak, okmányok) vizsgálata között. Ezeket a forrásokat ellenőrizni kell, hogy valódiak vagy hamisak, és interpretálni is kell annak alapján, hogy kortársi vagy utólag készült dokumentumok. A levéltári anyagok belső elemzése a hermeneutika eljárását követi, a külső elemzés tekintetbe veszi a társ., gazd., politikai, életrajzi és egyéb kontextust is. **Kognitív térképek** (*mentái maps*): a térbeli környezet észlelésének és rendszerezésének feljegyzései.

Arról adnak információt, hogy az adatközlő számára mi a jelentése és a jelentősége a fizikai elemeknek (pl. városnegyedek, épületek, a táj jellemzői, növények). **Részletes térképezés:** térképek készítése arról a területről, ahol a terepkutatás folyik (városalaprajz, topográfia, földbirtok, lakásformák).

A helyszín bejárása, tevékenységek megfigyelése és térképi rögzítése: cselekvések és viselkedésmódok feljegyzése, pl. a tér és a cselekvések közötti összefüggések elemzésére szolgáló térképeken.

A viselkedés térbeli nyomainak feljegyzése (*outcropping*): például graffitikból, plakátokból és omladozó épületekből bizonyos cselekvésekre (politikai ellenállás) és szociális viszonyokra (szegénység) lehet következtetni.

Projekciótesztek: a pszichológiában kifejlesztett technikák alkalmazása az adatközlők személyisége rejtett aspektusainak felismerésére annak alapján, hogyan reagálnak bizonyos képekre.

A Hermann Rorschach svájci pszichiáter által alkotott **Rorschach-teszt** egy sorozat kártyából áll, melyeken tintapacák vannak; a **TAT** (*Thematic Apperception Test*) embereket társ. szituációkban ábrázoló képekből áll. Eredetileg a TAT standardizált volt, és csak európaiakat ábrázolt, ma viszont már mindig az illető kultúra tagjait. **Vizuális dokumentáció:** filmek, videók és fényképek készítése. **Szociogramok:** az adatközlők kapcsolathálózatának grafikai ábrázolása, pl.

barátságok, kollégák, családi kapcsolatok, különösen a genealógia. Míg a kvalitatív módszerek kifejezőmódja nyelvi, a kvantitatívaké inkább matematikai vagy grafikai.

Matematikai modelleket az etnológiában főként demográfiai adatok bemutatására alkalmaznak, de rokonsági rendszerek, taxonómiák, lakóhely-választási és házassági szabályok ábrázolására is. A matematikai modellek a komplex realitást leegyszerűsített, formalizált és absztrakt formában ábrázolják, statisztikák, táblázatok, mértani vagy algebrai képletek segítségével. Hasznuk a lehetséges fejlemények ábrázolásában van. A statisztikák megkérdőjelezhetnek bizonyos nem realiztikus elméleti feltételezéseket, és így gondoskodhatnak az elmélet- és fogalomképzés nagyobb precizitásáról, bár ez nem mindig bölcs dolog. Néha a kutatás céljaira elegendő a precizitásnak a kvalitatív módszerekkel már elért szintje, illetve a statisztikai pontosság elérésének pénzbeli és időbeli költsége nagyobb, mint a lehetséges haszon. Bizonyos matematikai modellek, precizitásukkal, még a kvalitatív modelleknél is erősebben csábítanak arra, hogy redukálják a valóság ellentmondásos és sokszínű voltát. A matematikai modellek etnológiai alkalmazása a **demográfia** példáján mutatható be.

A **demográfia** embercsoportok (*populációk*) kvantitatív összetételét és fejlődését vizsgáló tudomány, vizsgálja a szaporodást, az életkor, nemek és társ. rétegződés szerinti eloszlást, a születési és halálozási rátákat, a népsűrűséget és a népesség egy adott földrajzi területen való eloszlását.

Etnológiai szempontból fontos eredményeket hozhat a demográfia. De a világnak csak kis részén, és akkor is csak bizonyos rövid történeti időszakokra vonatkozóan vannak teljes és megbízható népességstatisztikák. Pedig a demográfiai trendek meghatározásához mintegy 150 éves időszak áttekintése szükséges.

A statisztika **folyamatos** (számsorok) és **nominális, ü. kategoriális adatokat** (pl. nem, bőrszín, képzettség, származás) különböztet meg. A statisztikai módszereket deskriptíven vagy inferenciálisan használják: **deskriptíven** nagy mennyiségű adathalmaz eloszlásainak és összefüggéseinek (korreláció) rövid összefoglalására és leírására, **inferenciálisan** az összefüggések általánosíthatóságának ellenőrzésére.

Példa: ha felmerül a kérdés, hogy egy fiktív kultúrában a földbirtok nagyságának köze van-e ahhoz az időponthoz, amikor a birtok a földbirtokos tulajdonába került, két változóra van szükség: a) a földbirtokosok életkora a birtok megszerzésének időpontjában, és b) a föld nagysága, melyen gazdálkodnak. Az eloszlás központi tendenciájának felmérésére számtani közepet (*mean*), mediánt (*median*) és módot (*mode*) számítanak ki. Az összes adat összeadása (pl. minden megkapott életkoradaté) és ennek az összegnek az adatok számával való elosztása (pl. az összes földbirtokos számával) eredményezi a számtani közepet. A médián (vagy „középső” érték) kiszámítására két félre osztják a populációt. Szimmetrikus eloszlásnál a médián és a számtani középérték egybeesik, aszimmetrikusnál nem. A mintában leggyakrabban előforduló mérési érték, a módot, szimmetrikus

eloszlás esetén egybeesik a mediánnal és a számtani középértékkel, aszimmetrikusnál nem. A **variabilitás** a mérési értékek központi tendenciától való eltérésének fokát jelöli. Megkülönböztetik a legnagyobb és legkisebb mérési érték közötti eltérést (*értéktartomány* vagy *terjedelem /rangé/*) az átlag és mindegyik mérési érték közötti különbség négyzete átlagösszegétől (*variancia*). A variancia négyzetgyöke határozza meg a *szórást* (*standard deviáció*). Ha nagy az adatok középérték körüli szóródása, akkor nagy a standard deviáció és fordítva.

Két változó közötti összefüggés leírása a *korrelációs koefficiens* (r) kiszámításával történhet. Minél közelebb van az r az 1-hez, annál nagyobb, minél közelebb a nullához, annál kisebb a korreláció. Hipotézisek különböző változók korrelációjáról deskriptív módszerekkel állíthatók fel, és inferenciális módszerekkel igazolhatók.

Ha van összefüggés az életkor és a földbirtok nagysága között, vagy ha ez a nagyság a megszerzett presztízzsel függ össze, amit az életkor determinál, akkor korreláció állapítható meg, mely grafikusán egy vonallal ábrázolható. Ha nincs ilyen összefüggés, akkor szabálytalan eloszlási képet kapunk. Mivel legtöbbször lehetetlen a populáció minden tagját megvizsgálni, szűrőpróbákra, vagyis inferenciális statisztikára vagyunk utalva. Ilyenkor a mintavétel véletlenszerű kiválasztáson alapul, mivel a teljes populáció minden eleme azonos eséllyel kerül a mintába. Csak ekkor lehet az inferenciális statisztika módszereivel megvizsgálni, hogy a **deskriptív** statisztikával szerzett jelzőszámok mennyire általánosíthatók a teljes populációra.

3) A XV sz.-dal kezdődő európai expanzió folyamán, - legtöbbször fejedelmi - megbízóik kíváncsiságának kielégítésére, a felfedező és hódítók egzotikus tárgyakat hoztak az új országokból a feudális udvarokba. Az idegen világok létezésének bizonyosságait vendégek ajándékként, trófeaként vagy egyszerűen csak különös ritkaságként halmozták fel az uralkodói kincstárakban, ahol addig főként anyagi gazdagságra utaló javakat gyűjtöttek. A későbbiekben jómódú polgárok (pl. Plattner Bázalban, Cospì Bolognában, Tradescent Londonban) és tudósok is (pl. a Royal Society Londonban) különböző gyűjteményeket létesítettek (**ritkaságok tára, Wunderkammer**). Ezekben a kult. termékek mellett kitömött állatok, ásványok, kövek, kagylók és növények voltak.

A XVIII sz.-tól gyarmatosító telepések, utazók, misszionáriusok, tengerészek, kereskedők és tudósok révén egyre több etnológiai tárgy jutott Európába; szükségessé vált tehát tudományos értékelésük és rendszerezésük. Ily módon az egzotikus ritkaságok tarából lassan a szó valódi értelmében vett **néprajzi gyűjtemények** lettek. Németországban az első szakosodott egyetemi gyűjtemény 1773-ban Göttingenben jött létre. Ezeket a gyűjteményeket általában nagyobb természet- vagy társadalomtudományi múzeumokba olvasztották be (pl. Párizsban és Londonban).

A XIX sz. végétől népbemutatók (**Völkerschau**) és világkiállítások hozták közel a nagyközönséghez is az idegen tárgyakat, az ún. **etno-graphicumokat** és az egzotikus embereket. Berlinben 1873-ban jött létre a néprajz saját külön múzeuma. Vezetője, A. Bastian mindenekelőtt

szakképzési intézményt látott benne, azzal a feladattal, hogy eltűnő kultúrák termékeit gyűjtse, így a partikuláris jellemzők az egyetemes emberi vonások megértéséhez járuljanak hozzá. Ez a modell, melyet Boas közvetített az USA-ba, a XX. sz. elején Németországban átalakult, a múzeumokat egyre inkább a *tömegek nevelését szolgáló intézményeknek* tekintették, és a kultúrák sokféleségét hangsúlyozták. A kiállításokat és múzeumokat rendszerint nemzeti és gyarmatosító felfogásban és az ún. vadak, primitívek vagy természeti népek civilizációs alsóbbrendűségét igazoló szemszögből koncipiálták. A néprajzi múzeumokban ma számos, többnyire a gyarmati időkből származó „materiális ethnographicumot” tárolnak. Így a gyűjtemények összetételében is tükröződnek a gyarmatosítás korában rögzült szokások (mit láttak, mit gyűjtöttek, mire voltak kíváncsiak az idegen kultúrából). De azok a rendszerező és osztályozó kritériumok, amelyek akkor jelentősek voltak, az idők folyamán részben megváltoztak. Ez azt jelentheti, hogy hiányoznak a ma érdekesnek tartott és rögzített adatok a kiállított tárgy eredetére, korára, funkciójára és használatára vonatkozóan, mert a gyűjtés idején ezeket nem tartották fontosnak. A muzeológusok ezért újra és újra azzal az alapvető problémával szembesülnek, hogy az egyes darabokat egyértelmű támpontok nélkül kell időben, földrajzilag, funkcionálisan és társadalmilag besorolniuk. A szakértők fáradságos aprómunkával elemzik a meghatározandó tárgyak stílusjegyeit, minuciózusan összehasonlítva ezeket a már ellenőrzött termékekkel, és a megmunkálás vagy a használat nyomait keresik rajtuk. Bizonyos anyagokból készült tárgyaknál (pl. faszobroknál) kínálóznak ugyan természettudományos datálási módszerek, pl. a *C-14 módszer* vagy a *dendrokronológia*, de ezek általában nagyon drágák. A néprajzi múzeumi gyakorlatban további probléma a műtárgyak és a mindennapi használati tárgyak megkülönböztetése: egyrészt nem léteznek világos kritériumok a művészet osztályozására, másrészt számos tárgyat minden kontextus nélkül gyűjtöttek, ill. archiváltak.

Ma a néprajzi múzeumok egyre több múzeumpedagógiai rendezvényt tartanak, melyek az anyagi kultúra szociokulturális és mindennapi gyakorlati kontextualizálását célozzák. Az amszterdami Trópusi Múzeum például interaktív média, valamint zaj- és képkíséret segítségével a különböző kultúrák bejárható utcáiba vagy házaiba helyezve mutatja be a múzeumi tárgyakat; a hamburgi Néprajzi Múzeum kávézójában a látogató a megfelelő országok ételeiből válogathat. E közvetítésmód veszélye azonban éppen az érzéki tapasztalhatóság előnyében rejlik, mivel azt a hamis benyomást kelti, hogy első kézből kapott, autentikus realitásról van szó.

A különböző expedíciók során az anyagi és szellemi kultúra bőséges anyagait és tárgyait gyűjtik össze. Az ilyen tárgyak a különböző múzeumokban (főleg néprajzi, vagy helytörténeti múzeumokban) kerülnek kiállításra. Az ilyen múzeumoknak már régóta hagyománya van.

Először 1852 – Nürnberg (Németország) – a németek viseleti és népművészeti tárgyai kerültek kiállításra.

1855 – Berlinben (néprajzi részleg).

A 60-70-s években Európa szerte és Amerikában is néprajzi múzeumok nyílnak.

1878 – létrejön az első szakmúzeum Párizsban (Trokader nevet viselte), 1930-tól „Az Ember” múzeuma nevet kapta.

1880 – az Oxfordi egyetemen megnyílik a Pitt Riverson néprajzi múzeum.

1879 – Pétervári antropológiai és etnológiai múzeum (Oroszország).

1894 – Lembergi néprajzi és népművészeti múzeum (Ukrajnában). Ma Ukrajnában kb. 120 néprajzi és helytörténeti múzeum van.

A XIX sz. 80-s éveiben szabadtéri néprajzi múzeumok is nyílnak – először Svédországban – Ukrajnában a XX sz. 60-s éveiben. Pl. 1964 – Perejaszlávi Hmelynickij múzeum (230 épület), 1970 – Ungvári, 1971 – Lembergi, 1976 –Kijevi, 1978 – Csernovci. Ezenkívül néprajzi-kulturális parkok is működnek Ukrajnában pl.: Zaporizzsjaban a Hortica szigeten, Kolomicában – hucul népművészet múzeum, Perejaszláv-Hmelynickben – állami-történelmi-kulturális park stb.

Ezek a múzeumok nagyszerűen adják át a nép főleg anyagi kultúráját. Az ilyen múzeumokban sétálva nagyszerűen megfigyelhetjük a különböző népek közötti kulturális különbségeket.

Tanulmányozva a kiállított tárgyakat nagyszerű következtetéseket lehet levonni a különböző etnikumokról, és azok kultúrájáról.

4) A népek hagyományainak, kultúrájának és főleg eredetének vizsgálatához nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak az Írásos források. Ilyen Írásos forrásoknak tekinthetők az: egyházi és kolostori feljegyzések, krónikák, történelmi krónikák, jogi okmányok, vagyon leírások, földrajzi leírások, szemtanúk és utazók feljegyzései, ókori és középkori tudósok munkai, emlékiratok, levelek, misszionáriusok, hajókapitányok és kereskedők beszámolóí stb. Ilyen Írásos anyagokból rengeteg van, és egyre több gyull össze a különböző néprajzi és földrajzi expedíciók, régészeti ásátások, nyelvtani kutatások, szociális felmérések és népszámlálások nyomán. Ezek fontos történelmi tényeket, népekről szóló ismereteket adnak át segítségével behatóbban tanulmányozhatjuk a kultúrát, letelepedési és vándorlási szokásokat, vallási hagyományokat, rituálékat és más ünnepi szokásokat és még rengeteg mást. Ilyen források közé sorolhatjuk pl.:

„Régmúlt idők krónikáját”, Halics-Volinyi krónikát”, melyekben a krónikás arról számol be, hogy mindegyik törzsnek, népnek más-más szokásaik vannak. PL: a polzanok torzséről Nyesztor azt írta, hogy csendesek, türelmesek. Házassági szokásaikat pedig leírva azt jegyezte fel, hogy nem volt szokás udvarolni, a fiú kinézte magának az arát, este elvitte magával, másnap pedig vitték a családjának az ajándékokat. A vjaticokrol és sziverjánokrol pedig azt írta, hogy vad nép, akik erdőben laknak mint az állatok, koszosok, mocskosak és veszekedősek. Hasonló anyagok vannak más forrásokban is.

Hogy néhány utazót is említsünk, fontos forrásul szolgálnak Márko Polo és Boplán feljegyzései.

5) Rajzok, freskók, ikonok, szobrok, tervrajzok, térképek különböző korokból. Ezek az idő múltával is nagyon jól őrizték egyes népek viseleti, és vallási szokásait. Segítségükkel nagyon jól tanulmányozható az ó- illetve középkor anyagi és szellemi kultúrája a különböző népek világnézete.

Értékes néprajzi anyagokat szolgáltatnak számunkra a különböző festmények, graffitik. PL: a különböző portrék, történelmi képek vagy az emberek hétköznapijait ábrázoló festmények nagyszerűen ábrázolják bizonyos korok ruha viseletét.

Sajátos értékeket foglalnak magukba a régi térképek, ábrák melyekből megtudhatjuk hogy különböző korokban mely területen éltek különböző etnikumok. PL: a fr. Boplán 12 térképet rajzolt a XVII századi Ukrajnáról, melyeken feltüntette Ukrajna politikai és etnikai határait. Térképein ugyan akkor feltüntette az egyes területek foglalkozását, munkaeszközeit stb. Ily módon a régi térképek segítségével, nemcsak a letelepedési szokásokat, hanem a gazdasági szokásokat, viseletet, hímzsmintákat stb. is tanulmányozhatjuk.

6) Ám egyértelmű, hogy a népek gazdasági, szociális, politikai és kulturális életét, a népek eredetét csupán néprajzi forrásanyagok tanulmányozásával nem lehet teljesen megismerni. Ezért az etnológia más tudományágak segítségéhez folyamodik, bizonyos problémák megoldását illetően. Ilyen segítséget nyújtanak a következő tudományok.

- Történelem - nélkülözhetetlen segítséget nyújt az etnológia számára.

A történelem összefoglalja minden egyes nép eredetét és fejlődésének történetét. Megmutatja milyen hatással voltak a politikai és társadalmi események a különböző népekre, hogyan formálták azok öntudatát.

- Archeológia - a régészeti leletek illetve következtetések további forrásul szolgálnak az etnológia számára. A régészeti feltárások megmutatják egyes területek anyagi kultúráját, az etnoszok közötti különbségeket illetve segítségével tanulmányozható a néperedet (etnogenezis). Segítségével az etnológusok tanulmányozhatják a történelem színteréről már letűnt népek életét, kultúráját.

- Antropológia - az etnológia - merít az antropológia adataiból is. Az antropológia olyan tudományág, mely az emberek testi felépítését és sajátosságait tanulmányozza különböző területeken és korokban. Segítségével megrajzolhatjuk a világ népfajainak (rasszok) letelepedési területét, vizsgálhatjuk a köztük lévő különbségeket.

Mivel a gének öröklődnek és átadódnak nemzedékről nemzedékre, függetlenül attól hogy hol élnek, az antropológia segítségével a néprajzkutatók megvizsgálhatják az elkülönült és elzárt területeken élő népek, törzsek etnogenezisét is.

- Földrajz - az etnológia szoros kapcsolatban áll a földrajzai is. Mivel minden egyes területnek léteznek sajátosságaik, megvan a saját növény és állatvilága, klímája, ezért a földrajz nélkül gyakorlatilag nem lehetséges az egyes népek gazdálkodási szokásait tanulmányozni. Ugyan akkor a földrajz rögzíti azt is, hogy egyes területeken mennyi a lakosság száma körbehatárolja egy nemzet letelepedési területét stb.

- Folklór - a folklór tulajdonképpen az etnológia egyik ága. A folklór a szájhagyományt, népművészetet, népzene, ünnepi hagyományokat tanulmányozza, s mint ilyen fontos ismereteket közöl az etnológia számára az egyes népek szellemi kultúrájáról, hagyományairól.

- Nyelvtan - nyelvekről szóló tudomány. A nyelv minden egyes etnikumnak legfontosabb sajátossága. Segítségével képet alkothatunk a világ nyelvcsaládjairól, és egy nyelvben található idegen szavak segítségével megvizsgálhatjuk mely más népekkel voltak, vagy vannak közös kapcsolatban az etnikumok.

- Más tudományok - közgazdaság, pszichológia, pedagógia, vallásismeret stb.

7) Ezenkívül az etnológiának különböző ágai is léteznek, melyek a különböző népek egy-egy sajátosságait vizsgálják. Ezek a következők:

Népelmélet - a népek szociális-biológiai természetét, önazonosságát, mentalitását vizsgálja, s ez alapján von le általános következtetéseket.

Etnogeográfia - az etnikumok térbeli elhelyezkedését vizsgálja, valamint a természeti viszonyok hatását a nép életére, kultúrájára.

Etnodemográfia - a népesség számát, dinamikáját és, ingadozását a történelmi időben vizsgáló tudomány.

Etnoszociológia - tanulmányozza egy nép társadalmi életének változásait és azok okait.

Etnolingvisztika - a különböző etnikumok nyelvi különbségeit, sokszínűségét vizsgálja, illetve a nyelv szerepét egy nép életében és annak hatásait a kulturális illetve társadalmi fejlődésre.

Etnozoológia - vizsgálja az emberek és állatok egymásra való hatását és az állatok szerepét a népek szellemi életére.

Etnobotanika - a növényvilág hatását vizsgálja az etnosok életére és kultúrájára.

Etnopszichológia - a népek lelki életének sajátosságait vizsgálja.

Etnopedagógia - népek nevelési szokásait vizsgálja különböző korokban.

Népzeneismeret - tanulmányozza az egyes népek népzenejét, zeneművészetének sajátosságait.

Népművészetismeret - vizsgálja az etnikumok sajátosságainak megjelenését a festészetben és más művészeti alkotásokon.

Népvallásismeret - a nemzeti és, világvallások létrejöttét, fejlődését és az etnikumokra gyakorolt hatását vizsgálja.

Történelmi földrajz - a népek eredetét, formálódását és vándorlását tanulmányozza.

Néptörténet - a ma létező népek történetét vizsgálja.

Népkultúra története - a különböző népek hagyományos kultúráját, és a szomszédos népek kultúrájának hatását egy adott nép kultúráját vizsgálja.

Gazdasági etnográfia - népek gazdálkodási szokásait vizsgálja (falvak, városok).

Agrár etnográfia - a népek mezőgazdasági hagyományait, földművelési, kertészkedési és szőlőtermesztési szokásait vizsgálja.

Paleoetnográfia - a történelem színteréről letűnt népek kultúráját vizsgálja.

Néprajzi muzeumismeret - a néprajzi múzeumok felépítését, az anyaggyűjtés szabályait, a tárgyak megőrzésének módját és kiállításának rendjét tanulmányozza.

Ha az etnológiát *tudományszaknak* tekintjük, mint ezt az észak-amerikaiak teszik, azt mondhatjuk: ennek a szaknak különböző al-területei vannak.

Ha az etnológiát *gondolkodási irányzatnak*, interdiszciplináris munkaterületnek tekintjük, azt mondhatjuk: számos tudományág együttműködésével jön létre.

A tudománynak tematikus és regionális al- és egyedi diszciplínákra osztása nemzeti jellegű, és abból ered, hogy az ipari társadalmakban az egyes életszférákat (pl. vallás, politika, orvostudomány, rokonság) élesen szétválasztják. Ez a szétválasztás eurocentrikus, a legtöbb Európán kívüli kultúrában, sőt, saját kultúránk jelentős részében sem történik meg.

Az emberek életében megfigyelt egyedi jelenségek nem sorolhatók egyértelműen az egyik vagy másik tudományághoz. A rend kedvéért azonban, hogy a kultúrát, miután felsoroltuk egyes aspektusait, ismét egységként képzelhessük el, mégis fontos a **tevékenységi területek** szétválasztása:

A **gazdasági antropológia** azt vizsgálja, hogyan biztosítható az anyagi lét biz. gazdálkodási módokkal.

Az ember képes arra, hogy különböző természetes és mesterséges környezetekhez alkalmazkodjék (adaptáció). A gazdasági antropológia a táplálékszerzés aspektusait (pl. gyűjtögetés, vadászat, növénytermesztés, állattartás), az élelmiszerek és más javak fajtáit és előállítását (termelését), elosztásukat, a cserét és az áruforgalmat vizsgálja. A gazdálkodási mód, a technológia, az emberi munka megszervezése (munkamegosztás) és a tulajdonviszonyok földrajzi és társ. feltételei kapcsolatban állnak a kultúra más aspektusaival.

A **szociálintropológia** mindenekelőtt a kultúrán belüli társ. egységek kapcsolatait vizsgálja.

Ezek a kapcsolatok különböző módon, társadalmilag szerveződhetnek (pl. rokonság, nem, kor alapján, ill. politikai, gazd. és érzelmi érdekek szerint).

Az egyének mint biz. társ. pozíciók (státusz) és funkciók (szerep) hordozói közötti interakciók különböző mértékben vannak formalizálva (informális, ill. formális struktúra). A szervezeti formák egész sorát különböztethetjük meg, így az egész társadalom vagy alcsoportok -

pl. leszármazás szerinti csoportok, klánok, kasztok, titkos társaságok, pártok -, állami, nem állami, törzsi szervezetei vagy önkéntes és nem önkéntes testületek és társulások.

A **rokonságanropológiának**, azaz a szociálanropológia legfontosabb ágának tárgya a család, a házasodás, a házasság és a rokonság. A **politikai antropológia** a társ. egyenlőtlenség és a hatalmi viszonyok eredetét, dinamikáját és kifejeződését kutatja. Vizsgálja a hatalom szervezeti formáját, annak megoszlását és egyes személyekhez és csoportokhoz való kötődését egy kultúrán belül, valamint a csoportok közötti hatalmi viszonyokat (pl. hódítás, gyarmatosítás, háború, illetve szegmentáció, szabályozott anarchia, viszály).

Politikai közösségek a rokonság, a territorialitás (területi elv), az önkéntesség és a jog alapján szerveződhetnek. Ilyen szervezeti keretek között cselekszik az egyén, megkísérli a fennálló struktúrákat saját céljaira manipulálni vagy megváltoztatni. A **vallásantropológia** az emberfölöttiről vagy természetfölöttiről (transzcendentálisról) szóló megnyilvánulásokat vizsgálja. Az isteni szerepet, az élet értelmét, a lélekről való elképzeléseket, a halál utáni életet és az emberfeletti erőket (pl. szellemek, ősök, megelevenedett tárgyak) az egyes kultúrák a legkülönbözőbb módokon írják le. Minden társadalomban élnek elképzelések a kezdetről és a végről, a világ belső rendjéről, az ember érzékei számára elérhető világ és a láthatatlan világ közötti kapcsolatáról (kozmológiák és világképek).

Minden kultúra ismeri a kételyt is, a dolgok racionális szemléletét, a vallási hagyományok titkainak elárulását.

A természetfelettihez való viszony alakulását lényegében az adott csoport társ. struktúrájával, gazdaságával és politikájával összefüggésben kell szemlélni.

Az etnológia alapvető elméletei és módszerei a gazdasági antropológia, szociál- és politikai antropológia, valamint a vallásantropológia hármasságában határozhatók meg.

AZ ETNOLÓGIAI KUTATÁSOK MODSZEREI

- 1. Etnográfiai anyaggyűjtések módszerei.**
- 2. Etnológiai kutatások és elemzések módszerei.**

1) Néprajzi adatgyűjtéskor a kutató célja minél több hiteles információ megszerzése és azok rögzítése. Ennek érdekében az etnológus különböző módszereket alkalmaz. Ezek a módszerek a következők:

A) Megfigyelés (közvetlen megfigyelés)

Ezt a módszert mind a nyilvános, hosszú és rövidtávú expedíciók során használják. Amíg a rövidtávúnál a kutató csak megfigyeli és feljegyzi az adatokat, addig a nyilvános és hosszútávú expedíciók során az etnológus maga is részt vesz, a népek hétköznapi életében, gyakorolja

szokásaikat és életvitelüket. A megfigyelések által szerzett információkat leírják, magnószalagra veszik vagy a technika más módszereivel rögzítik. A közvetlen megfigyelés által szerzett információ a kutató számára sokkal értékesebb, mint a már korábban hallott vagy olvasott tudományos feljegyzések.

B) Kérdezés

A kérdésnek három formája van: szóbeli, írásos kérdés és interjú.

· Szóbeli kérdés

Ezt a módszert alkalmazva a kutató közvetve kapcsolatba kerül az alánnyal s ily módon a beszélgetést a számára szükséges irányba terelheti. Az így szerzett információk a legértékesebbek, főleg ha a kutató előre kidolgozza azokat a kérdéseket, amelyekre választ akar kapni. A szóbeli kérdés módszerét alkalmazva a kutató olyan kérdésekre is választ kaphat, melyek előzőleg fel sem merültek benne.

· Írásos kérdés

Ez általában kérdőívek kitöltését jelenti. Ezt a módszert általában statisztikai célokból használják. A kérdőívekre adott válaszok eléggé bőségesek ahhoz, hogy a népdemográfiai, néptársadalmi és családi viszonyokat tanulmányozzuk (hány éves korában házasodott meg, hány gyereke van stb.)

A kérdőíveket kitöltetjük mi magunk vagy a kérdező. Az írásos kérdésnek van még egy másik formája: anketák kitöltése – amit pl. a tanár szétoszt a diákok közt, és azok mennek ki a településre kitöltetni. Ily módon a kutató maga nem lép közvetlen kapcsolatba az informátorral. Ugyan akkor az így szerzett adatok ugyanolyan értékesek, feltéve ha nem maga a diák tölti ki a kérdőívet.

· Interjú

A szóbeli kérdés egyik formája, amikor a kutató kérdez az informátor pedig válaszol. Az interjú lehet nyílt (élő), azaz kérdezzük ő pedig egyből válaszol, vagy pedig amikor előre megbeszéljük a találkozót, megadjuk a kérdéseket, ő felkészül és válaszol.

C) A terepen gyűjtött anyagok rögzítésének módszerei

Nem elég csak összegyűjteni az anyagokat, azokat megfelelően rögzíteni is kell, hogy tudományosan hitelesek legyenek. A rögzítésre szolgáló dokumentumok lehetnek: naplók, jegyzetfüzetek, kérdőívek, rajzok, fényképek, filmfelvételek és más anyagok.

A naplók vezetését még a XIX – XX század elején vezették be. Ebbe a kutató feljegyzi hogy melyik nap mit csinált, közli a kutatási területről és személyekről szóló adatokat (melyik település, kit kérdezett, annak születési adatai stb.) Ezt a kutató csak magának vezeti. Ma már nincs nagy divatja a napló vezetésnek az etnológusok körében, ugyan akkor néhányan mégis vezetnek.

A legfontosabb a jegyzetfüzet (munkafüzet) melybe a kutató az összes általa szerzett információt közli. Ennek a füzetnek az első oldalán feltünteti az intézményt, szervezetet melyet

képvisel, illetve közli magáról a szükséges adatokat (ki ő, honnét jött stb). A füzet oldalai meg vannak számozva. Minden beszélgetés külön oldalra kerül feljegyzésre, a lap hátoldalára nem írnak semmit üresen hagyják. A következő beszélgetést már más oldalra írják. Minden egyes beszélgetés lejegyzésekor közölni kell az informátor adatait (nevét, címét, születési dátumát stb.) s leírni a beszélgetés forgatókönyvét.

A füzethez csatolni kell még hogy hol zajlott a kutatás, mely településen, hány személlyel beszélgettek, azok adatai, illetve kiegészítő információk a településről.

Az illusztrált anyagokon (rajzok, tervek, sémák, fotók) közölni kell mit ábrázol, mikor készült, hol, ki készítette stb., más kiegészítő információk.

D) Néprajzi adatok előkészítése a katalogizáláshoz

Az összegyűjtött anyagot rendszerezni kell, és szép formába öltetni. Pl.: a kézzel rajzolt képeket ha kell átrajzolni, a jegyzeteket ha csúnyán van írva tele rövidítéssel átírni, kiegészíteni, fényképeket hozzacsatolni. Minden összegyűjtött anyagot meg kell számozni (pl. hány fénykép van, hány rajz, hány emberrel beszélgettünk stb.) A napló végén elkészítjük az ismeretlen szavak szótárát. Az így gyűjtött anyagok, ha megfelelően vannak rögzítve, katalogizálva, múzeumok értékes kiállítási tárgyai lehetnek.

Ily módon a megfelelően rögzített adatok, értékes forrásul szolgálhatnak a későbbi kutatók számára.

2) Az összegyűjtött néprajzi adatokat különböző módszerek alkalmazásával vizsgálják. Ezek a módszerek a következők:

A) Történelmi-összehasonlító módszer

Ennek a módszernek a segítségével megismerhetjük az ősközösségi rendszer társadalmát és szokásait, megfigyelhetjük a különböző népek közötti hasonlóságokat és különbségeket, különböző korokban és különböző területeken élt népek hasonlóságait, s így rekonstruálhatjuk bizonyos népek eredetét és korábbi letelepedési területüket.

Ezt a módszert a történelem atyja „Hérodotosz” is alkalmazta. A XVI – XVII században a földrajzi felderítéseket követően kezdett elterjedni.

Napjaink etnológiája a történelmi-összehasonlító módszert alkalmazva a szomszédságban élő népek egymásra való hatását vizsgálják, illetve a környezet, természeti viszonyok hatását a gazdálkodási szokásokra.

Napjainkban az összehasonlítási módszer 3 típusát alkalmazzák az etnológusok:

1. történelmi-genetikai összehasonlítás. Ezt leggyakrabban az ősközösségi társadalom tanulmányozásához használják.

2. történelmi-típus összehasonlítás. Ezt leggyakrabban arra használják, hogy bizonyos használati tárgyak, szokások eredetére fényt derítsenek.

3. történelmi-diffuziv összehasonlítás. Abban az esetben használják, amikor különböző népeknél hasonló hagyományokkal találkozunk, s a módszer segítségével próbálnak fényt deríteni a szokás eredetéről, s hogy egy bizonyos szokás, hagyomány mely más területeken terjedt még el.

Ezek a módszerek nagyon jó eredményeket nyújtanak, ha egységesen alkalmazzák őket. Tehát az összehasonlító módszer nélkülözhetetlen a néperedet, a népfejlődés illetve a gazdasági-kulturális hagyományok elterjedésének tanulmányozásához.

B) Típuselemzés módszere

Segítségével az összegyűjtött néprajzi anyagokba felismertjük a kultúrákba található azonosságokat és különbségeket, ezáltal típusokat és csoportokat alkothatunk.

Típus – a kutató által felállított ideális modell, melyet a jellegzetességek alapján állapíthatók meg (hoznak létre).

A típuselemzés módszerének 3 formája van:

1. Osztályozás (klasszifikáció) – az összegyűjtött tényszerű anyag rendszerezése, és a kulturális-modellek felállítása a hasonlóságok alapján. Pl. Nyelvcsaládok, Népfajok (Rassz), Vallások stb.

2. Típus szerinti csoportosítás (tipologizáció) – a kulturális hagyományokban lévő sajátosságok azonosítása és csoportosítása. Minél több hasonló tulajdonsággal és jellemvonással rendelkezik egy-egy kulturális jelenség, annál könnyebb a típus felállítása. Pl.: a Kárpátok állattenyésztési hagyományait vizsgálva olyan szerkezeti típusokat állapíthatunk meg mint: gazdasági-kulturális típus, gazdasági-földrajzi típus, tápellátás rendszere a különböző állatfajták számára.

3. Periodizáció – korok, időszakok, periódusok felállítása a népek kulturális fejlődése alapján. Pl. az ősközösségi társadalmakat vizsgálva a következő korszakokat állapíthatjuk meg: ősközösségi társadalom kialakulása, ősközösségi társadalom kora, ősközösségi társadalom széthullása – s ezeken belül szintén szakaszok és korszakok felállítása.

A típuselemzés módszere által akkor kapjuk a legjobb eredményeket, ha az elemzés mindhárom formáját alkalmazzuk.

C) Teljes elemzés módszere

A módszer lényege abban rejlik, hogy minden népet és kulturális hagyományt úgy vizsgál mint egyet. Ezért az etnológusok a közösség minden egyes sajátosságait részletesen akarnak megvizsgálni, azaz teljes elemzést adni. Ezt más segédtudományok alkalmazásával végzik el: archeológia, antropológia, történelem, folklór, nyelvtan, földrajz, zoológia, botanika, művészettörténet, vallásismeret stb. segítségével.

Tehát: Etnológia + más segédtudományok = teljes kép.

D) Rendszerelemzés módszere

A módszert akkor alkalmazzák, amikor egész képet szeretnének alkotni az etnikai közösségekről. Ez megköveteli a népcsoport minden egyes részének, magának a népcsoport rendszerének leírását. Ez magában foglalja:

- az etnográfiai csoport belső szerkezetének leírását (milyen etnográfiai zónák vannak egy népcsoporton belül, milyen szubetnikumok, etnográfiai csoportok, etnográfiai térségek vannak).

- életvitelük leírását (foglalkozásuk, letelepedési szokásaik, házaik, épületeik, öltözékek, közlekedésük, családi ünnepeik, hitviláguk stb.)

- demográfiai, társadalmi, gazdasági, nyelvi, pszichológiai sajátosságainak leírását.

A rendszerelemzés módszere a legjobb eredményt nyújtja a társadalmi, családi élet, műveltségi szint kutatásához.

E) A rekonstrukció módszere

A módszer középpontjába az elmélet áll, miszerint minden nép kultúrájában megőrződtek a régi hagyományok, szokások, rituálék stb. Ezen átöröklött szokások alapján lehet rekonstruálni egy népcsoport életvitelét évszázadokra visszamenően. Ennek a módszernek a kidolgozása Edward Taylor volt. Ő azt bizonygatta, hogy egy nép kultúrájában fellelhető átöröklött szokások nagyszerű képet alkotnak őseik életviteléről és szokásairól.

Az öröklött hagyományok egy kultúrában lehetnek: változatlanok, változnak és alkalmazkodnak az új követelményekhez (pl. gyalog jártak most busszal), korábban eltűntek, de újjászülettek (pl. konfirmálás szovjet időben nem lehetett).

Ennek a módszernek a segítségével a kutatók megállapították az ősközösségi társadalom számos kulturális jelenségét, kijelölték a házasságkötés és család fejlődésének a szokásait, az ünnepi szokások kialakulását és fejlődését.

AZ ETNOLÓGIA RÖVID TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉSE

- 1. Néprajzi ismeretek felhalmozása.**
- 2. Az etnológia, mint tudomány létrejötté.**
- 3. Etnológiai iskolák és irányzatok a XIX sz. II felében –XX sz.**

1) Okori ismeretek.

Az etnológia gyökerei egészen az ókorig nyúlnak vissza. Már az ősközösségi társadalomban is a törzsek ismereteket gyűjtöttek közeli vagy távolabbi szomszédjaikról, azok kultúrájáról, hagyományairól, szokásairól s azokat tovább adták leszármazottaiknak szóban vagy valamilyen művészeti úton. Már a paleolitik idejében készítettek különböző csontfigurákat, rajzokat, melyek ábrázolták nemcsak az öltözéket, hanem az emberek antropológiai jellemvonásait is. Ez arról tanúskodik, hogy az emberek már akkor felfigyeltek a különböző törzsek közötti kulturális és

antropológiai különbségekre. Ily módon ezekből az ismeretekből alakult ki folyamatosan az etnológia illetve antropológia tudomány.

Az etnográfiai ismeretek halmozásának nemcsak a kíváncsiság hanem gazdasági és az katoná-politikai okai is voltak. Az etnográfiai ismereteknek jelentősége főleg az ősközösségi társadalom széthullásakor és az első államalakulatok létrejöttékor nőtt meg. Ilyen ismereteket gyűjtöttek és adtak át saját népüknek a katonák, kereskedők, utazók, futárok, küldöttek stb. és más szemtanúk. Az így gyűjtött ismeretekből készítettek el további népek jellemrajzát utódaiknak, szóban, írásban, rajzban vagy valamilyen művészeti alkotásban adtak tovább. Az ókori keleti civilizációk képviselői így a babiloniak, asszírok, egyiptomiak, perzsáknak csak dicsőséges győzelmeiket írták le, hanem a legyőzött népek jellemvonásait, kulturális sajátosságait is pl. Gazdaságukat, házaikat, ételeiket, hagyományaikat, vallásukat stb.

Az egyik legrégebbi és legkiemelkedőbb ilyen írásos forrás pl. A Szent Biblia, ahol nemcsak a világ teremtése, imádságok, próféciák vannak feljegyezve hanem különböző népek szokásai, vallási hiedelmei, mítoszok, nemzetségek stb.

Az írásos történelmi forrásokról tudjuk, hogy az ókori görögök és rómaiak is ismereteket gyűjtöttek az akkori világ népeiről. Igaz ezeket gyakran átfonták a legendák, mítoszok, kitalációk.

Az ismeretek folyamatosan pontosabbak és valóságosabbak lettek. Teljes és értékes néprajzi anyagokat gyűjtöttek:

Hérodotosz (i.e. V sz.) – szkítákról, szarmatákról a Kaukázus és Földközi tenger népeiről.

Kszenofont (i.e. V sz. vége - IV sz. eleje) – Kis Ázsia népeiről.

Cézár (i.e. I sz.) – keltákról és germánokról.

Sztrabon (I sz.) – Közép és Dél Európa népeiről, Kaukázus.

Tacitus (I sz.) – germánokról.

Tehát összegezve, az antik írók bőséges és pontos anyagot gyűjtöttek Európa, Észak Afrika, Dél és Előázsia népeiről. Ugyan akkor ezek az írók érthetetlennek tartották ezen népek szokásait, életvitelét.

Egyes antik írók, az összegyűjtött néprajzi ismeretekből megpróbálták törvényszerűségeket levonni. Pl. Hérodotosz a kultúrákba fellelhető hasonlóságokat a népek kölcsönös egymásra hatásával magyarázta, ugyan ezt Démokritosz a népek azonos fejlettségi szintjével, Arisztotelész pedig a földrajzi éghajlati viszonyok hasonlóságaival, vagy különbségeivel.

Az ókori szerzők ugyan akkor foglalkoztak a néperedet kérdésével illetve a gazdálkodás fejlődésével. Így pl. arra a következtetésre jutottak hogy a gyűjtögetésből és vadászatból kialakult az állattenyésztés, abból pedig a földművelés.

Középkori és újkori anyaggyűjtések

A Római Birodalom illetve a nagy népvándorlás okozta káosz következtében az V – VI sz. csökkent az érdeklődés a népek kultúrája iránt. Gyakorlatilag csak a papok és szerzetesek

feljegyzéseiben találkozunk néprajzi leírásokkal, anyaggyűjtéssel. Prokopiusz és Jordanos (VI sz.) bizánci írok műveiben nagyszerűen leírják a szlávok és Kaukázus népeinek kultúráját, illetve rövid információt közölnek a finnugorok és türk népekről. Akkor élt népek leírásaival találkozunk a különböző történelmi krónikákban is. Többek között: örmény krónika (VII sz.), Régmúlt idők krónikája (IX – XIII sz.), Maszud „Arany nyilai”, (X sz.), Maurikusz, Bagranarodnij Konstantin műveiben.

A középkorban a kereskedelmi, politikai és vallási érdekek rengeteg Európait vitt Közép és Kelet Ázsiába. Így a XIII sz. Plano Karpini és Villen Rubruk szerzetesek Mongóliába utaztak. Céljuk – katonai szövetséget kötni a keresztények és mongol-tatárok közt a muzulmán vallás ellen.

Marko Polot pedig a kereskedelmi érdekek vitték Kínába a XIII században. Ezek az utazók számos értékes néprajzi anyagot hoztak vissza magukkal Európába: hagyományaikról, katonai szervezetségükről és a mongol-tatár stratégiáról. Ám ezek a felsorolt anyagok alacsony tudományos szinten voltak.

Áttörés csak a XV – XVI sz. történt, amikor megkezdődtek a nagy földrajzi felfedezések. Az első utazók: Kolumbusz – 1492 Amerika, Vasco da Gama – 1498 India, Magelán – 1519 – 1521 – világ körüli út.

A földrajzi felfedezések következtében az európai tudományba olyan népek kerültek be, melyeknek létezéséről nem is tudtak. Az újonnan felfedezett földrészekre misszionáriusok, kereskedők, katonák utaztak el, akik feljegyezték megfigyeléseiket. Feljegyzéseikben rengeteg információt közöltek az „új népek” kultúrájáról és szokásaikról. Az európaiak főleg külső különbségekre fordítottak figyelmet: házak, öltözet, kultikus tárgyak, étkezési szokások. Felfigyeltek arra, hogy ott hiányzik a magán tulajdon, más a házassági szokásuk (csoportos házasságok), sajátos férfiházak és női épületek stb. Igaz egész mélyen, átfogóan tudták tanulmányozni az európaiak kultúrájukat. Ugyan akkor voltak próbálkozások Pl. a XVII sz. Zsan Boden és Misel Monteny fr. Tudósok a népek társadalom-politikai fejlődését a földrajzi adottságokkal magyarázták. Monteny pl. „Kutatások” c. Munkájában azt írta hogy az embereket, népeket, szokásokat befolyásolja, a nem európai népek kulturális sajátosságait, egyediségét a környezethez való közelséggel indokolta. Monteny volt az első aki megalapozta a „jó vad” elméletet, mely a XVII – XVIII sz. felvilágosultjai számára is befolyással volt, pl. Russora és Didrora. Ez volt az első próbálkozás a néprajzi anyagok összegzésére.

Az elmélet mellett, miszerint a környezet és a klíma befolyásolja a népeket és kulturális sajátosságaikat kiáltak Montesquieu és Herder is. Ugyan akkor Voltaire a népek közötti kulturális különbségeket a régi hagyományok megőrzésével és történelmi fejlődésének szintjével magyarázta, míg Kondorsze a népek műveltségével illetve tapasztalatszerzésével magyarázta.

A felvilágosodás képviselői ugyan akkor néprajzi anyagok segítségével tanulmányozták az emberiség történetét is. Megpróbálták megérteni az emberiség történetének menetét és a kultúra

fejlődésének törvényszerűségét. Tjurgo, Voltaire és Ferguson pl. kidolgozták az emberiség kultúrájának fejlődési szakaszait. Ezen kutatások eredményeire alapozva Herder először a történelem folyamán kiemelte, hogy függetlenül a népek kultúrájának fejlettségi szintjétől, minden egyes nemzet kultúrája teljes értékű és lényeges.

A felvilágosultak nézetei nagy befolyással voltak az etnológia tudomány kialakulására. Főleg értékelték a „vad népek” kifejezést azokra a népekre, melyek az emberiség fejlődésének korai szakaszán éltek. Az etnológusok megállapították, hogy azon a szinten, melyen egyes elmaradott népek éltek, valamikor Európa népei is éltek az ókorban. Ennek alapján a XVIII – XIX században Lafitón lerakta a történelmi összehasonlító módszer alapjait.

A XIX sz. első felében tovább bővültek a néprajzi ismeretek. A nemzeti felszabadító mozgalmak következtében megélné vált a nemzetek érdeklődése saját kultúrájuk iránt. Megkezdik gyűjteni a szájhagyomány emlékeit, ünnepi és vallási szokásokat, jellemezték a népművészet és anyagi kultúra legkiemelkedőbb emlékeit. Ez a folyamat főleg a szlávok és germánok lakta földeken élénkült meg.

A XIX sz. már lerakták az indoeurópai nyelvek összehasonlításának alapjait.

A XVIII végén – XIX sz. elején az európai irodalomban, filozófiában, művészetben a romantizmus irányzata uralkodott. A romantika képviselői idealizálták a múltat, mitologizálták a történelmi eseményeket, kiáltak minden kultúra egyedisége mellett. Ezen kutatások alapjain létrejött a „mitológiai iskola”. Az irányzat képviselői a néphiedelmeket, legendákat, meséket, szokásokat, rituálékat a mitológiai világnézetből eredeztették. Idealizálták a nemzeti kultúrát és történelmet s azt a néptudat, nemzeti öntudat, nemzeti szellem megnyilvánulásának titulálták. A mitológiai iskola képviselői a Grimm testvérek, Müller, Svarc és mások. Ukrajnában a romantizmus szorosan összefonódott a nemzeti felszabadító mozgalommal, legkiemelkedőbb képviselőik Kotljarevszkij, Potebnya, Marhevics, Kosztomárov stb.

Minden arról tanúskodik, hogy már az ókorban, középkorban és az újkorban kutatták a népek kultúráját, sokszínűségét. Különböző elméletek alakultak ki a népekről, fejlődésükről, és kultúrájukról. Sok elméletet az említettek közül napjainkban is használnak az etnológusok.

2) Az etnológia mint tudományág a XIX sz. 60 – 70-s éveiben alakult ki, ez szorosan összefüggött a humán és természettudományok fejlődésével Európában és Amerikában. Ekkorra már rengeteg néprajzi anyag halmozódott fel, s szükség volt annak rendszerezésére, tudományos elméletek kidolgozására. A XIX sz. közepére Európában vezető állam-gyarmat birodalmak voltak, s ez szükségessé tette bizonyos ismeretek birtoklását az általuk uralta népekről. A gyarmat kereskedelem fejlődése szintén megkövetelte a rendszerezett etnográfiai ismereteket. Tehát a gyakorlati érdekek egybeestek a tudományos érdekekkel, s így jönnek létre a XIX sz. folyamán etnológiai központok, társaságok, s jelennek meg tudományos könyvek, folyóiratok, cikkek.

Az első ilyen összegzésekkel, rendszerezésekkel az evolucionisták próbálkoztak.

A) *Az evolucionizmus gyökerei.*

Az emberiség folyamatos fejlődésének hipotézisét már az ókorban megfogalmazta Lukrecio Kár, aki arról írt hogy, az emberiség folyamatosan fejlődött a vad rendszertől a civilizációig. A középkori Európában ez az elmélet feledésbe merült, s csupán a XI – XV századi bizánci és arab tudósok műveiben találhatunk rá utalásokat. Európában csak a XVIII sz. jelent meg újra, az evolúciós elmélet mégsem L. Kár hipotézisére alapszik.

Az evolucionizmus elvei a XVIII században kezd formálódni. Először I. Kánt kozmológiai, majd Lápász asztronómiai elméletei által. Mindkét tudós arra a következtetésre jutott, hogy a naprendszer és csillagrendszer az ősködökből alakult ki. Charles Lajer ezt az eszmét átvette a geológiába (1830 – 1833), és azt bizonygatta, hogy a föld felszíne állandóan változik. Idővel ez az eszme megjelent a biológiában Zsán Batist La mark (1809) illetve Kárl Ber (1829 – 1837), rámutattak arra, hogy az állat, és növényvilág folyamatosan fejlődött ki és fejlődik tovább. Az idők folyamán új fajok keletkeztek illetve az egyszerűkből kialakultak az összetettek.

Ezután 1838-ban Máltusz „A népességletelepedés törvényszerűsége” c. Könyvében arról ír, hogy a gazdasági és társadalom-kulturális fejlődés mozgatórugója a „harc a fennmaradásért”. Később Charles Darwin maga is elismerte, hogy ezt az elméletet vetítette át az élő természetre és dolgozta ki elméletét.

1852-ben az angol filozófus és szociológus Spencer 7 évvel Darwint megelőzve arra a következtetésre jutott, hogy a természetvilág evolúción megy keresztül, és hogy a természetben harc folyik a fennmaradásért. Az elméletét nem támasztotta alá. Múltán nevezte később Darwin Spencert elődének.

Ám az első aki bebizonyította az evolúciós elméletet Charles Darwin volt (1809 – 1882) „A fajok eredete” (1859) c. Könyvében. Ezt a dátumot tartja születési dátumának az etnológia és az antropológia tudomány is. Darwin kidolgozta a fajok eredetéről szóló nézetét, az evolúció mozgatórugóit, materialista alapon magyarázta a végbemenő fejlődést, illetve megcáfolta a metafizikai világnézetet. Néhány évvel később 1863-ban Thomas Huxley „Az ember helye a természetben” c. Könyvében Darwin elméletére alapozva rámutatott, hogy az emberek a majmaktól származnak, illetve hogy minden rassz egy népfajból alakult ki.

Az újkor kezdete óta, az Európa és a tengerentúl közötti kapcsolat hatására növekszik az érdeklődés az emberi kultúrák eredete és fejlődése (tehát evolúciója) iránt. Charles Darwin (1809-82) írása a fajok eredetéről [1859] indítja el a biológiai evolúcióról folyó vitát. Herbert Spencer (1820-1903) Darwin evolúciómodelljét az emberi társadalmakra alkalmazza. A szociológia és filozófia hatása alatt álló evolucionizmus dominál a kult. antropológiában a 19. sz. végén. Általánosságban az evolucionizmus azt a gondolkodásmódot jelenti, mely a „komplex, haladó és fejlett” kultúrák keletkezését „egyszerű és régebbi” formákból próbálja magyarázni. Az etnológiai

evolucionizmus a 19. sz.-ban szembefordul azzal a feltételezéssel, hogy a különböző rasszok különböző biológiai fajokhoz tartoznak, és az emberiséget egyetlen, pszichikailag is egységesnek tekinthető fajként fogja fel.

Megjegyzendő azonban, hogy az evolucionizmusnak vannak nyíltan rasszista képviselői is. Az evolucionista antropológia *módszere*: a kultúrák összehasonlítása kiválasztott jegyek, többnyire a társ. vagy a technológiai fejlettség alapján.

Az evolucionista nézet szerint minden kultúra bizonyos fejlődési stádiumokon vagy fázisokon megy át, különböző gyorsasággal, de előre meghatározott sorrendben. Az emberi kultúra csúcspontjának mindenképpen az eur. társadalmak számítottak, az előző formákat a „primitívebb”, Európán kívüli kultúrákban vélték felfedezni. Az ember fejlődését a tökéletesedés felé tartó haladásként fogták fel, mely elvileg minden kultúra számára lehetséges. A 19. sz. végén több kísérlet történt arra, hogy a kult. elemek fejlődését rekonstruálják. Ilyen elem pl. a tulajdon (H. S. Maine, 1822-88), a nemek közötti viszonyok (J. J. Bachofen, 1815-87), a vallás (E. B. Tylor, 1832-1917), a rokonsági (L. H. Morgan, 1818-81) és társ. struktúrák (A. Ferguson, 1723-1816). Az evolucionisták ált. nem használnak tört. forrásokat: a fejlődési fokok sorrendjét a kultúrák összehasonlítása és az abból levezetett fejlődési vonalak alapján határozzák meg. Az elmúlt korszakok rekonstrukciójában központi szerepet játszott a „maradványok” (*survival*) gondolata. Így azokat a recens jelenségeket nevezik, melyek állandóan továbbadódnak, bár már nem töltik be eredeti funkciójukat. A kutatók az összes kultúrából és korból felhasználják adatokat (pl. Sir James Frazer, 1854-1941), melyeket főleg misszionáriusok, utazók és tisztviselők gyűjtöttek; ezenkívül rengeteg tört. adatot is, ezek idősorrendjére azonban nemigen ügyelnek. E kor etnológusai tehát majdnem kizárólag szobatudósok voltak, akik maguk nem gyűjtöttek anyagot. Munkájukat később éppen ezért bírálták és karosszék-antropológiának (*arm-chair anthropology*) nevezték. Megkülönböztethetjük a *szigorú* (*párhuzamos, unilineáris*) evolucionizmust, mely szerint az összes kultúra párhuzamos fejlődési fokokon megy át, és a *diffuzionisztikus* evolucionizmust, mely szerint a fejlődési fokokon belüli hasonlóság az egyes elemek más kultúrákból történő átvételén alapul. „Systems of consanguinity and affinity of the human family” [1871] című cikkével az am. Lewis Morgan lett a *rendszerező és összehasonlító rokonságanropológia* megalapítója. Számára a rokonsági kapcsolatok szolgálnak a fejlődési fokok legfontosabb megkülönböztető jegyül. Morgan különböző kultúrák rokonsági terminológiájának összehasonlításával próbál meg a múltbeli szervezeti struktúrákra következtetni. „Az ősi társadalom” [1877/m: 1961] c. könyvében három tört. fokozat logikus egymásra következését fogalmazza meg. Ezek technikai fejlettségük szerint a vadság, a barbárság és a civilizáció. A modell minden foka haladást jelent az előzőhöz képest.

F. Engelsen keresztül Morgan nagymértékben befolyásolta a marxista antropológiát. A brit Tylor szerint a technikai fejlődést megelőzi a szellemi fejlődés. Tylor abból indul ki, hogy potenciálisan minden ember ugyanazzal a mentális kapacitással rendelkezik. „Primitive Culture”

[1871] című művében a mentális fejlődés univerzális stádiumait határozza meg. Szerinte a racionális gondolkodás (a világ logikus magyarázhatóságába vetett hit) a vallásos gondolkodásból (a nem lokalizálható mindenható lényekbe vetett hitből) fejlődött ki, ennek őse pedig a primitív gondolkodás, ül. az animizmus (hit abban, hogy a tárgyaknak lelke van).

Morgantól eltérően Tylor az evolucionizmus árnyalt formáját képviseli. Felismeri a kult. elemek szomszédos csoportok közötti cseréjének lehetőségét, mely elemek egy kultúra fejlődési stádiumára vonatkozóan meghatározó jellegűek is lehetnek. 1945-től az evolucionizmus enyhébb formái alakulnak ki: a kult. ökológia, a pol. gazdaságtan és a kult. materializmus.

Az evolucionista irányzat legkiemelkedőbb képviselői: A. Bastian, Theodor Wajc, Johann Bakhofen, Jonh Mac Lenann, Jonh Lábokk, Edward Taylor, Sárl Leturno, Julius Lippert, Luis Morgan. Ukrajnában pedig: M.Dráhománov, F.Vovk, O.Potebnya, P.Zsiteckij, M.Kovalevszkij, I.Franko, M.Liszenko stb.

Az evolucionista etnológia legfőbb irányzatai.

Az evolucionista etnológia kialakulásának kezdetén nem volt egységes, különböző irányzatok léteztek:

1. Kulturális-történelmi irányzat (Morgan, Lippert, Taylor, Labbokk, Kovalevszkij) rekonstruálná a társadalmi élet különböző részeit, feltárták az ősközösségi társadalom fejlődésének szakaszait: létrejöttét, felvirágzását és felbomlását.

2. Földrajzi irányzat (J.Bakhofen, O.Pesely, R.Adré). Tanulmányozva a társadalom és az őket körülvevő környezet kölcsönhatását, arra a következtetésre jutottak, hogy a földrajzi viszonyok a fejlődés fő mozgatórugója. Jelentős lépéseket tettek a népek belső rendszerének megrajzolásában.

3. Biológiai irányzat – (A.Bastian, T.Ahelisz). Az irányzat képviselői a természetben tapasztalható fejlődési törvényeket átvették az emberi társadalomra.

4. Szociológiai irányzat (Mac Lenann, A.Djurkheim, O.Kant, E.Vesztermark). Kutatásaik középpontjába a társadalmi intézmények és viszonyok álltak (család, házasság, társadalmi munkamegosztás, tulajdon létrejötte stb.)

Ily módon az evolucionisták jelentősen hozzájárultak az etnológia fejlődéséhez. Ők dolgozták ki az első elméleteket, koncepciókat, és lerakták az etnológia tudományág azt az alapját, miszerint minden folyamatosan fejlődnek. Kutatási módszereket dolgoztak ki, törvényszerűségeket és következtetéseket vontak le.

3) A XIX sz. végén – XX sz. elején az etnológián belül különböző irányzatok és iskolák jöttek létre. A kutatók nemcsak az emberi kultúra fejlődését, hanem a kulturális hagyományok sokneműségét is vizsgálni kezdték. Kitapasztalva, hogy az evolucionista nézet nem minden kérdésre ad választ, megkezdődött az evolucionizmus kritizálása. Egyesek a biológiai tényezőknek, mások a pszichológiai történelmi, földrajzi tényezőknek tulajdonították a fő szerepet. Ennek

következtében az evolucionista irányzat az etnológiában szétesett, és így alakult ki a történelmi, diffuzionista, funkcionális, pszichológiai és más iskolák, elméletek az etnológiában.

Történelmi antropológia. A történelmi orientációjú *Völkerkundé*t elsősorban N.o.-ban művelik, és hagyományosan az írás nélküli népek vizsgálatára irányul. Főleg azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan rekonstruálható a történelmük, és szembefordul azzal a felfogással, hogy a történelem az írás meglétét feltételezi. A tört. orientációjú *Völkerkunde* által felhasznált adatok különböző forrásokból származnak, például útleírásokból, gyarmati tisztviselők, katonák, misszionáriusok és etnográfusok beszámolóiból. A gyarmati hivatalok archívumai, egyes tisztviselők, misszionáriusok és utazók magánhagyatéka ezért a tört. antropológiai kutatás kedvelt forrásai. E forrásokból azonban a történelem csak részlegesen rekonstruálható, mert általában csak néhány évszázadra nyúlnak vissza, és főleg azt mutatják, amit a külföldi szerzők a helyi adatközlőktől megtudtak. Mivel ezek a tanúságtételek az írás nélküli kultúra élő tagjaitól származnak, rendszerint csak egy biz. tört. pillanatba adnak betekintést: a szöveg írásának pillanatába.

Az adatok problematikus volta miatt a kultúrtörténelmi iskola a kult. formák jelenlegi földrajzi elterjedtségéből próbál időbeli rétegződésükre következtetni. A Friedrich Ratzel és Fritz Graebner utáni tört. antropológiai hagyomány olyan alap gondolatok (ún. „ideák”) relatív kronológiájának megalkotására törekszik, melyeknek kreatív erejük van, ezenkívül hosszú időszakokon át és több variációban fennmaradnak. Ez a megközelítési mód különösen a n. nyelvű etnológiában (ábra), főleg a kultúrkörtan és a kult. morfológia diffuzionizmusában érvényesült. De kényszerűen spekulatív maradt, és igénye ellenére kifejezetten történelmietlen.

Az „idea” fogalma hasonlít a struktúra gondolatára, tehát egy olyan kutatási irány központi eszméjére, melyet Franciaországban az *Annales iskola* alakított ki, és melynek legkiemelkedőbb képviselője Fernand Braudel (1902-85) történész. Braudelt elsősorban a földrajzi tényezők érdekelték (pl. hegyek, tengerpart, szigetek elhelyezkedése), melyek alapvetően meghatározzák a kult. és társ. életet, és elsősorban körforgásokhoz, ül. csak lassú változásokhoz vezetnek. A braudeli megközelítés az 1960-as és 70-es évek során a történelmi tudományokban végbement paradigmaváltásra reflektál, mely a történelmet nem redukálta pusztán pol. eseményekre és a pol. elit tetteire, hanem az események, döntések és cselekedetek körülményeit állította a középpontba.

Az 1980-as években termékeny dialógus indul meg azon történészek és etnológusok között, akikre hatott a hermeneutikai fordulat. Bírálják a hagyományos strukturalista történelemfelfogást, amely pl. a földrajzi térségeket, gazdasági, pol. és társ. struktúrákat cselekvő lényeknek tartja, az emberi szereplők fölött viszont átsiklik. Őket sokkal inkább az érdekli, hogyan értelmezik az egyének és csoportok a saját világukat, és hogyan viselkednek benne. Tehát most már az is a tört. antropológia érdeklődési körébe került, amit azelőtt elhanyagoltak: hogyan élik meg az emberek a világot, tehát a mentalitások, a betegség, nem, család, gyermekkor, öregkor, halál stb. Rengeteg kult. összehasonlító és mikrotörténelmi tanulmány is foglalkozik mindezzel. A tulajdonképpeni

történeti orientációjú kult. antropológia ma már nem feltételezi, hogy a kultúrák önmagukból magyarázhatók volnának. A kultúrák más kultúrákkal összeszövődött dinamikus képződmények. Ma főleg az európai kultúra és az írás nélküli csoportok közötti tört. dinamika áll a kutatás középpontjában, de a figyelem kiterjedt az Európán belüli tört. folyamatokra is. *Makrotörténelmi munkák* a kultúrák találkozásának, többnyire hosszabb időszakokon át tartó kapcsolatainak politikai, társ., gazd. és kult. hatásaival foglalkoznak. Az ilyen kutatásokban útmutatónak számít Eric Wolf munkája, „Európa és a történelem nélküli népek” [1982/m: 1995], amely azzal foglalkozik, hogyan hatott az európai expanzió az európaiak és az indiánok, ül. a különböző indián csoportok egymás közötti kapcsolataira. *Mikrotörténelmi munkák* viszont időben és térben korlátozott találkozásokat vizsgálnak a résztvevők tettei és azok interpretációi viszonylatában. Itt elsősorban Marshall Sahlins Cook kapitány meggyilkolásáról szóló munkája [1985] emelendő ki.

A kult. antropológia és a történelem kapcsolata nemcsak a történettudományt és a *social, ill. cultural anthropology* termékenyíti meg, de a néprajztudományban (elsősorban a tört. népi kultúra, a mindennapok történelme kutatásában, valamint a mentalitástörténetben) is lecsapódik.

Diffuzionizmus. Azt az elméletet, hogy kult. javak átkerülhetnek egyik kultúrából a másikba, először a 19. sz. végén dolgozza ki két antropogeográfus, Friedrich Ratzel (1844-1904) és Georg Gerland (1833-1919), majd M. Wagner zoológus. Főleg Ratzel gyakorol hatást a n. nyelvterületen számos etnológusra, akiket aztán diffuzionistáknak neveznek.

A **diffuzionizmus** kiindulópontja az a feltételezés, hogy az emberi innovációképesség korlátozott. Ha a különböző kultúrákban bizonyos eszmék és készítmények hasonlóak, ez diffúziót, vagyis más kultúrából vagy régióból való átvételt valószínűsít. Az etnológiai diffuzionizmus szoros kapcsolatban van a kultúrtörténeti iskolával, mivel mindkettő a szellemi és anyagi javak eredetét és tört. elterjedését kutatja. A kult. kontaktus minden formája (pl. a kereskedelem, vándorlások, háború) az átvitel útja lehet. Az irányzat képviselői számára a múzeumi tárgyak jelentik a fő forrást, ezek hasonlóságait és különbségeit interpretálják - ritkábban folytatnak a mai értelemben vett terepkutatást. Egyes diffuzionisták azt állították, hogy létezik egy olyan központ, ahonnan a kultúra hullámszerűen terjedt szét a földön. E központ keresése olykor kalandos analógiákra alapozó következtetésekhez vezetett: E. G. Smith és W. J. Perry az egyiptomi piramisok, a maja templomok és «Az észak-amerikai indián sírdombok hasonlóságából arra következtetett, hogy az emberi civilizáció bölcsője Egyiptomban keresendő.

A diffuzionisták elhatárolódtak az evolucionistáktól, és szemükre vetették, hogy a különböző kultúrák termékeit - a tört. sorrendet figyelmen kívül hagyva - spekulatív fejlődési fokokba csoportosítják. Leo Frobenius (1873-1938), Adolf Bastian (1826-1905) „földrajzi provinciáira” támaszkodva területi egységek, ún. **kultúrkörök** létét feltételezte, a későbbi **kulturális areák** elődeiként. Mindketten azt hangsúlyozták, hogy a különböző kult. javaknak vannak bizonyos kombinációi, melyek egy-egy területre jellemzőek. Később Hermann Baumann az

„afrikai kultúrkört" **kulturális provinciákra** osztotta [1940]. Nem lehet nem észrevenni ennek a tannak a náci ideológiára gyakorolt hatását („életér"); közvetítőként többek között Karl Haushofer geográfus működött. A terepkutatás gyakorlatában a kultúra történeti szemléletét a diffuzionisták is elhanyagolják. A tört. folyamatokkal kapcsolatos meglátások továbbra is elsősorban spekulatívak, mivel legtöbbször indíciumokra és analógián alapuló következtetésekre korlátozódnak, így a „primitív" csoportokat, melyek alacsony technikai szinten élnek, a kőkorszaki kultúrákhoz számítják.

A diffuzionizmus egyik központja a Fritz Graebner (1877-1934) és Bernhard Ankermann (1859-1943) körül kialakult **Kölni kör**, egy másik a Wilhelm Schmidt (1868-1954) és Wilhelm Koppers (1886-1961) páterek **Bécsi iskolája**, akik az egyistenhit (monoteizmus) eredetét „ősi kultúrákban" vélik megtalálni, melyek mostani képviselőinek olyan „primitív" kultúrák számítanak, mint a szemangok, a pigmeusok és a tűzföldi indiánok. Míg a n. kultúrkörtanban a kultúra diffúziója a népek tényleges migrációjához kötődik, F. Boas azt a nézetet képviselte, hogy a kult. jegyek átvitele nem kötődik kizárólag a vándorlásokhoz. Boas nyomán az am. diffuzionizmus főleg a migráció, akkulturáció és imitáció révén történő átvitelt vizsgálta. Clark Wissler (1870-1947) például a kult. jegyek eredetét kereste, de ezeket nem kapcsolta össze egész világot átfogó kultúrkörökkel. Nagy-Britanniában a diffuzionizmus legfontosabb képviselője W. H. Rivers (1864-1922) volt.

Frobenius **kultúrmorfológiája** az egyes társadalmakat organizmusként fogja fel. A kultúra nem tulajdonságok összessége, mint azt a kultúrtörténeti iskola vallja, hanem olyan egység, mely sajátos kulturális lélekkel (*Kulturseele*) rendelkezik, és hordozóitól függetlenül, mint az öntilizálás formája (*görögül paideuma*) él. A kultúra tehát elsődlegesen az ember saját lététől való megrémülésének (*megrendültség*) és ebből eredő szellemi és testi aktivitásának kifejeződése. Ez az aktivitás fokozatosan kultúrává önállósul, és eszmék összességeként visszahat az emberi tudatra. Az eredeti alakulási folyamat formává merevedik. Frobenius tanítványa, Adolf Jensen (1899-1965) pl. az áldozati rítusokat olyan kísérletként értelmezi, amelynek célja, hogy ezt a primer megrémültségi állapotot a később születettek számára átélhetővé tegye. A diffuzionizmust főleg azért bírálták, mert a kultúra termékeinek egyes kultúrkörökhöz kötése spekulatív jellegű, és mert e nézet hívei nem becsülték kellően az emberi kreativitást. A globalizáció következtében ma ismét aktuálisabbá vált a diffuzionista megközelítés.

Pszichológia és pszichoanalízis. Számos etnológusnak az a véleménye, hogy a kultúra pszichológiai jelenség. Ezzel az idealista humán tudományok tradíciójához csatlakoznak, amely szerint egy kultúra tárgyi termékei csupán eredményei egy lelki, kognitív és szellemi értelemben vett kultúrának. Az etnológia és a pszichológia közötti alapvető kapcsolat a mindkét tudományban alkalmazott módszer lehet: a középpontban a kutató és az adatközlő, ill. a terapeuta és a páciens közötti kapcsolat, valamint az interpretáció hermeneutikus eljárása áll. Wilhelm Wundt (1832-1920)

n. pszichológus a pszichológiai antropológia úttörője. Wundt a néprajzi adatokat a „primitív” ember tetteivel és hitével próbálta pszichológiailag megmagyarázni. Az evolucionista korszaknak megfelelően fokokat különböztetett meg, pl. a totemizmus, vagy az istenek és hősök foka. De hangsúlyozta azt a meggyőződését, hogy bármely kultúra tagjai azonos intellektuális lehetőségekkel rendelkeznek. Wundt tanítványai közé tartozik Durkheim, Malinowski és Boas. Wundt ezáltal közvetve nagy hatással volt a francia, a brit és az amerikai etnológiára. Boas pl. annak a hipotézisnek bizonyításában, hogy az ún. primitívek és a civilizáltak mentális folyamatai lényegileg nem különböznek egymástól, fontos eszközt látott arra, hogy az evolucionizmust és annak az európaiak felsőbbrendűségéről szóló tételét megtorpedózza.

Wundtval ellentétben Lucien Lévy-Bruhl francia etnológus azt a felfogást képviselte, hogy a primitív ember prelogikusan gondolkodik, és képtelen az absztrakt reflexióra. Az etnológia és a pszichoanalízis kapcsolatában mindig voltak kölcsönösen megtermékenyítő fázisok, ám többnyire el is határolódtak egymástól. Sigmund Freud (1856-1939) döntően befolyásolta az etnológiát. A bécsi századforduló korának és kultúrájának kontextusában alkotta meg a pszichoanalízist a szexuális elfojtás elméletére alapozva. Úgy vélte, felismerései alkalmazhatók minden más kult. kontextusra is. Terápiás módszerként Freud egy interaktív és hermeneutikus modellt dolgozott ki, amely a terapeuta és a beteg közötti átvitelen és viszont átvitelen alapul.

A pszichoanalízis univerzalista interpretációi és az etnológia inkább relativista irányzatai közötti ellentét hamar nyilvánult a Freud és a bécsi szlavista és etnológus Friedrich Salomon Krauss között a szexuális ösztönről folytatott vitában: míg Freud a szexualitás univerzális elnyomását feltételezte, Krauss ezt kultúrához kötöttnek látta. Krauss 1904-ben útjára indította az „Anthropophyteia” című szexuáletnológiai évkönyvet, néprajzi, szexuálreformer és minden bizonnyal pornografikus motivációval. Ebben a világ minden tájáról összegyűjtött, szexuális szokásokról szóló beszámolókat, szexuális tartalmú történeteket és dalokat tettek közzé. A szerkesztők szerint az idegen szexuális szokások kutatásakor le kell tenni a „kultúra szemüvegét”, és elutasították azt, hogy az idegen szokásokat a hazai „perverziókkal” azonosítsák. A Freud-tanítvány C. G. Jung e tekintetben Krausst követte. Freud viszont hevesen védekezett a társadalomtudományok területéről származó meglepő felfedezésekkel szemben, melyek elméletének aláásásával fenyegettek. Ő a pszichoanalízist a mitológiák, a parapszichológia és az archaikus gondolkodási struktúrák „fekete sárlavinája” elleni védőbástyának tekintette. Tanítványai, Jung és Stekel megpróbálták a tudattalan koncepcióját eldologiasítani, és a terápia folyamán elhangzott fantáziálásokra szilárd értelmezési formát kialakítani. Ugyanakkor elismerték, hogy más korok és kultúrák is hatottak az ő szimbólumértelmezésükre. A Freud és Jung közötti szakítás elsősorban azért történt, mert Jung a mitológia „félreeső területéről” „bizonytalan következtetéseket” vont le, és ezeket átvitte a terápia gyakorlatába. Aztán egy hirtelen fordulattal Freud lépett a néprajz területére, hogy onnan „mélyítse szakadékká” a Junggal való szakítást, hogy

úgy válassza el egymástól iskoláikat, „mint sav a sót”. „Totem és tabu” című könyvével [1913/m: 1913,1990] azonban ezt az új dinamizmust megváltoztatta: „a legélettelenebb dologgá, amit valaha is írtam”. Totemizmus-konceptiója a legkülönbözőbb társadalmakban létező zoológiai osztályozási rendszereket, rítusokat és házassági tilalmakat ötvözte össze, hogy leleplezze a strukturális hasonlóságokat a kereszténység és a primitív vallás között (pl. mindkettőben megvan az áldozat fogalma). A totemizmus fogalmát, főként azt, hogy bizonyítható kapcsolat léteznék a totemizmus és a klánstruktúra között, az etnológia oldaláról Goldenweiser már 1910-ben kritizálta. Freud azonban felhasználta maga számára a totemizmust, szerinte a totemlakomán a fiúk közössége rituálisan megismétli az ősapa meggyilkolását, és az exogámia szabálya azt jelenti, hogy a bűnbánó gyilkosok lemondanak a számukra elérhetővé vált nőkről.

A „Totem és tabu”-ban Freud a „természeti népek” szokásait a neurotikus ember lelki életével hozza összefüggésbe. Megjegyzendő - ma már köztudott -, hogy a mű a tanítványai, főleg Jung lázadásának feldolgozása („apagyilkosság”). Freud etnopszichoanalitikai szimbólumelmélete visszalépés a tulajdonképpeni pszichoanalitikai szimbólumfogalomhoz képest, melyet a pácienseinek kezeléséből leszűrt tapasztalatok alapján dolgozott ki: az etnológia által vizsgált szimbólumokat ő az ödipuszi „ősdráma” megismétlődésének tekinti, egész kultúrakomplexumok dermednek az ősapa-gyilkosságra való örökölt emlékezéssé. Ez a szemlélet megfelel Freud pszichoanalízis előtti kísérleteinek, hogy a neurotikus fantáziákat neurológiailag kötött tanulási folyamatokra vezesse vissza, de ezen alapul Jung kísérlete is, hogy a tudattalant archetipikus képekhez kösse. Freud ezzel ugyan tudományosan alátámasztotta a páciens szabad beszédének fontosságát a terápiában Jung és Stekel revíziókísérleteivel szemben, de arra már nem volt képes, hogy a „természeti népek” hasonló emancipációját elfogadja. A freudi nézetek sajátos megfordításaként Jung viszont közelebb engedte magához az idegen kultúrákat, és sematizálta a páciensei által eléje tárt szimbólumok jelentését. Ám a páciens és a természeti népek élő valóságként való érzékelése sem a pszichoanalízis atyjának, sem „hűtlen fiának” nem volt lehetséges.

Az USA-ban főleg Alfréd Kroeber szorgalmazta az etnopszichoanalitikus módszer alkalmazását. A *culture and personality* iskola képviselői az 1930-as években a szocializációs technikákra koncentráltak, amelyeket az ösztön vezérelt egyén és a társadalom közötti közvetítésként fogtak fel. Az ún. dinamikus szocializáció fogalma szakít azzal az elképzeléssel, hogy az ösztön-, társadalmi, sőt „faji” struktúrák a szimbólumok merev és eldologiasított alapjai volnának. Kardiner és Linton szintetizáló kísérlete rendszerezni akarta a szocializáció összes lehetséges tényezőjét és formáját. Az anyag komplexitását elismerve már nem egyes állítások (pl. az ősapa-gyilkosság) bizonyítására koncentráltak, hanem megpróbálták az összes ismert befolyásoló tényező figyelembevételével bármilyen emberi viselkedésre ált. magyarázatmodellt felállítani. E célból azonban annyira leegyszerűsítették a pszichoanalízis és az etnológia szimbólumfogalmait, hogy végül már senki sem akart az amerikai iskolával azonosulni.

A pszichoanalízis és az etnológia közötti kapcsolatot az USA-ban, de főként Nagy-Britanniában részben elfedte az az univerzalista elmélet, amely a kult. jelenségeket szexuális konstellációként fogta fel. A freudi megközelítési mód egy másik aspektusa - mégpedig a terapeuta állandó és végtelen interpretációs munkája, mely figyelembe veszi a közte és a páciens közötti kapcsolat nehézségeit - termékenyítőleg hatott a terepkutatás gyakorlatára, főleg a kutató és az adatközlő közötti viszonyra. Az újfajta viszonyt előkészítették Lévi-Strauss etnopszichológiai munkái, melyekben összehasonlította a pszichoanalitikus terápiát a sámánisztikus gyógyító rítussal. Lévi-Strauss nemcsak a gyógyító rítusokat magyarázza a pszichoanalízissel, hanem a pszichoanalízist is a samanizmussal.

Azt, hogy a hermeneutikai gyakorlatot át kell vinni a pszichoanalízisből az etnológiába, főleg Georges Devereux (Dobó György) magyar etnopszichoanalitikus hangsúlyozta. A mohave indiánokról írott munkáiban szól arról, hogyan lehet alkalmazni a freudi átvitel viszont átvitel modellt a terepkutatás gyakorlatában. Devereux-től származik az a gondolat, hogy az etnológiát és a pszichoanalízist a kölcsönös kiegészítés elve szerint kössék össze. Ez azonban megakadályozza, hogy az egyik tudományt a másik segítségével bírálják. Devereux természettudományos orientációja azt is megakadályozza, hogy a pszichiátria betegségfogalmát, mely eredetileg a polgári világból származik, kritikátlanul tovább alkalmazzák, és idegen kult. jelenségekre vigyék át.

Mindezek következtében számos briliáns néprajzi leírás születik. Ezek azt az utat mutatják be, amely az egyén traumáitól a szimbolikus innovációkon keresztül az új kult. formákhoz vezet. Számos etnológus - pl. G. Obeyesekere - a néprajzi anyagot nyitott és nem dogmatikus pszichoanalitikai megközelítéssel kombinálja.

Az etnológia és a pszichoanalízis összekapcsolása azonban máig problematikus maradt abban a tekintetben, hogy az etnológia az egyént cselekvő és nem pusztán akarat nélküli és ösztön vezérelt lényként értékeli.

Funkcionalizmus. A funkcionalista gondolkodásmód 1920 és 1970 között főként a brit *social anthropology*-ban dominált. De N.o.-ban (F. Krause, 1881-1963, R. Thurnwald, 1869-1954) és az USA-ban is (C. Kluckhohn) kialakultak önálló funkcionalista elméletek. A funkcionalizmus az ok és okozat megfigyelhető összefüggéseit kereső természettudós szemével vizsgálja a kultúrát. A funkció fogalma a természettudományokban a különböző részek egymásra hatását jelenti az egész fenntartása érdekében. A funkció fogalom használata az etnológiában Durkheimre és Maussra megy vissza. Az élő szervezetek biológiai analógiája alapján a társadalom és a kultúra szerintük „testként” fogható fel; és a társadalmaknak van egy normál állapota, amelynek fenntartására a „test” „szerveinek” helyes működése irányul.

A funkcionalista Bronislaw Malinowski (1884-1942) szemléletének középpontjába a biz. funkciókra irányuló szükségletekkel rendelkező egyént állítja. Minden intézmény, mely szükségletet elégít ki, valamilyen funkciót tölt be. A „család intézményének” funkciója pl. az, hogy

a társadalmat tagokkal lássa el, az embereket társ. és emocionális szempontból védje stb. Egy társadalom intézményei kapcsolatban állnak egymással. Az **intézmények elemzése** a társ. cselekvés több elemét érinti: egy intézmény személyi állománya mindazon személyeket magában foglalja, akik egy szervezett rendszerbe beletartoznak. Ez a személyi állomány a természeti környezetben megteremti az élet anyagi alapjait, és erre a célra, biz. normák és szabályok szerint, megszervezi önmagát. Mindezen tevékenységek összesített eredménye a **funkció**.

Malinowski elsőként fogalmazza meg, hogy a terepkutatásnak az etnológiában központi helye van. Bár nem ő a módszer „atyja”, ezzel megteremti a modern kult. antropológia módszertani alapját.

A **funkcionális szükségletek** általa kidolgozott **sémája** a biológiai alapú elsődleges szükségletekből indul ki, melyeket minden kultúrának ki kell elégítenie. Erre a célra biz. intézmények alakulnak, amelyek viszont eszközökre vonatkozó kult. szükségleteket keltenek, melyeket szintén ki kell elégíteni. Ebből szimbolikus és integratív szükségletek származnak, melyek kielégítését egy gondolati és hitrendszer biztosítja.

Durkheim és Mauss hatása alatt alakítja ki Alfréd Radcliffe-Brown (1881-1955) a strukturális funkcionalizmust. A **strukturális funkcionalizmus** célja a rokonsági rendszerek elemzésének olyan formája, mely már nem azok eredetére és a kialakulására, hanem a társ. struktúrára és funkcióra kérdez rá. Radcliffe-Brown átveszi azt az elképzelést, hogy a kultúra organizmus, **intézményei** (a rögzített és elismert viselkedési normák) a szervekhez hasonlóan járulnak hozzá fenntartásához. Radcliffe-Brown a *social anthropologyt* összehasonlító szociológiaként értelmezi, mely univerzális, a társ. viselkedést irányító törvényeket keres. Ezért alapvető szerinte a **társ. struktúra** fogalma, a személyek **elhelyezkedése** intézményesen ellenőrzött vagy definiált kapcsolatokban (pl. politikai, rokonsági, földrajzi kapcsolatokban). A társ. struktúra minden eleme aktivitást fejt ki, s ennek megint van funkciója. A társ. kapcsolatokat az intézmények szabályozzák.

Malinowski és Radcliffe-Brown felfogása az elméletről és módszerről, de különösen a funkció koncepciójáról és a társ. kapcsolatok szerepéről részben erősen különbözik, bár mindketten a funkcionálás kategóriáiban gondolkodnak. Ráadásul Malinowski számára a társ. kapcsolatok csak az egyik vizsgálati tárgyat jelentik a sok közül. Radcliffe-Brown szembefordul Malinowski rítusmagyarázatával, mert Malinowski nemigen foglalkozott azzal, hogy a rítusokat az egyénhez (mágia) vagy a közösséghez (vallás) rendelje. Malinowski szerint a rítusok funkciója abban áll, hogy a résztvevők félelmét megszüntessék, tehát katarzist keltsenek; Radcliffe-Brown úgy véli, hogy a félelmet általában éppen a rítus és a mágia okozza, tehát ezek katalizátorként hatnak, mert az érintettekben az összetartozás érzését keltik. Malinowski hatása messze túlmege az etnológián, így a szociológiára (R. Merton, T. Parsons) is hatott. Az etnológia egyik alapító atyjának a „résztvevő megfigyelés” módszerének bevezetése miatt tartják. Radcliffe-Brown emlékezte viszont

elhalványult, valószínűleg azért, mert az ő gondolkodása nagyon sematikus és kizárólagos volt. A romantikus individualista Malinowski és a racionális, rendszerben gondolkodó Radcliffe-Brown közötti ellentét nagyon jól mutatja alapvetően eltérő kultúrafelfogásukat: az első az egyes emberből, az ő cselekedeteiből és élményeiből indul ki, a második a csoportból és annak szabályaiból.

Malinowski és Radcliffe-Brown számos kiváló kutató tanára volt, s ezáltal erősen meghatározták elsősorban a brit *social anthropology* arculatát.

Edward Evans-Pritchard, Meyer Fortes, Raymond Firth és Audrey Richards lassan elfordulnak tanáruk, Malinowski szükségletelméletétől, és Radcliffe-Brown hatására egy szociológiai irányultságú antropológiát teremtenek. Több nagyszerű klasszikus monográfia születik [Firth 1936: „We, the Tikopia”, Evans-Pritchard 1940: „The Nuer”], részben a gyarmati közigazgatás megbízásából, mely ezeket a brit közigazgatási struktúrák helyi kiépítése érdekében akarja felhasználni. A viszonylag áttekinthető méretű csendes óceáni társadalmak helyett a Malinowskit és Radcliffe-Brownt követő nemzedék a lényegesen több embert átfogó ázsiai és afrikai kultúrákat kutatja. 1950 és 1970 között Cambridge-ben (Edmund Leach) és Manchesterben (Max Gluckman) alakulnak iskolák, melyek módosítják a két „atya” (strukturális) funkcionalizmusát. A brit gyarmatbirodalom megszűnésével csökken a brit antropológia kisugárzása. A diszciplína orientációs válsága ezért különösen Nagy-Britanniában látszik. A brit antropológusok fiatalabb nemzedéke az ekkor már nem nemzeti iskolákra osztódó antropológia szakmai vitáiban alakul ki, amelyet a dekonstrukció által előhozott kategóriákról és az individuális diskurzusról mint a társadalmilag adott beszéd- és cselekvésminták kommentárjáról és variációjáról folytatnak. A szociálintropológia gyarmati tudományból olyan tudománnyá vált, mely alkalmazott antropológiaként tekint önmagára. Ezt a folyamatot jól megfigyelhetjük a diszciplínának az európai hatalmak egykori gyarmatain - pl. **Szudánban** - lezajlott fejlődésén. Az ország 1956-os függetlenné válásáig a szudáni szociálintropológiában idegen antropológusok a meghatározók, ebben az esetben britek, akik a gyarmati közigazgatásnak dolgoznak. Ez a szakasz Seligman 1910-es látogatásával kezdődik, és Nadel, Lienhardt és Evans-Pritchard terepkutatásáig tart. Az utóbbi 1930-tól a gyarmati vezetés megbízásából kutatja Szudán pol. szervezetét, hogy az országban békét teremtsenek, és ki lehessen építeni a gyarmati közigazgatást. Evans-Pritchard strukturális funkcionalista leírása nyomán alakul ki az az elképzelés, hogy Dél-Szudán politikailag szegmentált törzsi vidék, történeti fejlődés nélkül. Az arab Észak-Szudánt antropológiai szempontból nem vizsgálják.

1958-ban indul meg a szudáni egyetemeken a szociálintropológia oktatása. Kezdetben a helyi kormány alá rendelt nem szudáni antropológusok (*Oxfordi iskola*) tanítanak. Ezzel párhuzamosan folyik az a kísérlet, hogy olyan helyi ipari társadalmat építsenek fel, amely az állami és jogi viszonyokat illetően a nyugati példákhoz igazodik. Ez az új nemzet észak-szudáni jellegű, amely etnológiai szempontból továbbra is klasszikus, funkcionalista módon „fejlesztendőként”

ábrázolja a déli pásztorokat és földműveseket. 1971-től kezdve külföldön végzett hazai szociálanropológusok veszik át az egyetemi intézeteket. Az uralkodó elméleti és módszertani irányzat a fejlődés- vagy alkalmazott antropológia lesz (*appliedanthropology*). A 70-es években a hazai és külföldi diákok szudáni kutatásainak finanszírozására létrejön Szudánban a *National Council for Research*. A munka súlypontja a régiók és a nemzet közötti kapcsolatok elemzése. Mivel a belföldi szociálanropológusok a résztvevő megfigyelést a résztvevő befolyásolással helyettesítik, feszültté válik viszonyuk a kormánnyal. A külföldi, ám Szudánban tanult szociálanropológusok egy része multinacionális konszernek és nemzetközi szervezetek tanácsadóiként működik. Abdel [1973] bírálja a külföldi szakértők eurocentrizmusát és kapitalista célkitűzését, valamint az angol nyelv használatát a hazai szociálanropológusok szaknyelveként.

A 80-as években n. kutatók a Volkswagen Alapítvány nagy projektjének keretében *egész* Szudánban vizsgálják a hagyományos kultúrák és a nemzeti kormány és katonaság közötti konfliktusokat.

Az iszlamosítás és a polgárháború következtében a 90-es években már csak a katasztrófaterületek segélyezésének szervezésére orientált, a geográfusokkal és közgazdászokkal együttműködő alkalmazott antropológia tevékenykedik az országban. A legegyszerűbb anyagi és funkcionális oksági viszonyok között működik, projektjei sorra meghiúsulnak. Szudán déli részén állítólag a lázadó értelmiségiek legkedveltebb olvasmányai közé tartozik Lienhardt „Divinity and Experience: The Religion of the Dinka” [1961] című, a vallás funkcióját tanulmányozó műve, amely a vallás átélésének szubjektivitására épül.

Strukturalizmus. A strukturalizmus lényegében a nyelvészet által befolyásolt francia etnológus, Claude Lévi-Strauss (*1908) munkásságára vezethető vissza.

Számára a megfigyelhető jelenségek kapcsolatok szövevényének (egy **struktúranak**) kifejeződései, amely egy adott kultúra alapját képezi, és amely a kultúra minden egyéb jelenségében is fellelhető. Egy specifikus struktúra kifejezi egy rendszer sajátos jellegét. Egyik elemének kicserélése, ül. változása feltétlenül az összes többi elemre és ezzel az egész struktúrára hatással van. A strukturalizmus szerint csak az egyes jelenségek *formája*, nem pedig maga a *struktúra* figyelhető meg; az a tudattalanban elrejtve marad, és csak különleges elemző technikákkal lehet feltárni. A struktúra tehát Lévi-Strauss szerint nem tény, hanem csak mentális vagy szimbolikus jellegű; olyan elméleti modell, melyet nem lehet empirikusan megfigyelni.

A strukturalizmus *módszere* a **struktúraelemzés**. Számára az absztrakció, nem pedig a jelenség konkrét formája a fontos. Négy lépésből áll:

1. **Megfigyelés és leírás:** elkülönítik a vizsgálandó csoport társ. életének egyik aspektusát; az etnográfus minden rendelkezésre álló adatot összegyűjt erről az aspektusról és a kultúra egészében elfoglalt helyéről.

2. **Modellalkotás:** a néprajzi leírásból kiindulva különböző modelleket vázolnak fel az adott aspektus magyarázatára. A legjobb modellnek az bizonyul, amely a legegyszerűbb, és a lényegre korlátozódik.

3. A **modell ellenőrzése:** itt az összes olyan lépést figyelembe kell venni, melyek révén a legtöbbet tudhatjuk meg arról, hogy a modell megváltozott körülmények között és más modellekkel összehasonlítva hogyan reagál. A modellt összevetik a néprajzi adatokkal, és megszüntetik az ellentmondásokat.

4. A **különböző modellek struktúráinak megfogalmazása és összehasonlítása a logika alapján:** azokat a modelleket kell a lehető legjobban kidolgozni, melyek az illető rendszer nem változó alapelveit jelentik. A rendszernek a konkrét esetek csak variánsai. Ezáltal végül el lehet jutni azokhoz a szellemi struktúrákhoz, melyek generáló mátrixként, ül. a „struktúra struktúrájaként” a modellek mögött vannak.

Lévi-Strauss szerint a világ rendje és jelenségeinek osztályozása a minden embernél azonos biológiai funkciójú emberi agy képességeinek kifejeződése. Tehát az összes emberi kultúra alapstruktúrája is azonos; csak az a mód különbözik, ahogyan a kultúra manifesztálódik.

A strukturalizmus a kultúrák összehasonlításán a struktúrák összehasonlítását érti.

Lévi-Strauss minden kategorizálás alapmintáját a **bináris** (kettős) **oppozíciókban** látja: mindennek létezik egy kiegészítő ellentéte (férfi-nő, kicsi-nagy, öreg-fiatal stb.). A kult. struktúrák feltárására és összehasonlítására Lévi-Strauss szerint főleg a **mítoszok** alkalmasak, mivel azok a nyelvi kifejezés különösen világos és gazdag formáját képviselik. Az Oidipusz-mítosz példáján nem annak legvalószínűbb interpretációját kívánjuk bemutatni, hanem Lévi-Strauss **strukturálista mítoszelemzésének** technikáját szeretnénk elmagyarázni. A mítosz alapját kiinduló ellentmondásként egy megoldhatatlan probléma képezi. Lévi-Strauss rámutat, hogy ugyanazt a mítoszt soha nem ugyanúgy, hanem mindig variációkban beszélnek el. Mégis ezek a variációk bizonyos szabályszerűségeket mutatnak, melyekhez akkor jutunk el, ha az elbeszéléseket olyan szakaszokra bontjuk fel, melyeknek valamilyen közük van az elbeszélés egyes alakjai közötti kapcsolatokhoz és a benne elfoglalt helyükhöz. A szakaszokat bizonyos közös tulajdonságok alapján csoportosítják. A strukturális mítoszinterpretáció - különböző absztrakciós lépésekben - ezután következik. A kiinduló ellentmondást megoldó alapüzenetet tehát Lévi-Strauss szerint nem az egyes mítoszok tartalmazzák, hanem csak egy mítoszgyűjtemény összes szakaszának teljes leírása.

Az etnológia Lévi-Strauss strukturalizmusának azt a kultúrák összehasonlítására adott világos és logikus módszert köszönheti, mely az 1970-es években kutatók egész nemzedékére hatott. Bírálói azonban munkásságát misztikusnak és tudománytalan jellegűnek tartják, amelyet elfed briliáns stílusának meggyőző ereje. Bírálják Lévi-Strausst azért is, mert a struktúrákban egy

kultúra tulajdonképpen valóságát látja, ám a struktúraelemzésben az egyének és az általuk megélt realitás nem játszik szerepet.

A XX sz. második felének irányzatai.

Az etnológia, kult. és szociálanropológia első tanszékeit a 19. sz. második felében alapították. A gyakorlati és elméleti etnológusok első generációi mind annak elfogadásával vagy elutasításával foglalkoztak, amit ma *grand theories*nek (nagy elméleteknek) nevezünk: így került sorra először az evolucionizmus, diffuzionizmus és marxizmus, azután a történeti partikularizmus, a társ. struktúrák tana, a funkcionalizmus, a „kultúra és személyiség” iskola.

Miközben Franciaországban Durkheim a magányos harcos van Gennep kétségbeesett tiltakozásával szemben elfogadtatja saját, a társadalomról és az ember tevékenységéről alkotott statikus képét, az USA-ban Boas megalapítja a *cultural anthropology*t, amely alapvetően az emberi kultúra gazdag változatosságát és kiszámíthatatlanságát feltételezi. Ezzel párhuzamosan Angliában továbbra is empirikusok tanítanak, akik az emberi kultúra anyagi és társ. meghatározottságát hirdetik. A tanítványok nemzedékében átalakult a kép: az USA-ban neoevolucionisták és marxisták lépnek fel Boas bírálóiként, Franciaországban fontosabbá válik a kultúra mentalista megfogalmazású képe, mint a klasszikus etnoszociológia a maga társ. vonatkozásaival, Angliában pedig tranzakcionális teoretikusok jutnak szóhoz, akik szemléletük középpontjába a konfliktusokat és döntési folyamatokat állítják, nem pedig a teljes rendszer kényszereit, mint előttük a strukturális funkcionalisták tették. Ezzel párhuzamosan megállapítható, hogy a nagy nemzeti iskolák elmélete és metodikája megszilárdul. Csak a harmadik generációban kerül az elméletről és módszerekről folytatott vita az egyes tudósok látókörébe, bizonyos mértékig önmagukkal folytatják le ezt a vitát, mint Mühlmann egyszer megfigyelte. Érdekes, hogy a merev álláspontokat hangoztató irányzatok inkább az USA-ban figyelhetők meg, ahol pedig a relativizmussal és partikularizmussal kezdődött a fejlődés, míg ott, ahol a kezdetet az erősen zárt nagy elméletek képviselték, ma az elméletek és módszerek pluralizmusa uralkodik. Az elméletekről folytatott vita ugyanakkor egyre inkább nemzetközi jellegű, és a *grand theories* vége óta számos új irányzat alakult ki:

Az 1940-es években J. H. Steward (1902- 72) által az USA-ban (Columbia, Michigan) kifejlesztett **kulturális ökológia** elfordul a domináló kult. relativizmustól, de nem is mereven evolucionista orientációjú. Az irányzat ökológiai szemlélete a természeti környezet jelentőségét hangsúlyozza a kult. változások magyarázata során. A kult. ökológia visszatér az egymást követő kultúrafokok evolucionista gondolatához, és összeköti azzal a móddal, ahogyan a kultúrák természeti környezetükhöz adaptálódnak. Maga Steward főleg a kultúrának azt a központi területét („kulturális mag”) vizsgálta, mely a legnyilvánvalóbb kapcsolatban van a fizikai környezettel: az önellátó gazdaságot, mely a környezet adottságaiból alakul ki, és hatással van a többi kult. mintára (pl. a társ. szervezetre). L. A. White az emberiség általános kult. alkalmazkodását elemezte. A kult. adaptacionizmus a következő feltételezéseken alapul:

- a kultúrák társadalmilag közvetített viselkedésmódok rendszerei, melyek az emberi csoportokat környezetükkel összekötik;
- a kultúra változása alkalmazkodási folyamaton alapul;
- a társadalom szerveződése, az önellátó gazdaság és a technológia a környezettel kapcsolatba hozható;
- nem anyagi kultúraelemeknek lehetnek adaptív következményeik.

A Marvin Harris (1927-2001) alapította **kulturális materializmus** olyan tud. kutatási stratégia, mely a társ. és kult. rendszerek magyarázatában az anyagi és viselkedési folyamatoknak ad prioritást. A kult. materialisták a kultúra egyes elemeinek rendszerfenntartó jellegét vizsgálják, szerintük gyakorlati megfontolások vezetnek kult. és társ. formák keletkezéséhez. Harris szerint a tápláléktabuk oka a társadalmak technikai-ökológiai tulajdonságaiban van, Sahlins [1961] a tiv és nuer törzsek szegmentális ágazatait rabló expanzióra szerveződött szövetségekként értelmezi, és Piddocke [1969] a kvakiutl indiánok *pot-latch-át* olyan mechanizmusként interpretálja, melynek az a célja, hogy kiegyenlítse a törzs szegmentumai közötti egyenlőtlen élelmiszer-eloszlást. Az a kérdés, hogy a megismerésen túl milyen haszna van a kult. antropológiának, a gyakorlati alkalmazhatóság kereséséhez és az **alkalmazott antropológia** (*applied anthropology*) irányzatának megalapításához vezetett. A brit adminisztráció szociálandropológusokat alkalmazott, hogy megkönnyítsék a gyarmatok igazgatását és közvetítsenek a „bennszülöttek” és a közigazgatás között. Az 1950-es évek am. *alkalmazott antropológiáját* az a felvilágosodás kori gondolat motiválta, hogy a gyarmati népeket a fehérekkel azonos gazd., társ. szintre és demokratikus pol. fokra emeljék. Az volt a cél, hogy a kult. antropológusok tanácsaikkal kísérik ezt a fejlődési folyamatot. Az etnológusok a 60-as években kezdődő elköteleződésének - a kutatott emberek jogai mellett és kultúrájuk fenntartásáért - egy egységes kultúra statikus értelmezése volt az alapja. A kutatók ugyan azt állítják magukról, hogy „az ő” etnikumuk vagy csoportjuk érdekeit képviselik, de minden kultúrán belül különböző szemléletek és társ. érdekek állnak egymással szemben. Az alkalmazott antropológia minden esetben állásfoglalást és beavatkozást jelent az egyik fél oldalán. Az alkalmazott antropológia speciális formája az **igazgatásantropológia** (*administrative anthropology*). Itt az etnológusokat és tudásukat a közigazgatási intézkedések konkrét problémái megoldásának kidolgozására használják. Elemeznek egy fennálló problémát (pl. Seattle-ben évente 12 000 embert tartóztatnak le ittasság miatt), innovatív megoldási terveket alakítanak ki (elvonóközpontot építenek), megfogalmazznak egy célt (a nyilvánosság előtti iszákosságot ellenőrizni és csökkenteni kell). A **szimbolikus antropológia** a kognitív irányzatokkal ellentétben azzal a móddal foglalkozik, ahogyan egy kultúra tagjai környezetüket és más emberek cselekedeteit és kijelentéseit értelmezik. Az interpretációk jelentésrendszert alkotnak, melyen a kultúra minden tagja osztozik. A kulcsot hozzá szimbólumok, valamint azok a jelentések adják, melyeket az emberek ezeknek tulajdonítanak. A szimbólumok olyasmire utalnak, amivel ők maguk nem

azonosulnak; lényegüket illetően több-értelműek, és különböző jelentéseket fognak össze (*multivokálitás*). Előfordult, hogy a szimbólum fogalmát megpróbálták egyfajta jelnyelvre, vagy csupán a meghatározhatatlanra és rejtélyesre szűkíteni, de a multivokálitás a modern etnológiában továbbra is döntően fontos. A szimbólumok érzelmeket keltenek és strukturálják az emberi cselekvést. A kult. antropológusok a szimbólumok különböző aspektusait vizsgálták: a szimbólumokat mint a „meghatottság” kifejeződését, melyek aztán alkalmazásuk során egyre inkább ellaposodnak és puszta szórakoztató tárggyá zülnek

(Huizinga, Frobenius), a szimbolikus cselekvéseket mint átfogó viselkedésstratégiák részét (Geertz), az emberi testet mint sokértelmű jelentéshordozót (Douglas), a szimbólumok gyakorlati használatát kritikus mindennapi szituációkban (Turner) és a szimbólumokat mint a tényleges cselekvéstől elvált kult. szabályrendszert (D. Schneider).

A holisztikus elméletekkel ellentétben a **processzuális elemzések** az egyénre mint társadalmilag cselekvő szubjektumra irányítják figyelmüket. Ezzel megtörik a szociológiai szemléletmód monopóliuma. Ez a törés az eltérő vélemények, például Boas partikularizmusa vagy van Gennep folyamatgondolkodása hatására ment végbe, de más tudományágak és terápiaformák is hatottak rá, pl. a szociálpszichológia, pszichoanalízis és a szerepterápia. Különböző processzuális irányzatokat próbáltak ki:

- A **szimbolikus interakcionizmus** az egyének társ. szituációkban történő interakcióját vizsgálja. Feltételezi, hogy az emberek a „dolgokkal” (fizikai tárgyakkal, emberekkel, intézményekkel, vezéreszmékkal, más személyek cselekvésével, szituációkkal stb.) szemben az azoknak tulajdonított jelentések alapján viselkednek. A jelentések a társadalmi interakcióban keletkeznek.

- A **játékelmélet** olyan szituációkban vizsgálja az interakciót, melyek kimenetele bizonytalanak számít, és melyekben a többiek stratégiáját nem lehet előre felbecsülni. Megkülönböztetik a nulla végösszegű játékokat (*zero-sum-games*), ahol az egyik nyeresége a másik vesztesége, és a kooperációs játékokat (*non-zero-sum-games*), amelyekből több vagy esetleg valamennyi szereplő profitál.

- A **tranzakcionálizmus** a kliens-patrónus, ül. követők-vezér kapcsolatot azon kölcsönös haszon szempontjából vizsgálja, amelyet az interakció résztvevői húznak belőle.

A tranzakcionális gondolkodási modellek gyakorlati módszere főleg a szituációelemzés: az emberi drámákat és konfliktusokat, rítusokat stb. a résztvevő személyek bennük manifesztálódó kapcsolatai, érdekei és cselekvési lehetőségei szempontjából vizsgálják. Az emberi kapcsolat- és cselekvésmintákat kikérdezés vagy tesztek alapján is fel lehet vázolni. A két módszerből lassanként kialakult az a **hálózatelemzés**, amely nélkül ma már elképzelhetetlen az etnológia, és amelyet jelen atlaszban külön be fogunk mutatni.

AZ ETNOLÓGIA FŐBB FOGALMAI

- 1. Az emberi közösségek formái**
- 2. A „nép” fogalma**
- 3. Az etnikum fogalma**
- 4. A nemzet fogalma**
- 5. A kultúra fogalma**
- 6. Életmód**
- 7. Az etnogenezis fogalma**
- 8. Etnikai folyamatok**
- 9. Etnikai és nemzeti kisebbségek fogalma**
- 10. A migráció fogalma**
- 11. A nacionalizmus fogalma**

1) Az etnológia az emberi közösségek különböző formáit ismeri. Ezek a közösségek lehetnek: ideiglenesek (néhány óráig, napig), hosszúak (egy ember élettől kezdve nemzedékekig, évszázadokig tartóak), kis létszámúak, nagy létszámúak, területi közösségek, politikai, gazdasági, eszmei, szakmai, korosztályi, vallási, nyelvi stb. Az ember egyszerre több közösségnek is tagja lehet (Pl. diákok, kollégisták, keresztények, magyar nyelvűek stb.).

Ha az ember több etnikai közösséghez is hozzátartozik pl.: Iván (Rahói járás) – ha törzsgyökeres lakos – hucul (szubetnikum), Kárpátalján lakik (Kárpátaljai néprajzi övezet), ukrán (nemzetiségű), keleti szláv, szláv, indoeurópai, pravoszláv stb.

Az etnológia csak az etnikai közösségeket tanulmányozza. U.a. az etnikai közösségekkel szorosan összefüggenek történelmi és szociális közösségek.

Történelmi közösségek – olyan közösségek, melyek huzamosabb ideig, legalább egy történelmi korszakon át léteztek. Történelmi közösségek a nemzetség, törzs, kasztok, társadalmi rétegek, szociális csoportok, etnikumok, nemzetek (egy vagy több etnikum állama alakultak stb.).

Szociális közösségek – emberek csoportja, akiket valami közös társadalmi vonás jellemez. Ilyen közösségek az osztályok, kasztok, szakmai, végzettség szerinti, jövedelem szerinti, hivatal szerinti csoportok. Ide tartoznak még a hatalmi csoportok is – pl. politikusok, közhivatalnokok, pártvezetők.

A történelmi és szociális közösségek szoros kapcsolatban állnak az etnikai közösségekkel. A kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy az etnikai közösségek kb. 40 ezer évvel ezelőtt jöttek létre. Ez azt jelenti hogy a nemzetségi közösségek és törzsek nemcsak szociális közösségek, hanem annál inkább etnikai közösségek voltak, mivel: minden törzsnek volt saját hiedelmeik, a törzs tagjai

szoros gazdasági és nemzeti közösségek történelmi, szociális és etnikai közösségekhez is sorolhatóak.

A neolitikus korban széthullanak a nemzeti közösségek is kialakulnak az etnikai közösségek, melyeknek saját dialektusuk, hitviláguk, szokásaik voltak. Később a civilizáció létrejöttével megjelennek a nemzetek.

Tulajdonképpen ezek a fogalmak ma is használatosak, és fontos hogy tisztában legyünk jelentésükkel.

2) A nép fogalmának többféle értelmezése van. Az osztálytársadalomban népnek nevezik a kizsákmányolt, elnyomott dolgozók tömegét (Pl. Petőfi: Előre hát mind aki költő, a néppel tűzön vízen át! stb.).

Azonos körülmények között élő vagy közös feladatot végző személyek összességét is népnek nevezik pl.: az iskola népe, a gyár népe, vagy Petőfi népe stb.

Népnek nevezik, amikor személyek valamilyen meghatározott céllal, valamilyen alkalomra összegyűlnek. Pl. „sok nép volt az előadáson”, „mi is a lakodalmas néphez tartozunk” stb.

Népnek nevezik az emberek sokaságát, tömegét. Népnek nevezik egy ország lakosságát függetlenül attól milyen etnikumhoz tartoznak: pl.: pakisztáni nép (jóllehet pakisztáni etnikum nincs), vagy indiai nép (ezt az Indiában élő népekre használják), vagy szovjet nép (a Szovjetunióban élőkre) stb, mi kiegészítjük Magyarországra és ott az ukrán néphez sorolnak, jóllehet más etnikai csoporthoz tartozunk. U.a. sokszor a nép neve egybeesik az állammal pl.: franciák, kazahok, ukránok, oroszok, magyarok stb. Ám az ilyen esetekben az ország területén élő más népeket is az ország nevével azonosítják. Ebben az esetben tehát a nép fogalmának szociális-politikai illetve geopolitikai jelentősége van.

U.a. az etnikumhoz való tartozásnak nagyobb jelentősége van mint az országhoz. Mert pl. ha egy magyar Ukrajnából áttelepül pl. Kanadába, ott már magát nem ukránnak, hanem magyarnak fogja vallani. Vagy pl. a volt Jugoszlávia területén élő népek most már nem jugoszlávoknak nevezik magukat, hanem horvátoknak, szerbeknek, szlovénoknak, macedónoknak.

Az ókori görögöknél a nép fogalmának különböző értelmezése volt. Az egyik a demos (jelentése nép). Demosnak nevezték a Görögország területén élő törzsgyökeres szabad lakosokat (polgárokat), akiket közös eredet, nyelv és hagyomány kötött össze. Volt egy másik kifejezés a laos – ez alatt az egész ország területén élő népeket értették, függetlenül hagyománybeli különbségeiktől. U.a. Görögország területén rengeteg rabszolga, kereskedő, új telepesek stb. élt, akikre se a demos és a laos nem illett rá. Ezeket az embereket a görögök idiotésnek nevezték. Az idiotés jelentése nempolgár, műveletlen. Mivel ők nem voltak kapcsolatban a görög etnikummal, ezért jogokkal sem rendelkeztek. Érdekes, hogy a görögök ma is használják ezt a szót, azokat illetik

vele, akik elköltöztek Görögországból, megszakítva saját népükkel a kapcsolatot, a hagyomány ápolását. Tudományos nyelven mi az ilyen személyeket migránsoknak nevezzük.

A demos szónak nemcsak szociális illetve geopolitikai jelentése van, mivel kiterjed az etnikai illetve a történelmi-kulturális közösségekre is. Ebben az esetben a nép értelmezése – valamely területen élő vagy eredetileg azonos területről elszármazó nagyobb közösség, amelyet a közös eredet és nyelv, valamint az ezekhez kapcsolódó hagyományok kötnek össze. Tehát lényegében egy etnikai egységet értenek alatta. Sok néprajz kutató Ukrajnában, Magyarországon illetve más országban ezt tartja a helyes kifejezésnek az etnológiában. Ám ezen a nézetten vitatkozhatunk. Mégpedig azért, mert ha egy ukrán kitelepül mondjuk Kanadába, akkor ő melyik ország népéhez tartozik? Ukrajna népe vagy Kanada népe? Semmiképpen sem sorolhatjuk Ukrajna népéhez, ha ő már más állampolgár.

A XX sz. 40-s éveiben szovjet néprajzkutatók, hogy elkerüljék a félreértéseket megpróbálták bevezetni a „nép” kifejezés mellett a „népesség” fogalmát. A nép alatt egy ország lakosságát értették, a népesség alatt pedig az etnikai hovatartozást. U.a. ez a próbálkozás sikertelen volt, mivel az európai néprajzban a népesség szót a nép szinonimájának tekintették, és sohasem különböztették meg.

Napjainkban világszerte az etnológiában a nép fogalmának vagy egy legelterjedtebb és leghelyesebb értelmezése, mégpedig a nép egy ország állampolgárait jelenti függetlenül etnikai hovatartozásuktól: lengyel nép, ukrán nép, magyar nép stb.

3) Az etnikum az etnológia központi fogalma. Az etnikum a görög „ethnos” szóból ered jelentése – nem görög, idegen, bálványimádó. A szó etimológiai jelentése – csoport, tömeg, horda, az i.e. V sz.-tól pedig a nem görög népeket nevezték így (szkíták, szarmaták) – magukat demosnak nevezték.

Ma az etnikum etnológiai, tudományos fogalom, melyet a demossal azonosítanak (azaz a néppel). Ennélfogva etnikumnak nevezik az összes történelmi etnikai közösséget a létező törzsektől kezdve napjaink nemzetéig. Ide tartoznak a már letűnt, a létező illetve a még meg nem jelent etnikai közösségeket.

Az etnikum mint tudományos fogalom a XVIII sz. végén – XIX sz. elején jelent meg párhuzamosan az etnológia illetve az etnográfival. A XX sz. elejéig etnikum alatt értettek: bizonyos történelmi-kulturális területek lakosságát, bizonyos területek nyelvi-kulturális közösségeit stb. De rájöttek, hogy ez helytelen, ezért a XIX – XX sz. fordulóján Zsán Deniker francia antropológus kidolgozta az „etnikum” fogalom új értelmezését, mely hasonlít napjaink értelmezéséhez. Azt mondta, hogy az etnikum kifejezés alatt népeket, nemzeteket kell érteni, akik azonos nyelvvel, kultúrával, életvitellel, viselkedéssel rendelkeznek.

1919-ben a fr. Reno megpróbálta pontosítani a fogalmat és két felé osztotta, megkülönböztetett: saját etnikumot és nagy etnikumot. Ám értelmezését nem fogadták el.

1922-ben M. Vebber az etnológia fogalma alatt azon emberek csoportját, akiknek közös az eredetük és azonosak a szokásaik.

1923-ban Sirokogorov orosz etnológus kifejtette hogy az etnikum – emberek csoportja, akiknek közös a nyelvük, eredetük, szokásaik, életvitelük és ezzel különböznek más csoportoktól. Sirokogorov szerint az etnikumok fő feladata – harc a fennmaradásért. Etnikumok eltűnnek u.a. újak jelentkeznek.

Tulajdonképpen ezzel az elméletével lerakta a szovjet etnológia alapjait, s hosszú viták után a 30 – 40-s években a szovjet tudósok megállapították hogy:

1. az etnikumok időben és térben léteznek.

2. minden etnikumnak saját belső szerkezete van, melyet egyedi, megismételhetetlen kultúra és szokások jellemeznek.

3. a különböző történelmi korokban az etnikumok törzsekként, népekként, nemzetekként lépnek fel (vagy pedig nem tudtak ilyen intézményként kifejlődni).

4. egyetlen ember sem élt vagy élhet úgy hogy ne tartozzon valamilyen etnikumhoz.

Ezen 4 alapelv alapján tanulmányozták az etnikumokat. Napjaink etnológiája olyan etnikumokat ismer melyek:

1. rabszolgatartó rendszer idején alakultak ki (zsidók, perzsák, grúzok, kínaiak, japánok stb.).

2. melyek a XIX sz. folyamán jöttek létre (dolháno, altájiak).

3. melyek napjainkban formálódnak (angol-ausztrálok, indonéziaiak stb.).

Ám egyetlen etnikum sincs, mely idősebb lenne a homo sapiensnél. Jóllehet már az ősközösségi rendszerben éltek emberek világszerte, ők eléggé távol éltek egymástól ahhoz, hogy közös nyelvük, szokásaik legyenek.

A helyes értelmezés:

Etnosz – etnikum – olyan emberek történelmileg kialakult együttese, akik közös, viszonylag stabil kulturális vonásokkal rendelkeznek, közös nyelvvel és hagyományokkal tudatában vannak egységüknek, valamint más hasonló együttesektől való különbözőségüknek.

4) Natio (lat.) – születés, eredet, törzs, nép, nemzet, leszármazott, pogány, idegenek.

A natio szó kapocs a születés és vér szerinti leszármazás között. A rómaiaknál a születés istenét Nationak hívták. A rómaiak párhuzamosan használták a gens szót – törzs, nemzetség, nemzeti közösség, nép. Ám amikor a vér szerinti leszármazást akarták kihangsúlyozni, akkor mindkét szót összekötötték vagyis „rokonnépek csoportja”.

A nemzet fogalmát gyakran alkalmazzák a különböző politikai tudományokban. U.a. a nemzet fogalmát, ugyan úgy mint az etnikumot, különbözőképpen értelmezik a tudósok. Különböző

szempontokból közelítik meg a nemzet fogalmát: marxista szemlélet, állam-politikai szempont, etnocista szempont stb.

5) A kultúra szót először Cato használta i.e. II sz. a földel kapcsolatos művelés értelmében (szőlészet, kertészet stb.). Az általa használt „cultura agri” az embert körülvevő természet ápolását, gondozását, átalakítását, nemesítését jelentette.

A kultúra szót az ember szellemi tevékenységének értelmében először Cicero használta. Az általa használt „cultura animi” – a lélek kiművelését jelentette. Tehát már az ókorban a kultúra szó az ember anyagi és szellemi tevékenységére utalt, illetve ezen tevékenységek eredményére.

Napjainkban a kultúrának nincs egységes elfogadott meghatározása. Kroeber és Kluckholm könyve, amelyben 165 oldalnyi definíciót gyűjtött össze. A legáltalánosabb a filozófiai definíció – a kultúra minden, ami az emberi tevékenység eredménye. Ennélfogva tehát, minden amit a természet alkotott és alkot az embertől függetlenül, nem tekinthetjük kultúrának.

Egy másik értelmezés szerint a kultúra – az ember fizikai és szellemi tevékenysége saját szükségleteik kielégítése céljából.

Tudományos etnológiai értelmezés szerint a kultúra – az emberi alkotás és tevékenység termékeinek összessége, azaz az általuk alkotott anyagi és szellemi értékek.

Az etnológia a kultúrát két részre ossza:

-anyagi kultúra – az ember fizikai, anyagi tevékenységének eredményeként alkotott dolgok.

-szellemi kultúra – az emberi tudat és szellemi tevékenység eredményei.

Anyagi kultúrához tartozik pl. munkaeszközök, közlekedési eszközök, a földművelés, építkezés, település, táplálkozás, viselet, s a nem termelés jellegűek gazdálkodási formák pl. gyűjtögetés, halászat, vadászat stb.

Szellemi kultúrához soroljuk a hiedelmeket, vallásosságot, szokásokat, rítusokat, köznapi tudatot, népköltészetet, népzene, néptáncot, népművészetet, nevelést stb. Az anyagi és szellemi kultúra a világ összes népeinél megtalálható.

Az anyagi és szellemi kultúra a világ összes népeinél megtalálható. Ezért helytelen, ha egyes népekre azt mondjuk „kulturálatlanok, csak kulturális fejeltségük alacsonyabb szinten van. Egyes népeknél a történelmi-szociális, társadalmi-gazdasági és politikai tényezők a kultúra gyors fejlődését eredményezte, másoknál lassította vagy teljesen elfojtotta. A kultúra fejeltségi szintjét a történelmi korokban nagyon jól rögzíti a kultúrtörténet. A kultúrtörténet – nagyszerűen adja át a létező és már nem létező népek anyagi és szellemi kultúráját, ezáltal teljes képet alkotva az emberiség kultúrájáról. A kultúrtörténet bemutatja a különböző etnikumok kulturális jelenségeinek létrejöttét, fellendülését, virágzását illetve megszűnését.

A **kultúra** szó a mezőgazdaság területéről származó latin kifejezésből ered. *Colere* (ápolni, művelni, megdolgozni) értelme: ekével körbeszántani egy darab földet - tehát megtisztítani és

kijelölni. Már ebben az eredeti értelemben is a kultúra és a föld kifejezés valami olyasmire vonatkozik, melyet (egy darab érintetlen területet) elvettek a természettől, és megtisztították a zavaró tényezőktől. A 19. sz. természetbúvárai, akiktől a **kutatási terep** fogalma származik, zavaró hatásnak azokat a körülményeket nevezték, amelyek akadályozták a vizsgált dolgok megfigyelését azok vélt természetes közegében (pl. vándorló közösségek, gyarmati rezsimek, missziók). A bennszülötteket tehát a természet részévé tették, leírásukat helyhez kötötték: a kultúrát és a terepet földrajzilag definiálták.

Kultúrán a legtágabb értelemben ma többnyire azt értjük, amit az emberek azért tesznek, hogy természetes és mesterséges környezetekben helytálljanak.

Ez a nagyon általános kultúrafogalom különbözik

- a „kultúrától”, amely a köznyelvben - leszűkítve - a nyugati művészetet és irodalmat, illetve a kifinomult életstílust jelenti;

- kultúrának és civilizációnak a n. kultúr-pesszimizmus kialakította kettősségétől, amely szerint a kultúra az egyszerű, kvázi természetes élet, míg a civilizáció az embernek a hagyománytól és az emberek közötti kapcsolatoktól való elidegenedése.

Kultúrán érthetjük az emberek által konstruált realitást is.

A legtöbb ember hisz „egy” megkérdőjelezhetetlen és „minden” ember számára adott valóságos világban, mely valahol rajtuk kívül található. Az etnológia azonban kimutatja, hogy a különböző kultúrák tagjai különböző világokban élnek. Ma már tudjuk, hogy a „természet” különböző értelmezései is mindig magukon hordják az egyes kultúrák jegyeit. Ami az egyik kultúrában helytelennek számít, az a másokban helyes lehet. Az egyszer megtanult, az adott kultúrára jellemző látásmód megmutatja az egyénnek, hogy a „dolgok” milyenek, mely normák és mely viselkedés helyes és helytelen, jó és rossz. Ezt a szempontrendszert a kult. viselkedés, kult. értékek, szabályok és normák megtanításával (*enkulturációval*) közvetítik. Az ált. kultúrafogalomtól megkülönböztetik a specifikus „kultúrákat” (egy adott közösségben elfogadott gondolatok, viselkedés- és kifejezésmódok együttesét). Ez néha zavaró, mert ha az etnológusok „kultúráról” beszélnek, az ált. emberi és egy konkrét „kultúrára” egyaránt gondolhatnak, az utóbbira „társadalom” vagy „etnikum” jelentésben, tehát mindenütt meglévő, ám az egyes „kultúrákban” sajátos vonásokkal rendelkező elemek (*univerzálisak*) összességéként. Olykor feltételezik, hogy az egyedi kultúrák a kapitalista ipari világrendbe való bekapcsolódás és egy **világkultúra** kialakulása (*elnyugatosodás*) miatt egy globális homogenizálódási folyamat során el fognak tűnni. Ez a felfogás a kultúr-pesszimizmus és a civilizációkritika hagyományát követve abból indul ki, hogy az ipari modernizáció folyamata az embereket és a kultúrát „eltömegesedésnek” és „keveredésnek” teszi ki (**tömegkultúra**). A „tömegre” szerintük egységes életstílus és rossz ízlés (giccs, közönségesség, szenny) jellemző. Ez a szemlélet is homogénnek tartja (okcidentalizálja) a „nyugati ipari társadalmat”, és nem vesz tudomást a *difference withinal*. Ma a „tömegkultúra” létének

hangsúlyozását azért is bírálják, mert az elitek, ill. az európaiak kirekesztő mítoszának tartják. A tömegkultúra prototípusának leginkább az USA számít. Az amerikai életmód (*American way of life*) különösen a 2. világháború után hódított teret.

A „Nyugat” kult. elemeinek (pl. a popzenének vagy a háztartási eszközöknek) bekerülése a nem ipari kultúrákba azonban nem annyira azok tömegesedéséhez, mint inkább dinamizálódásához vezet, mert az átvett egyedi elemeket beillesztik az adott kultúra meglévő kapcsolat- és összefüggésrendszerébe, így pl. a vallási fundamentalizmusról végzett különböző vizsgálatok azt mutatták, hogy a fundamentalisták, noha átveszik a műszaki újításokat, azokat az értékeket már elutasítják, melyeket „Nyugaton” ezekhez az újításokhoz kötnek (pl. individualizmus, a fogyasztás bálványozása). Azzal a gondolattal, hogy a főleg Európán kívüli kultúrák sokszínűsége a kapitalizmus vagy az eur.-am. életmód hatására meg fog semmisülni, már a 19. sz.-ban uralkodó evolucionista elméletben találkozunk. „Menteni, ami menthető” - írta már a n. néprajztudós Adolf Bastian (1826-1905) arról, mit kell tennie a tudománynak a hagyományos kultúrákkal.

Az a gondolat, hogy a kultúrák eltűnnek és az etnológiai kutatás menti meg őket, egy statikus, kvázi időtlen kultúrafogalomra alapul, és eszerint a dinamika és az átalakulás nem más, mint az „autentikus kultúrától” való eltérés. Pedig minden kultúrát folyamatként kell felfogni, mely többek között idegen minták átvételéből és feldolgozásából él. Még nincs tisztázva, hogy a régi kultúrák tényleg visszahozhatatlanul „elpusztulnak”-e, s hogy a modern kor világa tényleg alapvetően különbözik-e a hagyomány világától. Edward B. Tylor angol antropológus (1832-1917) kultúra-definíciója [1871] sokáig kötelező érvényűnek számított: „Culture or Civilization [...] is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by men as members of society.” Tylor szerint minden embercsoport rendelkezik kultúrával, és ez bizonyos, a tagok számára általánosan érvényes elemekből áll, és hagyományokra támaszkodik, melyeket az egyénnek meg kell tanulnia. Tylor definíciója a *kultúra totalitását* fogja át, és minden további kultúrafogalom kiindulópontjának tekinthető.

Az etnológiában azonban nincs egységes kultúrafogalom. A kérdésfeltevéstől és az elméleti irányultságtól függően a kultúra más és más oldala kap hangsúlyt. Alfréd L. Kroeber és Clyde Kluckhohn *Culture* című könyvükben [1952] már 175 különböző kultúra-definíciót mutatnak be. De az összes ma érvényes, tudományos értelemben vett kultúrafogalom azon a gondolaton alapul, hogy minden embernek ugyanolyan alapvető fizikai és pszichikai tulajdonságai és szükségletei vannak. Az etnológiában használt legtöbb kultúrafogalomra bizonyos vonások jellemzők, melyek a kultúrára mint ált. emberi képességre és „egy kultúrára” egyaránt vonatkoznak. A kultúra

- lényegi tulajdonsága az embernek, ez különbözteti meg az állattól;
- emberek egy csoportja osztozik rajta;
- az emberek a hagyomány, enkulturáció és szocializáció útján szerzik és tanulják meg, tehát nem biológiai eredetű;

- anyagi (pl. test, eszközök, ruházat, építmények), társ., nyelvi és eszmei (pl. tudás, szimbólumok, hit, normák) tényekből tevődik össze, melyek egymással kapcsolatban állnak.

Az etnológia történetében a kultúrára vonatkozóan különböző **szemléletmódok** alakultak ki, melyek biz. kérdésfeltevések és ellentétpárok szerint csoportosíthatók, tiszta ideáltípusként csak ritkán fordulnak elő.

6) Az életmód elszakíthatatlan kapcsolatban van a kultúra fogalmával. Az életmód az emberek mindennapi életvitelét jelenti. Azt, ahogyan az ember a társadalmi élethez alkalmazkodva nap mint nap újratemti önmagát. A társadalmi helyzet meghatározza azt, amit az ember cselekszik, akikkel összekapcsolódik a cselekvés különböző szféráiban, ami a cselekvésre készíteti (szükséglet, indíték, motiváció), ahogyan a cselekvést megmagyarázza (értékek, normák, erkölcsi rendszerek).

A filozófusok számára az életmód – ez az anyagi és kulturális környezet melyben az ember kielégíti szükségleteit. Ez magában foglalja a munkahelyet, családot illetve társadalmi életet.

Az etnológia szerint az életmód – magába foglalja a társadalmi illetve családi életet, ahol az emberek kielégítik anyagi illetve szellemi szükségleteit.

Minden etnikum életvitelét befolyásolja a környezet, a gazdaság fejlettségi szintje, a társadalmi viszonyok, hagyományok, a szomszédokkal való kapcsolatok stb. Ezért az etnológiában megkülönböztetünk társadalmi, családi illetve otthoni életmódot.

Az etnológiában kijelölnek ezen kívül még bizonyos korokat, társadalmi, szakmai, felekezeti és más életviteli csoportokat:

- kor szerinti (pl. gyerekek, serdülők, fiatalok).
- társadalmi (parasztok, munkások, intelligencia).
- szakmai (bányászok, erdészek, halászok).
- felekezeti (keresztények, muzulmánok, zsidók).

U.a. az életvitel etnikai jellegeket ölt, mégpedig azért, mert az életmód egy etnikai közösségen belül jön létre, és az etnikai sajátosságok befolyásolják az életmódot.

7) Etnogenezis – néperedet, a nép eredete.

Ethnos + Genesis (eredet, forrás, születés). A Genesis szót a különböző kulturális jelenségek eredetére is használják pl. a gazdaság genezise, vallási hiedelmek, lakodalmi szokások genezise stb.

Az etnogenezis fogalmat először a XX sz. 20-as éveiben használta Már szovjet nyelvész. A különböző népek eredetével az 50-es években kezdtek foglalkozni szovjet tudósok.

Az etnogenezis (gör. eredetű szó) egy populáció etnikus egységgé formálódásának történelmi folyamata, nyelvi, antropológiai, demográfiai és etnográfiai területeken egyaránt.

A néppé válás folyamataiban egymáshoz közel álló nyelvek, nyelvjárások, környezetüktől elkülönültek, valamint nem rokon nyelvek kereszteződése ill. csoportok más nyelvet vesznek át. Az etnikai egység kiformalódásához az együttélés, bizonyos mértékű érdekazonosság, a nyelv, a közös őstől való származás tudata járul hozzá, s döntő szerepet játszik valamilyen intézmény, nemzetség, állam, egyház stb. integrációs ereje.

Napjainkban az etnogenezisnek szociális-történelmi, biológiai és szociobiológiai értelmezések.

8) Az etnikai folyamatok fogalma a XIX sz. Végén jelenik meg a néprajzban, de csak a XX sz. 20-as éveiben lett tudományosan alátámasztva. Etnikai folyamatok alatt azt értették amikor kisebb népcsoportok átalakultak nagyobb politikailag és gazdaságilag fejlettebb népcsoportokba.

Napjaink etnológiája az etnikai folyamatokat 2 csoportra ossza: etnikumegyesítési és etnikum szétválasztási.

A) Etnikumegyesítési folyamatok alatt értjük az: etnikai konszolidációt, etnikai asszimilációt, etnikumok közti integrációt.

Etnikai konszolidáció – (consolidatio lat. megerősödés) jelentése etnokultúrálisan hasonló vagy azonos etnikai közösségek egybeolvadását jelenti egy etnikumba. Az etnikai konszolidáció elsősorban a etnikumokat, etnográfiai csoportokat, etnográfiai területeket érintik, akik egy államban élnek a hozzájuk hasonló etnikai kultúrával rendelkező nagyobb csoportokkal.

Etnikai asszimiláció – egy kisebb etnikum beolvadását jelenti egy nagyobb, politikailag, gazdaságilag fejlettebbek függetlenül attól hasonló etnokultuszaival rendelkeznek vagy sem. A beolvadást követően az etnikum teljesen átveszi a domináns etnikum kultúráját és önazonosítását is.

Etnikumok közti integráció – **különböző** kultúrával rendelkező etnikumok egy államterületen. Ezen belül az etnikumok megőrzik önazonosságukat, kultúrájukat és békésen élnek egymás mellett egy területi közösségben (pl. Európa).

A történelem folyamán számtalan ilyen etnikum egyesítési folyamat zajlott le, melyek napjainkban egy modellt alkottak. Ilyenek pl.: a Római modell, Kijevi Russz modell, Francia modell, Német modell, Ukrán modell.

B) Etnikum szétválasztási folyamatok – ezek olyan folyamatok, melyek egy etnikumot több részre tagolnak. Ide sorolják az etnikai particiorálást, etnikai szeparációt és az etnikai diszperziót.

Etnikai particiorálás (lat. Partis-részleges, különálló) – amikor egy etnikum felbomlik és több részre tagolódik, s ezek teljesen elszakadnak az eredeti etnikumtól újat alkotnak (s nem is azonosítják magukat az eredetivel).

Etnikai szeparáció (lat. Elkülönült) – amikor az etnikumból elkülönül egy rész, s egy új etnikai közösséggé alakul.

Etnikai diszperzió (lat. Dispersus - szétszört) – amikor az etnikum egy része, vagy akár részei elkülönülnek az etnikumtól, de nem öltönek új etnikai jellegeket hanem az etnikumon belül mint szubetnikumok vagy mint néprajzi csoportok szerepelnek (pl. Kubányi kozákok, tengeremelléki kozákok).

Az etnikai szétválás legnagyobb példái: Spanyol modell, Osztrák és Moldáv modell, Szikhek modellje.

Mindezek alapján összegzésként elmondhatjuk, hogy az etnikai folyamatok – az etnikai közösségeken belüli etnokulturális, etnoszociális és etnopolitikai változásokat jelenti.

9) Az etnikai és nemzeti kisebbségek fogalmával gyakran találkozunk a hétköznapi életben, a sajtóban a tévében. U.a. gyakran előfordul, hogy helytelenül használják az értelmezést, ezért a történészeknek fontos, hogy tisztázzák ezen értelmezéseket.

Etnikai kisebbség (csoportok) különböző értelmezése: törzsek, a történelem színteréről letűnt etnikumok, egy etnikum része, mely nem a nemzetállamban hanem egy idegen államban alkotnak önálló etnikai csoportot (etnikai magyarok, oroszok Ukrajnában), kis létszámú etnikumok, területileg szétszört etnikai közösségek (cigányok, zsidók), gyengén fejlett etnikumok, egy soketnikumú államban betelepült etnikum stb. ebből is láthatjuk, hogy a fogalom értekezése vitát hagy maga után.

Az ENSZ okmányaiban az etnikai csoportoknak nevezik az etnikai kisebbségeket, melyek egy társadalmon belül nem játszanak domináns szerepet, s mint egy ország állampolgárai más etnikai, nyelvi, kulturális sajátosságokkal rendelkeznek, mint az uralkodó etnosz.

Az UNESCO adatai alapján napjainkban kb. 4 ezer etnikum van. Ebből 800-at nemzetnek nevezünk mivel elérték fejlődésük azon szakaszát, hogy létrehozták államiságukat vagy azon az úton haladnak. Ám kb. 3200 etnikai közösség nem érte el ezt a szintet, ezért őket nem nevezhetjük nemzetnek, csupán etnikumoknak. S ezek többsége is olyan kis létszámú hogy soknak még anyanyelvi oktatása sincsen, s az államalapítás kérdése fel sem merül.

Az etnikai csoportok – olyan csoportok, melyek még egy etnikum nemzetté válása előtt elvándoroltak, más állampolgársággal rendelkeznek s egy társadalmon belül nem játszanak domináns szerepet, u.a. tudatában vannak eredetüknek, s ez egybetartja őket

Az etnikai csoportokra u.a. nem jellemző hogy, minden tagja azonos nyelvet beszél, vagy azonos kultúrát gyakorol. Anyanyelvük ill. kulturális szokásaik táji jellegű, azaz attól függ milyen környezetben élnek.

10) A migráció fogalma legtágabb értelemben az emberi vándorlás különböző formáit foglalja magába: a félig letelepedett csoportok szezonális vándorlása (*transzhumálás*), nomadizmus, kulturálisan motivált vándorlás, menekülés valamint munkamigráció.

Szűkebb értelemben a migráció személyek pusztán helyváltoztatásán túl az egyes személyek csoport-hovatartozásának megváltozását is jelenti.

A csoportváltás mind az eredeti, mind a befogadó társadalomban kult. és társ. változásokat indít el (pl. a kapcsolatok és a struktúra változását), és etnikai és kult. szinkretizmusok kialakulásához vezet. A migráció általában a perifériától a centrum irányába történik, államok között és államokon belül is (belső migráció, pl. faluról városba). A világszerte megnyilvánuló városiasodást és a városi lakosság gyarapodását főként a falusi területekről való beköltözés okozza. A migráció nem az éppen lezárult 20. sz. és korunk jelensége. Minden időben és minden kultúrában voltak népességmozgások. De a migránsok főleg a globalizáció-elméletben váltak a jelenkor deterritorializált, gyökértelemné vált embereinek paradigmaticus képviselőivé.

A **migráció folyamata** egy elhatározással kezdődik: az egyén el akarja hagyni addigi lakóhelyét. Különböző, egymással kombinálható motivációk vezethetnek egy-egy ilyen elhatározáshoz:

- **politikai okok** (háborúk, zavargások, totalitárius rendszerek); például a boszniai polgárháború miatt menekülők (az 1990-es években), a Pinochet-éra chilei emigránsai, vagy az 1956-os forradalom leverése után elmenekült mintegy 200 000 magyar;

- **gazdasági okok** (munkakeresés, éhínségek); pl. a „vendégmunkások” Németországban (az 1950-1970-es években).;

- **ökológiai okok** (pl. környezeti katasztrófák); itt megemlíthetjük Izland lakossága tekintélyes részének kivándorlását a Laki tűzhányó 1783-as kitörése következtében, illetve a kameruni Nyos-tó gázkitörése (1986) miatt bekövetkezett migrációt;

- **társadalmi okok** (pl. rasszizmus, diszkrimináció); például a zsidók migrációja a náci Németországból;

- **kulturális okok** (pl. egyes városok mágikus csábítása); példaként amerikai művészeket említhetünk, akik az 1920-as években Párizsba vagy az 1950-es években Tangerba vándoroltak. Minden esetben nagy szerepet játszik az adott helyzettel való elégedetlenség, amit az eredeti lakóhely és a célrégió közötti nagy jóléti különbség, vagy a befogadó országról alkotott romantikus és idealizált kép okozhat.

Maguk a migránsok általában lebecsülik a migráció **pszichikai árát**, mint ahogy az eredeti társadalmukba történő esetleges vissza-vándorlás és visszaintegrálódás nehézségeit is. Egy hazának nevezett, megszokott világ elhagyása gyakran vezet ahhoz, hogy az addig kétség nélkül érvényesnek tartott orientációk bizonytalanná válnak, az addig megkérdőjelezetlen viselkedés- és gondolkodásminták elértéktelenednek. A migránsok legtöbbször arra törekcsenek, hogy kiegyensúlyozott állapotot hozzanak létre saját cselekvési koncepcióik és világnézetük, valamint a célkultúráé között, és ezért a befogadó társadalom permanens alkalmazkodási stressznek teszi ki őket.

Bevándorló-kolóniának nevezhetjük a migránsok térbeli együttélését (pl. egy városrészben), de kult. és társ. infrastruktúrájukat is.

A bevándorló-kolóniák az új jövevénynek védelmet, munkalehetőségeket, támaszt és biztonságot nyújthatnak, és ezzel enyhíthetik az alkalmazkodás okozta stresszt. Persze sokszor társ. és gazd. kényszerek, szegénység, lakáshiány vagy a kirekesztettség az oka egy-egy bevándorló-kolónia létrejöttének. A migrációkutatás kezdetén azt gondolták, hogy a migránsok fokozatosan, pl. több generáció alatt, lassan alkalmazkodnak a befogadó társadalomhoz. Később tanulmányozták a jogi, gazd. és kult. tényezők hatását az asszimiláció folyamatára. Mindkét megközelítés feltételezte, hogy a migráns egy *rite de passage-t* hajt végre két homogén és holisztikus kultúra között. A migránsok a befogadó társadalomban sokszor hazájuk kultúrája képviselőinek számítanak. Ebből ered a interkulturális pedagógiában a migránsról mint két kultúra *közötti* emberről alkotott kép. **migránskultúrák** azonban, mint minden más kultúra is, nem homogén képződmények. Különböznek mind eredeti országuk kultúrájától, mind attól, amelyet a befogadó országban találnak. Ezért az újabb irányzatok a migránst két vagy több kultúrával rendelkező embernek, vagy egy teljesen új, hibrid kultúra tagjának tekintik.

11) Nacionalizmus – a Natio szóból ered, ami magyarra fordítva nemzetet jelent. A nacionalizmus szót először Herber használta a XVIII sz. 70-es éveiben. 1869 május 5-én pedig a Daily News angol napilap oldalán olvashatták az írekkel kapcsolatban. Akkor a szó jelentése a patriotizmus, hazafiság volt. A XIX sz. 60-70-s éveiben folyamatosan a nacionalizmus ideológiának tekintették, azok ideológiájának akik az államiságukért küzdöttek.

Napjaink etnológiája a nacionalizmust szorosan összekapcsolja az etnikumokkal. Hiddens szerint az embernek természetes szükséglete valamilyen nemzettel, etnikummal azonosítják önmagukat. Berlisz szerint a nacionalizmus – valamely nemzethez való tartozást és azon nemzet kultúrájának felértékelését jelenti (azaz a saját nyelvnek, kultúrának nagyobb értéke van mint a többinek).

Napjaink humanista etnológiája a nacionalizmus fogalmát az etnikum önvédelmének tekinti, azaz az etnikum a nacionalizmus által próbálja elkerülni az asszimilációt, megőrizni a nemzeti öntudatot, ill. nemzeti értékeket. Ily módon a nacionalizmus – a saját etnikumhoz, és nemzeti államhoz való lojalitást jelenti. A nacionalizmus célja – az etnikai egység és függetlenség megőrzése. Ezért a nacionalizmust gyakran a nemzeti öntudattal azonosítják.

Az orosz Berdyajev a nacionalizmust pozitívan tekintette. Szerinte ez a haza iránti szeretetet, a hazának való szolgálatot, patriotizmust jelenti. Ha egy etnikum nem érzi magát nemzetnek, nem jelenik meg náluk a nacionalizmus és az államalapítás célja, akkor ez az etnikum társadalom-politikai fejletlenségéről tanúskodik. Gyakorlatilag a nacionalizmus érzése minden etnikumnál jelen van, és u.a. minden emberben megvan a nacionalizmus érzése. A nacionalizmusnak köszönhetően

maradtak fent évezredekén keresztül etnikumok, nemzetek, ill. jöttek létre nemzeti államok. A nacionalizmus az etnikumokon belül nagyon pozitív jelenség mivel hozzájárul a fejlődéshez, felvirágzáshoz és az etnikum fennmaradásához. A nacionalizmus segíti a nemzeti mentalitás, magaviseleti sajátosságok formálódását.

A nacionalizmus különbözőképpen nyilvánul meg a társadalmi, kulturális, politikai ill. a tömeges és egyéni szinten.

A nemzetállamok 19. sz.-i létrejöttükor és az etnológia tudománnyá válásának korszakában Johann Gottfried Herder kultúrrelativista elképzelése volt az alapvető, miszerint minden egyes népnek saját értéke és saját jellege van. Herder arról is meg volt győződve, hogy minden népben lakik egy „néplélek”. Herder gondolata különösen a saját pol. szervezeti formát nélkülöző népek értelmisége körében talált bizonyos visszhangra. Folkloristák, nyelvészek és történészek gyűjtötték össze a nép mindenfajta tárgyi és szellemi produktumát. A népkutatók a „népi kultúra” dokumentálásakor nem válogatás nélkül használtak fel minden rendelkezésre álló forrást, hanem tudatosan kiemelték bizonyos jellemzőket, másokat pedig elhanyagoltak. A „népi kultúrát” nagymértékben polgári standardok szerint esztétizáltak, és gyakran még lokalizálták is. A legtipikusabb magyaroknak például a puszta lakói számítottak, az ideális spanyolokat pedig az andalúziaiak testesítették meg. A néplélek ideál tipikus kifejeződésének tekintették és nemzeti mítosszá emelték a nép nyelvén született hősi énekeket, népmondákat és meséket (holott a népnyelv használata azelőtt a műveletlenség jelének számított); mindennek a saját nemzetállamra való igényt kellett legitimálni. A *Volkskunde* és a történeti jellegű *Völkerkunde* számított úgyszólván az egyetlen lehetőségnek a (hatalom nélküli) etnikumok állítólagos őstörténetének rekonstruálására. Eric Hobsbawm ezzel összefüggésben a „tradíció feltalálásáról” beszél. Szerinte a néprajz konstruálja az etnikumokat, így indokolják és támasztják alá gyakran etnikai térképek és bizonyos, kult. formák (pl. a házépítés, a szerszámok vagy ünnepi szokások) elterjedtségét dokumentáló néprajzi térképek egyes nacionalista mozgalmak területi igényeit. Ez magyarázza azt a tényt is, hogy miért voltak viszonylag jelentéktelenek a néprajzi irányzatok pl. Nagy-Britanniában és Franciaországban: ahol a nemzetpolitikai identitást a demokrácia és az iparosodott jelleg biztosította, nem volt szükség az etnicitással foglalkozó tudományra. A modern kor nemzeti rendjében a népek önrendelkezési joga dominált, amelyet Wilson amerikai elnök a versailles-i szerződésben (1919) posztulált, s amely a Habsburg Birodalom dinasztikus-területi népfogalmát elutasítva egy etnikai kult. népfogalomból indult ki. Az 1970-es években európai regionális pol. mozgalmak decentralizációt és a kistérségek előtérbe helyezését követelték, gyakran hivatkozva arra, hogy az emberek egy territoriálisán definiált kultúrában gyökereznek. A regionális etnicitás gondolata itt a másság barátságos, tarka és békés oldalát hangsúlyozta. A mai nacionalizmusok szintén etnikai motívumokra hivatkoznak: egy globalizáltak, áttekinthetetlennek, szétdaraboltnak és elidegenedettnek észlelt jelennel állítják szembe a zárt társadalmak vízióját, ahogyan azok

szerintük a múltban léteztek. A népkutatást ebben az esetben is pol. eszközként lehet használni, például Litvániában, ahol a zenetudós és egykori államelnök Landsbergis támogatja ezt, hogy egyrészt a litvánok homogenitását, másrészt a Litvániában élő oroszok idegen voltát bizonyítsa. Szerbiában az „etnikai tisztogatásokat” etnikai különbségekkel indokolják, s ennek érdekében a folklórhoz, valamint állítólagos ősi tradíciókhoz nyúlnak vissza. A kult. különbségeket tehát etnikaiként definiálják. Ez az etnizálási folyamat, mely a kultúrát, az etnicitást, a vért és a földet rokon értelműnek veszi, látszólag természettől adott fogalmakat alkalmaz. Nem veszi figyelembe a pol. hatalom és az etnizálás összefüggését vizsgáló újabb etnológiai megközelítéseket. A kultúra relativista megközelítése liberális kontextusától megfosztva így egy etnopluralizmus, az egymástól élesen elkülönülő etnikumok egymás mellett létezésének indoklására szolgál, mint ez a dél-afrikai apartheidrendszerben kifejezésre jut, de ugyanez mutatkozik meg némely n. multikulturalizmus koncepcióban is, amelyek feltételezik, hogy létezik az etnikai hovatartozás „tisztá”, a keveredés legcsekélyebb momentumától is mentes formája. Ez nemcsak Kelet-Európa „új” államaira vonatkozik, hanem a nyugati államokra is, ahol az etnikai fundamentalizmus nemcsak szélsőjobboldali mozgalmakban és pártokban nyilvánul meg, hanem a pol. közép széles köreiben is hat. Ebben a kontextusban érthető például a hazai popzene védelmére hozott francia törvény, mely meghatározza, hogy melyik zene számít „saját”-nak, és melyik „idegen”-nek. A génkutatás következményeként lezajló tud. paradigmaváltás felerősíti annak veszélyét, hogy a kultúra, az etnicitás és a biológikum egymással elválaszthatatlanul összefonódva látszódjék, és ezeket az egyes ember kikerülhetetlen sorsaként lehessen értelmezni.

Röviden összefoglalva elmondhatjuk, hogy a nacionalizmus középpontjában a fennmaradás, a fejlődés, a saját nemzet iránti szeretet ill. a nemzeti függetlenség áll. A nacionalisták más nemzetekhez pozitívan állnak hozzá, elviselik őket, kultúrájukat, értékeiket. Céljuk nem az hogy elnyomják mások értékeit. Így a nacionalizmust nem szabad összetéveszteni a sovinizmussal.

AZ ETNIKUMOK SZERKEZETE (MOZAITÁSA)

1. Az etnikumok felépítésének természete és jelentősége.
2. Néprajzi tájegységek (történelmi-néprajzi régiók vagy övezetek).
3. Szubetnikumok.
4. Néprajzi csoportok.
5. Néprajzi járások vagy tájak (lokális területi csoportok).
6. Néprajzi körzetek (területi-populációs csoportok).

1) Minden etnikum sajátos belső szerkezettel rendelkezik. Társadalmilag, gazdaságilag fejletlenebb etnikumoknál még mindig megmaradt a törzsszövetségi, törzsi, nemzetségi ill. családi felosztás. Ez figyelhető meg a kozákoknál, mongoloknál, türkméneknél, taurégoknál stb.

A történelem folyamán folyamatosan területi és genetikai csoportok alakultak ki. Területi csoportokat nézve megkülönböztetünk: néprajzi tájegységeket, néprajzi járásokat, néprajzi körzeteket. Genetikai csoportokat tekintve pedig: szubetnikumokat, néprajzi (lokális) csoportokat.

Ezen genetikai és területi csoportok a különböző területi, földrajzi, társadalmi, politikai, történelmi és kulturális tényezők hatása következtében alakultak ki. Ezek a genetikai és területi csoportok egy etnikumon belül különböznek egymástól mind a nyelvi dialektust mind gazdasági és kulturális szokások tekintetében.

Ilyen gazdaságilag fejlettebb etnikumhoz soroljuk pl. az ukránokat, magyarokat, oroszokat, olaszokat, franciákat, németeket, angolokat stb. de ha megfigyeljük ezen etnikumok is az etnikai fejlődés kezdeti szakaszain törzsi felépítéssel rendelkeztek. Pl. a jelenlegi francia etnikum is úgy alakult ki, hogy kelták ill. egyes germán törzsek: frankok, burgundok, nyugati gótok egyesültek. A XVI sz. folyamán még jelentős különbségek voltak az északi és déli franciák között, ám a XIX sz. elején már véglegesen integrálódtak egy francia etnikumba. U.a. egyes táji jellegek megmaradtak az etnikumon belül, s így vannak különböző szubetnikumok, lokális csoportok.

Az etnikumok szerkezeti felépítésének jelentősége abban rejlik, hogy minél színesebb, annál erősebb. Amikor a szerkezeti felépítés leegyszerűsödik egy összetevőig, akkor baj van, mert akkor az etnikum a szakadás fázisába lép és komolyan kell küzdeni a fennmaradásért.

2) A néprajzi tájegységek nagyszerűen tükrözik az etnikumon belüli kulturális és területi különbségeket. Ezek az etnográfiai tájegységek a földrajzi és gazdasági, közigazgatási, politikai, kulturális tényezők, valamint a közös történelmi sors következtében alakultak ki. Így jöttek létre a XV – XIX sz. folyamán, többek között a következő etnográfiai tájegységek: Naddnyiprânszcina, Szlobozsânszcina, Dél-Ukrajna, Polissya, Voliny, Galicia, Bukovina, Kárpátalja, Podillya, Sziverszcina, Donszcina, Poltava stb. ezek az ukrán etnikum részei. Hasonló néprajzi tájegységek jellemzik azokat az országokat melyeknek hosszadalmas és összetett etnikai történetük van.

U.a. ezen etnográfiai tájegységek belső szerkezete szintén más és más. Pl. Szlobozsânszcinának és Donszcinának nincs belső felosztása, míg a többiben vannak etnográfiai járások, körzetek, etnográfiai csoportok ill. szubetnikumok.

városokban Ukrajnában bonyolult szerkezetű etnográfiai tájegységek vannak pl. Kárpátalja, mely egyrészt etnikailag is megosztott (magyarok, ukránok, románok közösségekben élnek egyes területeken, szétszórtan élnek oroszok, szlovákok, németek, zsidók, cigányok – falvakban és), u.a. másrészt a helyi ukránokon belül is vannak szubetnikumok (huculok, lemkek, bojkok, dolinaiak ill. azok számtalan néprajzi járása és körzete).

A helyi ukrán lakosság zöme a dolinaiak néprajzi csoportjához tartozik. Mellettük élnek a kárpátaljai lemkek, akiknek a többsége Kelet-Szlovákiában ill. Dél-Kelet Lengyelországban él. A Volóci járásban, az Ökörmezői járás nagyobb részén ill. az Ung folyó felső szakaszánál élnek a kárpátaljai bojkok, akiknek a képviselői főleg a Lembergi és Ivano-Frankovszki megyékben élnek. A Rahói járásban az Ivano-Frankovszki járás hegyeiben ill. a Csernyiveci megyében pedig a huculok élnek. Mindegyik tájegységnek sajátossága főleg a lakosság szolidaritásában rejlik. Pl. ha megkérdezzük egy ukrán állampolgárt, ki ő mindig azt fogja mondani, hogy honnét jött: Kárpátaljai, Volinyi stb.

U.a. érdekes megfigyelés, hogy ez Kárpátalján csak az ukránokra jellemző, mert a magyarok, oroszok, szlovákok stb. először az etnikai hovatartozást hangsúlyozzák ki, s csak utána azt, hogy Kárpátaljai. Az etnográfiai tájegységek gyakran egybeesnek közigazgatási területtel.

Összefoglalva az elmondottakat megfogalmazhatjuk az etnográfiai tájegységek definícióját.

Etnográfiai tájegységek – az etnikum területi-földrajzi, történelmi-kulturális és nyelvi része, melynek lakosságát jellemzi a területhez való szolidaritás valamint bizonyos gazdasági-kulturális sajátosságok.

3) Az etnográfiai tájegységeken belül vannak szubetnikumok ill. etnográfiai csoportok.

A szubetnikumok – az etnikumok belső területi részei, melyek különböznek kultúrájukban, önmegnevezésükben ill. képviselőik magukat megkülönböztetik más hasonló csoportoktól.

A szubetnikumok eredete esetenként különböző. Egyes esetekben:

1.A szubetnikumok – olyan etnikumok, melyek az államalapító etnikumba asszimilálódva elvesztették kulturális, társadalmi sajátosságokat. Pl. a magyaroknál a kunok (palócok).

2.A szubetnikumok – olyan törzsek, melyek integrálódnak más törzsekbe u.a. megőrizték kulturális sajátosságaikat, önmegszervezésüket, etnikai tudatukat. Pl. a németeknél a svábok (szvévek törzse) stb.

Ma ilyen szubetnikumok az ukrán etnikumban a huculok akik egyesek szerint az ulicsok, és tyiverok leszármazottai, mások szerint a szlovjanizált dákok, vagy román havasföldiek, a gótok az úrok (türk) leszármazottainak tartják őket.

3.A szubetnikumok – egyes etnikumok áttelepült csoportjai, melyek bizonyos természeti és kulturális hatások következtében formálódtak közösséggé. Pl. a pomeránok – novgorodi szlávok leszármazottai, akik a XII sz. áttelepültek a Fehér ill. Barents tenger pontjaihoz. Az északi földrész földrajzi, természeti sajátosságok következtében egyedi gazdálkodási, kulturális szokások alakultak ki, és folyamatosan különváltak az oroszoktól, sőt nem is nevezték magukat oroszoknak.

4.A szubetnikumok – különös jogi státusszal valamint sajátos kultúrával rendelkező társadalom-politikai csoportok. Pl. doni kozákok – a XVI – XVII sz. folyamán kezdtek formálódni parasztokból. Sajátos gazdasági és kulturális szokások alakultak ki, kialakult a területi önazonosítás

ill. öntudat. Doncsákoknak nevezték önmagukat és önálló népnek tekintették magukat. A szovjet időben üldözték, és sok szokásukat megsemmisítették.

5. Más esetekben – a szubetnikumok nyelvi, felekezeti, táj közösségek, melyek önmegnevezéssel rendelkeznek és valamilyen etnikumhoz kötik magukat, sajátos kultúrával rendelkeznek.

Tehát szubetnikumoknál találkozhatunk az általános etnikai ill. helyi kulturális sajátosságokkal. Eseteként előfordul, hogy a szubetnikumok külön etnikumokká alakulnak. Pl. ez történt az araboknál a Kalifátus szétesése után, így jöttek létre a szíriai, líbiai, tunézi, algériai, marokkói, libanoni etnikumok.

U.a. ha a szubetnikum elveszíti önmegnevezését, akkor átalakul néprajzi csoporttá. Magyarországon – székelyek, kunok, hajdúk.

4) A néprajzi csoportok az etnikum fontos részei.

Néprajzi csoportok – az etnikum belső területi részei, akik gyengén fejlett területi önazonosítással, szomszédoktól kapott elnevezéssel u.a. viszonylagos kulturális, életviteli és tájszólási sajátosságokkal rendelkeznek.

Tehát a néprajzi csoportok nem különítik el magukat az etnikumtól. Ha például egy bojkot megkérdezzük, hogy ki ő, azt mondja, hogy ukrán. Ha megkérdezzük hol laknak a bojkok, elküld a szomszéd faluba. Azaz gyengén fejlett önmegnevezéssel, területi öntudattal rendelkeznek.

Az etnográfiai csoportok belső egysége a gazdasági, családi-életviteli, ünnepi, hitgyakorlási és nyelvi sajátosságokban nyilvánul meg.

Különösen sok etnográfiai csoport van Oroszországban. Az orosz cárizmus idejében a határok mentén határőr települések jöttek létre, s ezek a kozákok idővel néprajzi csoportokká alakultak. Így jöttek létre a Terszki, Asztrahanyi, Amiri, Omszki és más néprajzi csoportok.

Néprajzi csoportok jöttek létre Oroszországban a vallásüldözés következtében, ahol a hívők gyakran erdőbe menekültek és telepedtek le.

Az ilyen néprajzi csoportok idővel szubetnikumokká alakultak át, amikor tudatosulnak a más csoportoktól való különbségekkel.

5) A területi elszigetelődés következtében szubetnikumokon illetve az etnográfiai csoportokon belül is bizonyos kulturális különbségek jelennek meg, melyek alapján ezen csoportokon belül néprajzi források alakulnak ki.

Etnográfiai járások – az etnográfiai csoportokon (szubetnikumok, néprajzi csoportok) belüli néprajzi területek, melyek lakosságát az általános etnikai kultúrától eltérő sajátosságok különböztetik meg.

A kutatók megfigyelték, hogy a szubetnikumokon belül úgy a huculoknál, lemkeknél, bojkoknál, doliniaknál és más csoportoknál területenként bizonyos kulturális különbségek vannak.

Hosko etnográfus pl. a huculoknál 3 etnográfiai járást jelöl ki: bukovinai, galíciai, és kárpátaljai, a lemkeknél: lengyel, szlovák és kárpátaljai, a bojkoknál pedig 4.

Hasonlóképpen etnográfiai járások alakultak ki a világ más etnikumainál is. U.a. ezen etnikai járások (lokális csoportok) lakosai megőrzik etnikai öntudatukat, s tartják a kapcsolatot népükkel, területileg elszigetelve élnek. Az ilyen közösségek tagjai ukránoknak, magyaroknak, oroszoknak, spanyoloknak stb. tartják magukat. S ezen belül egy bizonyos szubetnikumhoz is kapcsolják, kivéve az etnográfiai csoportokhoz tartozókat, akik csak az etnikumhoz sorolják magukat.

6) Gyakran a néprajzi járásokon belül megfigyelhető, hogy egyes falvak kulturális-életviteli sajátosságaikban különböznek más falvaktól. Ez általában akkor alakul ki, amikor a falu lakosai huzamosabb ideig a falun belül házasodnak. Így a helyi szokások átadódnak nemzedékről nemzedékre s ezáltal állandósulnak. Általában az ilyen körzetek kialakulásához kb. 10 nemzetség (250 év) kell. Ez az idő az, amikor a falu lakosságánál sajátos antropológiai és nyelvi, gazdasági sajátosságok jelennek meg. Az ukrán etnológiában az ilyen körzeteket mikrojárásoknak (mikrorajon), lokális zónáknak, lokális csoportoknak nevezik, a nyelvészek pedig tájszólási alcsoportoknak.

Etnográfiai körzetek kialakultak gyakorlatilag minden szubetnikumnál és etnográfiai csoportnál. U.a. ezen körzetek jelentőségét nem kell túlbecsülni, mivel az öntudatban nem különösen nyilvánul meg, sőt sokszor ha a nyelvi dialektusra valamilyen megjegyzést teszünk, sértve érzik magukat.

AZ ETNIKUMOK LEGFONTOSABB JELLEMZŐI

1. Közös nyelv.
2. Etnikai terület. Környezet és adaptáció.
3. Kulturális és életmódi sajátosságok.
4. Etnikai és nemzeti öntudat.
5. Etnonim.
6. Mentalitás.
7. Etnikai sztereotípiák.
8. Etnikumok asszimilációja.

1) Az etnikai közösségek egyik legfontosabb jellemzője a közös nyelv. A nyelv szerepe nem csak abban rejlik hogy az emberek segítségével adják át és őrzik meg az információkat, hanem a nyelv alapján különböztetjük meg egyik etnikumot a másiktól. A nyelvnek etnikum alkotó illetve etnikum egyesítő szerepe van. Az etnikai anyanyelv segítségével adja át és őrzi meg az etnikum a népi gondolkodást, nép pszichológiát. Ezt bizonyítja az is, hogy a világ etnikumainak többsége anyanyelvén beszél. U.a. ez nem jelenti azt hogy ahány nyelv van, annyi etnikum is. Vannak etnikumok, melyek több nyelveket használnak. Ezekben az esetekben a második nyelv annak okán terjedt el, hogy az etnikum sokáig idegen etnikum uralma alatt volt.

U.a. ismerünk olyan kétnyelvű etnoszokat is, melynek a másik nyelve a nyelven belüli dialektus alapján alakult ki. Így például a csecseneknél, ahol csecsen és ingus nyelv van. U.a. vannak olyan esetek is, amikor egy nyelvet beszél több etnikum is.

Esetenként régi nyelvek alapján új jön létre pl. ógörög alapján – újgörög. Ám amikor egy nyelv holt nyelvé válik, visszahozni, visszaadni korábbi jelentőségét, életerejét nem lehet.. ezt csak abban az esetben lehet, hogyha megjelenik egy etnikum, amely a holt nyelvet anyanyelvként fogja tekinteni. A történelemben eddig csak egy ilyen példa volt – a héber nyelv.

Az UNESCO adatai alapján a világon kb. 4000 etnikum van és kb. 5000 nyelv. U.a. a nyelvek számát nehéz megállapítani, mivel egyes politikusok a dialektusokat is nyelveknek tekintik.

2) Minden etnikum valamilyen konkrét területen jött létre. Nincs olyan etnikum, mely valamikor nem rendelkezett egy egységes letelepedési területtel. Egy közösség egy bizonyos területen való együttélése az egyik legfontosabb tényezője az etnikummá válás folyamatában. Az etnikai közösség vagy alkalmazkodott az adott terület természeti viszonyaihoz, vagy pedig áttelepült. Azok az etnikumok, melyek nem alkalmazkodtak és nem is vándoroltak át – megszűntek létezni. A természeti viszonyok befolyásolják egy etnikum gazdálkodását, életvitelét, szellemi ill. anyagi kultúráját, mentalitását, vérmérsékletét, az etnikum képviselőinek pszichológiáját.

Ennek következtében az etnikum képviselői és a környezete között idővel kialakul egy közös kapcsolat, s a környezetet, a lakását, udvarát, települését, vidékét, sajátjának fogja tekinteni és „szülőotthonának”, „hazájának” fogja nevezni.

A HAZA – az a hely, amit az ember otthonának tekint, az a ház, falu, város ahol az ember született és melyhez rokoni szálak kötik. Tágabb értelemben a haza az egész etnikum otthona is ahová az ember tartozik, melyhez genetikai-rokoni kapcsolatok kötik, ahonnan az ősei származtak. Saját etnikumára az ember gyakran úgy tekint, mint egy nagy családra melynek ő is tagja. A saját hazától való elszakítás az etnikum számára egy csapás

A szülőföldhöz, hazához való kötődés alapján jött létre az etnológiában 2 fogalom: autochton és aborigen.

Autochtones (gör.) – törzsgyökeres, helyi lakos azaz akik azon a földön születtek, vagy onnét származnak.

Aborigenes (lat.) – ab+origenes – „a kezdetektől”, aki már régen ezen a területen él, törzsgyökeres, helyi lakos.

Azaz a 2 szó jelentése azonos, u.a. használata más-mást jelent az etnológiában.

Autochton lakosoknak nevezzük, azokat akik már évszázadok óta egy adott területen élnek, kialakultak saját hagyományaik, kultúrájuk.

Aborigén lakosok pedig – akik a kezdetektől fogva azon a területen formálódtak etnikumai és ott is élnek, még ha az autochton lakosság kultúrájukat háttérbe szorította is

Az etnológiában az **adaptáció (alkalmazkodás)** az ember környezetének legkülönbözőbb fizikai adottságaihoz (topográfia, klímazónák, időjárási viszonyok, talajminőség, vegetáció, állatállomány) való alkalmazkodását jelöli.

Az adaptáció gondolata a „kultúra” és „természet” eurocentrikus szétválasztásán alapul, ilyen kategorikus elkülönítés azonban csak kevés kultúrában létezik. Az amazonasi indiánok a „vad” állatokat „másik” embereknek tekintik. Az etnológusokat ezért érdekli, hogy egy kultúrában különbséget tesznek-e, és ha igen, hogyan, az emberi (kultúra) és a nem emberi (természet) között (világkép). Az ember mint társ., kult., gazd. valamint fenő- és genotipikus lény mindenkor környezetével a kölcsönös kapcsolatok komplex és dinamikus rendszerét alkotja. Az ember képes arra, hogy a környezeti viszonyokat a *létfenntartás* céljából befolyásolja. A gazdálkodás módjával és a technológiával átalakítja a természeti környezetet. A régen csak kis nomád csoportoknak életteret (*habitat*) nyújtó sivatagi területek például öntözőrendszerek segítségével ma már nagyobb populációkat is eltarthatnak. Az emberi faj globális jelenléte kultúráképességére vezethető vissza. A természeti erőforrásokat (ásványkincsek, vad állatok, növények, energiaforrások) specifikus *technológiák* útján használja ki, a csoport tagjainak létfenntartása érdekében.

A **technológia** itt az erőforrások kémiai vagy fizikai jellegű átalakításának tudományát jelenti, anyagi javak, szerszámok, szállítóeszközök, ruházat és különféle felszerelések előállításának során.

Mivel az embernek alapvető szüksége, hogy táplálékkal és anyagi javakkal lássa el magát, és védekezzék a környezet fenyegetéseivel szemben, ennek elérése érdekében különböző *gazdálkodási módok* alakultak ki. A szerszámok és az emberi képességek hatékony használatához különböző kapcsolati formákra van szükség az emberek között. A szerszámok és a tudás tulajdonlásáról és alkalmazásáról, az erőforrásokhoz (pl. talaj, víz, vadászható állatok) való hozzáféréstől az embereknek meg kell egyezniük, s a munkafolyamatokat meg kell szervezniük. A primitív, ill. fejlett technológiájú kultúrák megkülönböztetése a technológiai komplexitást nyugati standardokhoz viszonyítja (*euro-centrizmus*). Nem veszik figyelembe, hogy például az ausztráliai bennszülöttek ismeretei a saját környezetükben való létfenntartás biztosításáról éppolyan

komplexek, mint az európai városlakóé. Mindkét létfenntartási stratégia az adott környezet alapos ismeretén alapul. Csak a technológia által átalakított energia mennyisége és az átalakítás hatásfoka más.

Az sem tartható elképzelés, hogy az egyszerűbb technika szükségszerűen kevésbé komplex kultúrával jár együtt; éppen az ausztrál bennszülöttek igen differenciált rokonsági rendszert fejlesztettek ki. A technikával szoros kapcsolatban áll az **ergológia**, a technikailag előállított anyagi javak alkalmazásáról és használatáról szóló tudomány (gör. *ergosz* 'mű', *lógosz* 'tan'). Bár állatok is (a tengeri vidra, szövőmadarak, főemlősök) használnak eszközöket, de a technikai tudás hagyományozása nemzedékről nemzedékre specifikusan emberi. Minden társadalomban vannak specialisták, akik a tudás továbbadásával foglalkoznak, írás nélküli népeknél a tudást szóban hagyományozzák. A **domesztikálás**, azaz a vad állatok megszelídítése és tenyésztése az embereket részben függetleníti a meglévő erőforrásoktól. A házasítást az emberiség történetében valójában a nagyobb és társadalmilag-gazdaságilag differenciáltabb populációcsoportok kifejlődésének kezdetével kapcsolják össze. Az emberrel mint az anyagi világ részével foglalkozik a **kulturális ökológia**. Az erőforrások, a technológia és a társ. szervezeti forma közötti sokoldalú összefüggést vizsgálja. Ha a három közül egy megváltozik, a másik kettő is átalakul:

- *erőforrások*: a kőolaj felfedezése megváltoztatta a beduinok (nomád arabok) életmódját;
- *technológia*: az ipari gazdálkodási mód hatással van az ózonréteg vastagságára, és ennek révén a földi életre; egy másik példa az USA nyugati részén fekvő Nagy-medence bölényeinek majdnem teljes kiirtása a 19. sz.-ban, ami arra vezethető vissza, hogy a fehér telepesek behozták az ismétlőfegyvereket;
- *társ. szervezet*: a bolsevikok győzelme pl. Oroszországot agrárállamból ipari állammá változtatta.

3) A kulturális és életviteli sajátosságok folyamatosan alakulnak ki az időmúlásával. Ezek a sajátosságok átadódnak, szokásokká azaz hagyománnyá változnak. Hagyománnyá válik – 7 nemzedéken át (170 – 180 év).

A hagyományok megnyilvánulnak a gazdaságban, építkezésben, öltözködésben, étkezési szokásokban, családban, életmódban, ünnepi szokásokban stb. azaz a hagyományok megnyilvánulnak mind az anyagi mind a szellemi kultúrában. Így például az ukránoknál évszázadokon keresztül hagyomány – volt, hogy a sztyepékben agyagházakat, míg a hegyekben faházakat építettek. Vagy ha pl. az étkezési szokásokat tekintjük: a hinduk nem esznek marhahúst, a zsidók nem esznek disznóhúst, a dél kínaiak nem isznak tehéntejet, a polinéziaiak kutyahúst esznek, a koreaiak macskahúst esznek stb.

Innét is láthatjuk, hogy a kulturális és életviteli szokások fontos tényezők, melyek alapján megkülönböztetjük az etnikumokat. A hagyományápolás, kulturális szokások megőrzése létfontosságú ahhoz, hogy egy etnikum fennmaradjon.

Azon etnikumok ahol a hagyományápolás megszűnik, arról tanúskodnak, hogy a közösség asszimilálódik. Ez történt pl. a latin amerikai indián törzsekkel.

4) Az etnikai önazonosság kérdésével kapcsolatban különböző nézetek alakultak ki. Egyesek azt vallották, hogy mindenki annak az etnikumnak a tagja, ahová sorolja önmagát. Azaz mindenkinek megvan a joga, a szabad választásra. De mint már korábban említettük, ez nem felel meg a valóságnak.

Etnikai identitás (önazonosság).

Az etnológia az etnikai identitást 2 részre ossza: egyéni etnikai öntudat, etnikai tudat.

Az egyéni etnikai öntudat azt jelenti, hogy az etnoforban mennyire tudatosulnak az etnikai érdekek, érzelmek. Azaz, melyik etnikum tagjának tartja magát. Általában az emberek ahhoz az etnikumhoz sorolják magukat, amilyenek a szüleik. Abban az esetben, ha vegyes házasságból született gyerekekről van szó, az etnikai identitáshoz az számít, milyen neveltetést kap illetve milyen etnikai közegben él. Ily módon, az egyéni etnikai öntudat nem a természet ajándéka, hanem a neveltetés, hagyományok ill. a szabad választás alapján alakul ki. Esetenként az etnikai öntudatot az adott országban levő politikai helyzet is befolyásolja.

Vannak esetek, amikor valaki tudatosan változtatja meg etnikai hovatartozását, ezáltal átveszi egy másik etnikum szokásait, életvitelét, és azt akarja, hogy leszármazottai is oda sorolják magukat (de ez csak felszínes).

Az etnikai tudat – az etnikai közösség öntudatát jelenti, azaz hogy az etnikumhoz tartozókban tudatosul a hovatartozás, az egység érzete. A nép általában önmagát mindig szubjektíven képzei el: mi különbek vagyunk a szomszéd etnikum furcsább, rosszabb.

Az etnikai tudat kifejeződik a nyelvben, a népművészetben, szokásokban, irodalomban, erkölcsi és jogi normákban, önmegnevezésben stb.

Nemzeti öntudat.

A nemzeti öntudatról nem beszélhetünk ha nincs nemzet. Tulajdonképpen a nemzeti öntudat azonos az etnikai öntudattal. Így például ha magyar nemzeti öntudatról beszélünk, akkor az magyar etnikai öntudatot is jelent. Viszont a cigányokkal kapcsolatban már nem beszélhetünk nemzeti öntudatról.

Tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy a nemzeti öntudat az etnikum ideológiai megnyilvánulása, mivel az első helyre a nemzeti államot helyezi.

5) Etnonim.

Minden etnikumnak van elnevezése. Ethnos+onoma (gör.) a nép elnevezése. Az etnonim akkor jelenik meg egy népnél, amikor már egy bizonyos történelmi folyamaton túlhaladva, magukat más népektől eltérő közösségnek tartják. Így az etnonim kezdetben egyfajta szimbolikus jelentés, mely alá felsorakoznak az odatartozó emberek.

Tulajdonképpen a napjainkban létező, etnikumok többségének a megnevezése – fordításban embert jelent pl. így az eszkimók, mihokik, türkök stb.

Számtalan etnonim van, melyeket az etnikumok a szomszédoktól kapták, ezeket ekzoetnonimeknek nevezik. Így pl. a Mexicói csontáli indiánok elnevezése idegeneket jelent.

Egyes etnikumok elnevezése szociális státuszukból ered: pl. csohárok (testőrök), bhilek (nyilasok) stb.

Más etnikumok a külső fizikai tulajdonságaikról kapták nevüket: pápuaiak – göndör hajúak, etiópok – napbarnítottak stb.

Egyes etnonimek a foglalkozásukat tükrözik: limbuk – pásztorok, tahtadzsik – favágók stb.

Más esetekben az etnonim személynévből ered: szeldzsukok a Szeldzsuk dinasztiáról.

Számtalan etnonim van kapcsolatban a természettel, vagy égtájakkal: beloruszok – nyugati oroszok, poljánok – mezők lakosai stb.

Tehát mint láthattuk, az etnonim eredete különböző lehet. Néha előfordul, hogy egy etnikumnak több elnevezése is van.

Amikor az etnikum elnevezése azonos az állam elnevezésével, akkor politonimekről beszélünk. Így pl. Ausztria – Nagy Károly Birodalmának része, Itália – a vitálok törzséről.

U.a. az ország nevét vették fel a mexikóiak, paraguayiak, kubaiak, kolumbiaiak, argentinok, bolíviaiak, barbadosziak stb.

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy minden etnikum egyik legjellegzetesebb vonása, hogy van megnevezése, ezen elnevezések eredete különböző lehet.

6) Ősidők óta az etnikumok jellemzik szomszédaikat és önmagukat. Általában önmagukat mindig sokkal szebbnek, jobbnak írják le. Tulajdonképpen ezt az önértékelést mentalitásnak nevezzük. A mentalitás jelentése az etnikum gondolkodását, szokásait, pszichikai összetételét foglalja magába.

Az etnikum mentalitása az etnogenezis folyamatakor alakul ki, és az etnikumok közti kapcsolat formálja. U.a. befolyásolják a politikai, történelmi és ideológiai tényezők is. Ezért beszélhetünk különböző típusú mentalitásról: egyéni, szakmai, társadalmi csoportok, politikai csoportok, törzsek, etnikumok, szubetnikumok, néprajzi csoportok stb.

Ezen csoportok képviselőit összeköti valamilyen egységes belső gondolkodásmód, sajátos belső világ, viselkedés, erkölcsi szabadság, értékrend – ez a mentalitás.

Megkülönböztetünk nemzeti és etnikai mentalitást.

Nemzeti mentalitás – egy ország lakosságánál sajátos szociális, politikai, ideológiai és életviteli gyakorlata, azaz hogyan értelmezik saját helyzetüket az országban és viszonyítják másokéhoz.

Etnikai mentalitás – az etnogenezis folyamatában kialakult pszichikai összetétel, hagyományos világnézet, világfelfogás és az események értékelése.

7) Stereos+typos – kemény + lenyomat azaz stabil, kulturális és viselkedési szokások. Az etnikai sztereotípiák alatt értjük tulajdonképpen azokat a kulturális, viselkedési sablonokat, melyek változatlanul átadódnak nemzedékről, nemzedékre, és tükrözik egy etnikum képét.

Az etnikai sztereotípiák kialakulását és rögződését a gazdasági, kulturális és szociális tényezők befolyásolták. Így jöttek létre olyan szokások, tettek egy megszokott környezetben, melyek stabilá váltak és egy idő után automatikusan hajtották végre az etnikum képviselői. Így pl. mi is, naponta csinálunk automatikusan bizonyos dolgokat pl. ahogy öltözködünk, ahogy eszünk, hol és hogyan pihenünk stb. Pl. olyan biológiai folyamatok mint a köhögés, terhesség, egyes etnikumoknál másképpen zajlik le.

Az etnikai sztereotípiák átadódnak nemzedékről nemzedékre, gyakorlatilag változás nélkül, u.a. bizonyos tényezők következtében változhatnak.

Elmondhatjuk, hogy ahhoz, hogy megértsük egy nép mentalitását, ismernünk kell annak a történetét, mivel az nagyban befolyásolja a nép pszichikáját.

8) Az etnikai mentalitás, és sztereotípiák megsértése, ill. más sztereotípiák terjesztése az etnikum bomlásához vagy asszimilációjához vezet.

Az asszimiláció folyamatának gyorsasága, a következő tényezőktől függ:

- a) az etnikai csoport létszámától és attól hogy csoportokban vagy szétszórta élnek.
- b) az idegen közegben való együttélés hosszától.
- c) az etnikai csoport foglalkozásától és gazdasági kapcsolataitól.
- d) az etnikai csoport jogi státuszától.
- e) a vegyes házasságok számától.
- f) tartják-e a kapcsolatot etnikai hazájukkal.
- g) hogyan viszonyul az etnikumhoz az államalapító nemzet.
- h) mennyire áll közel az asszimiláció folyamatában lévő etnikum vallása, nyelve, kultúrája, történelme az asszimiláló etnikuméhoz.
- i) mennyire fejlett az etnikum nemzeti öntudata.

A leggyorsabban asszimilálódnak azok az etnikumok, ahol az anyanyelv használata háttérbe szorul és meggyengülnek az etnikai sztereotípiák. Ilyenkor az etnikum két-három nyelvűvé válik, és

az etnikum tagjai idővel jobban fogják beszélni az államnyelvet mint anyanyelvüket. Ez elsősorban az intelligencia képviselőit érinti.

Nagyon gyorsan asszimilálódnak azok az etnikumok és nemzeti kisnemességek, ahol megnőtt a vegyes házasságok száma. Ilyenkor sokat számít hogy az utód milyen kulturális-nyelvi közegben nevelkedik és nőtt fel. A Szovjetunió ideje alatt nagyon támogatták a vegyes házasságokat, mert így az etnikailag megosztott családok utódai gyorsan eloroszosodtak, asszimilálódtak.

AZ ETNIKUMOK CSOPORTOSÍTÁSA

1. Az etnikumok csoportosításainak fejlődése és alapelvei.

2. Vallás szerinti csoportosítás.

- Törzsi és politeista vallások.

- Etnikai (nemzeti) vallások.

- Világ vallások

3. Emberfajták (Népfajok).

- A rassz fogalma.

- Negroid rassz.

- Ausztraloid rassz.

- Europeoid rassz.

- Mongoloid rassz.

- Keverék rasszok.

- A rasszok populációs-genetikai csoportosítása.

- Keleti rasszok.

- Nyugati rasszok.

4. Az etnikumok nyelv szerinti csoportosítása.

5. Gazdaság-kulturális csoportosítás.

6. A történelmi-néprajzi csoportosítás alapelvei.

1) Napjainkban kb. 4 ezer nép-etnikum létezik. Ezért, hogy könnyebben tudjuk őket tanulmányozni, csoportosítani azonos sajátosságaik szerint. Az emberek már az ókorban is csoportosították az emberiséget, igaz primitív formában. Az ókori görögök, pl. minden más népet egyszerűen „kulturálatlan” vad népeknek tekintettek. Később hozzájuk csatlakoztak a rómaiak, és így együtt minden más népet barbár, vad népnek nevezték. U.a. a perzsák is saját népükön kívül minden más népet idegennek, kulturálatlannak neveztek.

A középkorban már megkülönböztettek kulturált-kulturálatlan, civilizált-vad (barbár), történelmi-nemtörténelmi, progresszív-regresszív, forradalmi-nemforradalmi és más csoportokat. Ez ahhoz vezetett, hogy a XIX – XX sz. fordulóján egyes népeket felsőbbrendűeknek tekintették, míg másokat alsóbbrendűeknek. A XIX században élt Louis Morgan pl. az emberiséget felosztotta vad, barbár és civilizált népekre.

U.a. a XIX században már rájöttek, hogy ez helytelen, s így az azonos természeti viszonyok, hasonló gondolkodás, nyelvközelség, hasonló külső jegyek ill. az azonos valláshoz való tartozás alapján csoportosították az emberiséget. Így jött létre az a csoportosítás, mely elfogadott napjaink etnológiájában.

2) Vallás – az ember feletti magasabb rendű lényben (vagy erőben) való hit és a belőle fakadó belső magatartás és viselkedés.

Fő alkotóelemei:

- hit – a természetfeletti feltételezés
- hitvallás – az adott felekezet eszmerendszere
- parancsolatok – viselkedésszabályozó törvények
- kultusz – az Isten iránti tisztelet kifejezése: részei a templomok, oltárok, szertartások stb.

A vallás jelentős hatást gyakorol a társadalomra

- háborúk – keresztes hadjáratok, európai vallásháborúk, középkori iszlám hódítások, Észak-Írország (anglikán-katolikus) stb.

Összetartó erőként működik:

- hatása van a gázai fejlődésre
- kasztrendszer – fékezte a fejlődést
- u.a. jelenleg a vallási összetartásnak köszönhetően fejlődött

Befolyásolja:

- a családi életet
- világnézetet
- anyagi és szellemi kultúrát.

A vallásantropológia (vallásetnológia) az emberek összes, a természetfölöttivel kapcsolatos cselekedeteivel, magatartásával és meggyőződésével foglalkozik.

A vallás (lat. *religio* 'az istenek tiszteletére vonatkozó lelki szemlélet' eredete: lat. *religare* 'ismét összekötni', lat. *religere* 'gondosan megfigyelni') az embernek a természetfölöttihez, vagy a legvégső realitáshoz való kötődésének komplexumát jelenti. A legvégső realitást és az egyénhez való viszonyát a világ vallásai egymástól eltérően fogják fel.

Természetfölötti erőknél általában mindazokat az erőket értik, melyekről úgy gondolják, hogy nem emberek okozzák, és nincsenek természeti törvényeknek alávetve. Mivel azonban

kultúránként eltérő, hogy mit tartanak ember által okozottnak vagy természeti törvénynek, a mi kultúránkban szokásos különbségtétel a természeti és természetfeletti között ilyen nyilvánvalóan nem jelenik meg minden kultúrában.

A vallásnak nincs egységes **definíciója**. A vallás rendszerint az ember és a természetfölötti interakciójának intézményesített jellegére vonatkozik. Melford Spiro [1966] szerint a vallás a világnézet által meghatározott kult. cselekedeteket jelenti, melyek rítusokban nyilvánulnak meg. C. Geertz [1973] viszont a vallás experimentális és fenomenológiai aspektusát hangsúlyozza: „Egy vallás szimbólumok rendszere. Működésének célja az, hogy hatalmas, meggyőző és hosszan tartó módozatokat és motivációkat megindokoljon. E szándékokat az élet és a létezés alapvető rendjéről szóló koncepciók megfogalmazásával követik nyomon. E koncepciókat a kétségbevonhatatlanság olyan aurája veszi körül, hogy a módozatok és motivációk realiztikusnak számítanak.”

A vallás különböző **funkciókat** tölt be: Egyrészt megmagyarázza azokat a jelenségeket, melyek különben megmagyarázatlanok maradnának. A nyugati társadalmakban a legutóbbi 300 évben egyre inkább a tudomány vette át ezt a funkciót. De minél jobban felderítik az anyagi világ titkait, annál alapvetőbb kérdések merülnek fel az élet és a halál, az energia és az univerzum eredetéről, céljáról, értelméről és jellegéről, és ezeket a kérdéseket továbbra is csak vallásos jellegű válaszokkal lehet „megmagyarázni”.

Másrészt a vallás mindig azt is lehetővé teszi, hogy az emberi viselkedésnek értelmet adjanak; magyarázza és értékeli az egyénnek társadalmában és a kozmoszban elfoglalt helyét. Kijelöli a kulturálisan adekvát viselkedés irányelveit, bizonyos életformákat támogat, másokat büntet, és arra törekszik, hogy olyan értékeket tartson fenn, melyek általános érvényre tartanak igényt és tükrözik a kultúra ethosát.

Egyes kultúrákban (inuitok, zsidók) a vallási funkciókat a privát szférában a családtagok (pl. a családfő) látják el. Templomnak azokat a privát vagy nyilvános helyiségeket nevezik, amelyeket elsősorban vallási és rituális aktivitás céljára létesítettek és profán tevékenységre nem használhatók.

A vallás számos intézményesített viselkedési mintát, azaz **rituálét** foglal magában, melyek erősítik és megújítják a vallásos hitet. A szertartások kapcsolatot teremtenek a társadalom és a szentség között; a résztvevők általuk a szentség részeseivé lesznek. A hívők és a szentség közötti kapcsolatot számos vallásban a köznapi tudat transzcendenssé tétele kíséri, melyet tudatbővítő praktikákkal érnek el (extázis- és transztechnikák, drogok).

A legtöbb kultúrában összekapcsolódik a vallás és a **politikai hatalom**. Általában a hatalmasok érdekeit fejezi ki és támasztja alá a domináns vallási dogma. A vallási specialisták sokszor pol. befolyással rendelkeznek, mivel szoros kapcsolatban állnak a szentség szférájával és az alapvető kult. meggyőződésekkel. Főleg a papság alapján szerveződő társadalmakban azonos a vallási és a pol. elit. Az írásos kultúrák általában rendelkeznek szent szövegekkel (Talmud, Biblia, Korán). Az írásos hagyományt az általában a társ. elittel azonos papság kezeli és őrzi. Karizmatikus

vezetők körül gyakran csoportok (szekták), ill. elemek (egyes kultuszok) válnak ki a vallásból. Emberi vezetőket is istennek tekinthetnek (Japán: tenno, Tibet: dalai láma, iszmáiliták: Aga Khan, a nilóta sillukok: király).

A világi demokráciák számára a vallási erők belülről és kívülről is kihívást jelentenek, Amerikában keresztény fundamentalisták befolyásolják a politikát, másutt vallási motivációjú merényletek történnek.

A vallás univerzális jelenség, magyarázatára az etnológia számos elméletet megfogalmazott:

Tylor és Freud nevéhez **individuál-pszichológiai magyarázatok** fűződnek. Ezek szerint a vallás a félelem, ill. bizonytalanság csökkentését célzó terápiás lehetőség, vagy az élet értelmének keresésére és megtalálására irányuló kognitív szükségleteket kielégítő eszköz. Válságjelenségek (pl. a halál) potenciálisan társ. kötődéseket tehetnek tönkre. Freud számára a vallás neurotikus jelenség, ami a tiltott vágyakkal szembeni büntudatból keletkezik. Tylor követőjeként Malinowski [1939] a vallást egyfajta lehetőségként definiálja, mellyel a válság leküzdhető. Az összehasonlító etnológia történetének korai szakaszában többnyire tettek kísérletet arra, hogy a monoteizmust más vallásformákkal szemben a hit legfejlettebb formájának állítsák be. A Tylor-féle *evolucionizmus* az animatizmus-tól az animizmuson és politeizmuson keresztül a monoteizmusig vezető fejlődést állapít meg.

A főként német nyelvterületen kialakult **kultúrtörténeti magyarázatok** is Tylor *evolucionizmusára* vezethetők vissza. L. Frobenius és A. E. Jensen szerint mindennemű kultúra egyszeri megismerési aktuson alapul, melyet egyfajta megindult lelkiállapotban tesznek újra jelen idejűvé. Jensen kelet-indonéziai, általa „primitív talajművelő törzseknek” nevezett társadalmak kutatásakor a dema lény mítoszával találkozott, amelyet darabokra vágnak, és amelynek részeiből a kultúrnövények erednek. Megállapította továbbá, hogy az esetleg fejedésszállal együtt járó véres állatáldozatoknak központi szerepük van. Jensen ezeket az áldozati rítusokat arra irányuló kísérletként interpretálta, hogy a jelenkori embereket ismét összekapcsolják az ősi felismeréssel (itt: a földművelés felfedezésével, amit a dema-mítosz testesít meg.) A W. Schmidt páter örökségét ápoló *Bécsi iskola* Tylor evolúciós modelljét megfordítva abból indul ki, hogy az emberi történelem kezdetén a vallás áll, mely az embereknek az egy Isten kinyilatkoztatásával mutatkozott meg. A Bécsi iskola követői a mai zsákmányoló kultúrákban az emberi őstársadalom maradványait látják, amelyeket a társ. és gazd. fejlődés nem befolyásolt és nem változtatott meg; a zsákmányolóknál máig megmaradt az ősi kinyilatkoztatás.

A Bécsi iskola kiterjedt kutatásai a keresztény monoteista istenfogalmat az „ősi népek” vallására vetítik rá. Az **ősmonoteizmust** a vallásos hit legtisztább formájának tartják. Ennek a tételnek ma már csak elmélettörténeti jelentősége van.

A **holisztikus-szociológiai magyarázatok** a francia etnológiára mennek vissza. Eszerint a vallás a társ. rend és körülmények kifejezője. Durkheim megkülönbözteti a profán és a szakrális

szférát. A vallásos hit mint a szakrális szféra része szerinte a szent dolgok természetét kifejező elképzelés. A kollektív tapasztalat és a kollektív akarat az egyéni tapasztalatot és akaratot transzcendentálja és irányítja. A kizárólag profán erkölcsön és szolidaritáson alapuló társadalom szerinte nem stabil. Az embereknek inkább egy kötelező valamire van szükségük, mely rajtuk kívül esik és az egyénre parancsolatok és tilalmak formájában hat: a szentségre. Ezt a szentséget általában egy szent tárgy (pl. az ausztrál őslakosok totemjei) jelképezi.

A vallás-fenomenológiai irányzatok W. Dilthey (1833-1911) és E. Husserl (1859-1938) fenomenológiájára vezethetők vissza, mely szerint az emberi képzeletvilág csak az ismeretlenül maradó „dolgok” jelenségeit fogja fel. Elfordulnak a vallásosság pusztán pszichikai vagy társ. tényezőkre redukálásától, megkísérlik a vallási jelenségeket önmagukban tekinteni, megérteni és értelmezni. A vallás-fenomenológiai szemlélet középpontjában a jelenség mellett a szubjektív élmény áll, amelyen keresztül a jelenségben lévő üzenet megnyilvánul. A fenomenológiai tradíciót követő evangélikus teológus, Rudolf Ottó [1917] szerint például az istenit (numinózust - lat. *mimen* 'isteni lény') a mély, elragadtatásból és viszolygásból keletkező tiszteletteljes megborzongás teszi megtapasztalhatóvá, amit az kelt az emberben, hogy tapasztalja: mellette van „még valami”.

A fenomenológiai megközelítés főként a mítoszelmzésre és a szimbólumelméleti irányzatra van hatással.

A)Törzsi és politeista vallások

A vallási közösségek méretét - hasonlóan a nyelvi közösségekhez - csak nagyon pontatlanul lehet statisztikailag felmérni. Egyes régiókban (pl. Kelet-Ázsiában) egy ember egyszerre különböző vallási közösségekhez tartozhat. Számos ország statisztikája nem regisztrálja a vallási hovatartozást. A vallási közösségek méretével kapcsolatos adatok így becslésekre szorúlnak. Vallások és vallási gyakorlatok nagyobb rendszerekbe sorolásakor az alapjukat képező kritériumokat kell figyelembe venni. A. Wallace [1966] egy négy vallástípusból álló osztályozási rendszert vezetett be: samanizmus, totemizmus, politeizmus és monoteizmus. A típusok időbeni sorrendje egy evolucionista fokozatsémára megy vissza: a vallást a kult. intézmények fokozódó komplexitásával definiálják. Wallace-nak a Kr. u. 1600 körüli világot alapul vevő rendszere különböző létfenntartási formákkal áll kapcsolatban.

Napjainkban a föld lakosságának kb. 4 % valamilyen törzsi valláshoz tartozik, – főleg : Közép-Dél Afrika, Dél Amerika, Ausztrália, Óceánia, Szibéria. Ezeknél a vallásoknál felfedezhetőek az őskori hiedelmek ill. a korai vallások jelei

A hiedelmekhez soroljuk a totemizmust, animizmust, fetisizmust, mágiát.

A **totemizmusban** (Észak-Amerika, Afrika, Ausztrália, Óceánia) dominálnak a közösségi kultikus intézmények, azaz a kultuszok nyilvánosan folynak. Ezek gyakran individuális, pl. sámánista vallásformák mellett léteznek. A sámánizmussal összehasonlítva a totemista vallások

fokozódó társ. komplexitásra épülnek; ennek következtében a „főfoglalkozású” totemista specialisták jellemzők. A totemista vallás rítusai élet- és naptári ciklusokhoz kötődnek. A létfenntartási rituálék, például a kvakiutl indiánok potlatch-a totemista gyakorlatot jeleznek. Széles körben elterjedtek a beavatási rítusok a pubertás alatt.

Totemizmus – a primitív vadásztársadalmak jellemző vallási formája, melynek az a hiedelem az alapja, hogy az emberi közösséget rokoni kapcsolatok fűzik valamely állathoz, növényhez, ritkábban élettelen tárgyhoz (totem) mint a közösség őséhez.

A totem szó szoros tartozéka a tabu – azaz a totemállat elejtésének és elfogyasztásának a tilalma, valamint az exogámia – a közös totemhez tartozók közötti házasság tilalma (ez segítette elő a törzsekből – nemzetközösségeket).

A totemizmus maradványai későbbi vallásokban is fellelhetők: állat alakú istenek, állatszimbólumok, étkezési tilalmak, beavatási rítusok. Máig fellelhetők kifejlett formában – Amerika, Afrika, Ausztrália, Óceánia.

Animizmus – ősi vallási elképzelés, mely szerint a világot különféle lelkek és szellemek népesítik be és az ember életműködését, szellemi képességeit, valamilyen láthatatlan erő, a „lélek” határozza meg. Létrejöttének oka – az ember tehetetlensége a természeti erőkkel szembe.

Tartozékai: túlvilághit – a holt szelleme kiszáll. Legjobban megőrződött az Amazoniai őserdők indiánjainál. Maradványai későbbi vallásokban: reinkarnáció, túlvilágban való hit, jó és rossz erők.

Fetizizmus – a tárgyak természetfeletti erejében való hit, melyek segíthetnek vagy árthatnak az embernek. A ma élő népeknél a fétis lehet bármilyen szokatlan vagy feltűnő tárgy, melyet olykor találmásra választanak, de általában készítenek, és addig tartják maguknál, részesítik tiszteletben, amíg az eszköz hatékonynak bizonyul. Tartozékai: bálványimádás – szobrok – szobrok, melyeknek természetfeletti erőt tulajdonítanak.

Mágia – eljárások bonyolult rendszere, hogy meghatározott gyakorlatok, morgások, jelek alkalmazásával befolyásolni lehet a természetet és a természetfeletti világot. Azaz, hogy az ember képes befolyásolni az eseményeket. Mágiát gyakoroltak vadászat, halászat, háború előtt, gyógyításhoz és ártási céllal.

Korai vallási formák.

Sámánizmus – az a hit, hogy egyes emberek (sámánok) különleges természetfeletti erők birtokosai, akik rituális extázisba (önkívületi állapot) esve beszélgetnek a szellemekkel és segítségükkel gyógyítanak vagy jósolnak. Ez megtalálható Ausztrália, Amerika, Afrika népeinél. A sámánok szerepét a papokéhoz hasonlíthatjuk.

A sámánista vallástípust főként olyan kultúrákban gyakorolják, ahol a létfenntartás alapja a vadászat, halászat és gyűjtögetés (pl. Eurázsia, Észak-Amerika). Az emberek szoros kapcsolata az állatokkal (rénszarvasokkal, medvékkel, fókákkal, kutyaikkal) és növényekkel állati és növényi

szimbolikában tükröződik. A sámánizmus kultikus intézménye individualista, vagyis a kultuszok a sámánok és egyes segítséget kérő csoporttagok között zajlanak. A sámánok mellett a sámánista társadalmakban további individuális vallási intézmények is vannak; a családfők pl. otthoni keretek között teljesítenek vallási funkciókat. A sámánizmus vallási gyakorlata általában inkább válságokhoz, mint naptári ciklusokhoz kötődik.

A politeista típusban (Közép-Amerika, Andok, Közép-Afrika, Kína és India határvidékei) individuális és közösségi kultikus intézmények mellett egyházi-bürokratikus struktúrák is találhatóak. E vallásforma alkotóelemei a templomok, zarándoklatok, ereklyetartók, fétisek, bálványok, amulettek, valamint egy differenciált panteon. Az istenek befolyásolják a föld, az emberek és az állatok termékenységét. Politeista vallásokban kialakul egy papi réteg, a vallási szabályokat írásban kodifikálják.

Politeista vallások – több, önálló istenben való hit. Ezek az istenek egymástól függetlenek. Az ukrán mitológiában: Dázsbog, Sztribog, Szvárog, Perun, Velesz, Kupájlo stb.

Genoteisztikus vallások – többistenhit, melyeket rokonság köt össze, s van egy főisten (Görögország). Egyes országokban a genoteizmus alapján létrejött a monoteizmus. Így pl. Egyiptomban, Júdeában, Rómában – egy isten hit.

A **monoteista típus** politikailag és gazdaságilag rendkívül komplex kultúrákra jellemző (pl. Eurázsia, Európa, India, Kína, Közel-Kelet állami szerveződésű társadalmi), ahol a létfenntartásra elsősorban az élelmiszer-termelés jellemző. A monoteizmus nem azt jelenti, hogy csak egy és egyetlen Istenben hisznek, hanem azt, hogy egy fő-vagy nagy istenben hisznek, akinek különböző szellemek, természetfeletti erők vagy közbenjárók lehetnek alárendelve, pl. a szentek a katolicizmusban. A többi vallástípusra jellemző kultikus intézmény egyidejű létezése mellett itt dominálnak az egyházi bürokratikus struktúrák.

Wallace osztályozó modellje állandó változásnak kitett vallási alaptípusokat mutat. Ebben a változásban mindig új módon kombinálják a meglévő formákat. Így egyéni vagy társ. válsághelyzetekben (pl. leigázás vagy elűzetés) gyakran kerül sor régebbi vagy korszerűtlen vallásformák **revitalizációs mozgalmaira**, és az elnyomott csoport nagyobb mértékben fordul vissza hagyományos vallási kifejezőmódokhoz és feléleszti őket. Így keletkezett az 1890-es években társ. és pol. tehetetlenségükre reagálva a síksági indiánoknál a *ghost dance mozgalom*. Ez a természetfeletti erők segítségének mobilizálására irányuló kísérlet ugyanakkor a fizikai és kult. túlélésért folytatott küzdelem is volt. Más esetekben **messianizmus** lép fel, vagyis a csoport egy karizmatikus vezető körül szerveződik. Az európai ipari államokban a szekularizációt és az intézményesített vallás jelentőségének csökkenését az okkult praktikák és szervezetek, valamint karizmatikus személyiségek (szektavezérek, fundamentalista vallási vezetők, popsztárok) és divatáramlatok megszorodása kíséri.

A politeizmus, genoteizmus és monoteizmus alapján jöttek létre a jelenlegi nemzeti és világvallásai.

B) Etnikai (nemzeti) vallások.

Napjainkban vannak olyan vallások, melyek egy etnikumon belül (ritkán néhányon belül) terjedtek el. Ezeket etnikai vagy nemzeti vallásoknak nevezzük. Ide tartoznak: judaizmus, zoroasztrizmus, hinduizmus, dzsainizmus, konfucianizmus, taoizmus, sintó vallások.

Judaizmus – zömében a zsidók közt terjedt el, napjainkban kb. 15 millió híve van. A vallás kb. i.e. a II évezredben jött létre.

Jellemzői: egyistenhit (Jahve, a Juda törzs istenéről), messiásban való hit, a zsidók Isten kiválasztott népe, rengeteg rituális előírás, mely a mindennapi életben is jelen van.

Szent könyvük az Ószövetség és a Talmud. A vallásnak nagy szerepe volt abban, hogy jóllehet i.e. I sz. a zsidók elveszítették történelmi hazájukat, Palesztinát, a zsidó etnikum mégis megmaradt.

Zoroasztrizmus (párszizmus) – óperzsa vallás, alapítója Zarathusztra próféta, akinek a tanításai az i.sz. III sz. összeállított Avesztában maradtak fenn. Az Aveszta szerint hét hatalmas istenség áll egymással szemben a világ kezdete óta: Ahura-Marda és Ahra-Majniu. Ahura-Marda késői perzsa ejtése Ormurd, a fény istene, a jó princípiuma. Ő teremtett mindent ami jó, értékes, szép és erkölcsös. Ezzel szemben Ahra-Majniu, a rossz és sötétség istene, aki Ahura-Marda fia és ellensége is egyben. Gonosz démoni seregével állandóan harcol a jó a szép és nemes dolgok ellen. Az ő pusztulása, csak a világ végén következik be. A világ vége után feltámadás és örök élet vár a hithű emberekre, a gonoszokra pedig a pokol.

A Zoroasztrizmust napjainkban Iránban, Indiában élő perzsák ill. az Irakban és Törökországban élő ezidom szubetnikum képviselői gyakorolják (kurdok felekezeti csoportja).

Hinduizmus – indiai vallási rendszer, amelyet i.sz. 800 körül Sankara dolgozott ki a brahmanizmus elvei alapján, a buddhizmus és az iszlám hatása alatt. A hinduizmus tulajdonképpen nem más, mint reformált és modernizált brahmanizmus, amely az indiai társadalom felső rétegeinek a hatékony támogatásával jött létre a kasztrendszerrel szemben helyezkedő buddhizmus ellen.

A hinduizmus politeista vallás, 3 fő istene van – Brahma, Siva, Visnu, ill. még több millió isten (panteon).

Legfontosabb szentkönyvei: védák, bráhmánok, puránok, „Manu törvényei”, „Mahabharatsa”, „Ramajana” stb. A hinduizmust napjainkban Indiában, Malajziában, Szingapurban, Fidzsi szigeteken, részlegesen Pakisztánban, Srí-Lankán gyakorolják, a föld lakosságának kb. 14 % hindu.

Jainizmus – a hinduizmusból vált ki i.e. VI – V században, alapítója Mahavira. Jellemzői: nem fogadja el a kasztrendszert, reinkarnációba vetett hit, állatok tisztelete (nem esznek húst, és

még a szájukat is gyakran betakarják, nehogy bekapjanak egy legyet). Napjainkban Dél-Indiában gyakorolják.

Szikh vallás – szintén a hinduizmusból fejlődött ki Kelet-Pandzsábben, a XV – XVI sz. fordulóján. Alapítója Nának, tanítói a guruk, istenük Sat Nán. A szikhek harci hagyományairól ismertek, nem fogadják el a kasztrendszer, tanítóik, a guruk nagy tekintélynek örvendenek, akinél nem nyíráthatják le szakállukat. A szikh vallási felekezet folyamatosan szubetnikummá, napjainkra pedig önálló szikh etnikummá alakult. Ma a szikh vallásnak kb. 20 millió híve van.

Konfucianizmus – i.e. VI – V sz. jött létre Kínában, alapítója Konfucius. A konfucianizmus legfontosabb jellemzői: ősök tisztelete, megelégedés, erkölcsi normák. Könyvük (4 könyv): a Nagy Tanítás (iskolás gyerekek), a Közép mozdulat (az emberi természet fejlesztése), Beszélgetések és mondások, Mercius könyve (tanítványa feljegyzései); Az öt klasszikus: Dalok könyve (350 költemény), Írások könyve (történelem 17 dinasztia), Változások könyve (jóskönyv), Szerartások, Tavasz és ősz (Konfucius szülőhelyének a története i.e. VIII – V sz.). Kínában kb. 200 millió híve van.

Taoizmus – i.e. VI sz., alapítója Lao Ce. A Tao az utat jelenti, amely a világot irányítja. A világban a Jing és Jang erőknek köszönhetően van egyensúly. Kezdetben a taoizmus csak filozófia volt, i.sz. az V századában lett vallássá. Napjainkban a vallás Kínában van elterjedve, kb. 30 millió híve van.

Sintoizmus – kifejezetten a japánok etnikai vallása, több mint 90 millió híve van. A sintoizmus a VI – VII sz. jött létre. A vallás a korábbi vallási hiedelmek és szerartások alapján alakult ki. Politeista vallás, főistene Ametaraszu a Napistenője, akitől a japán császárok származnak. A sinto vallásban nincsenek tantételek, nem fontosak a törvények, u.a. a legfontosabb az ünnepek betartása ill. a szerartások, imák.

C)Világvallások

Buddhizmus – i.e. VI – V sz. jött létre – alapítója Buddha. Szent könyve a Tripitaka. Nincs istene. Tanításai: Nirvána, Megvilágosodás – ahhoz hogy az ember megmentésben részesüljön, az arany „középutat” kell követni és betartani a „4 nemes szabályt”: 1.minden létezés szenvedés, 2.a szenvedés a vágyból ered, 3.a vágy megszűnése a szenvedés végét jelenti, 4.hogy a vágy megszűnjön szabályozott viselkedés és gondolkodás kell. A világ legbékésebb vallása. Tökélesedés és reinkarnáció.

Irányzatai: hinajána, mahajána, lámaizmús (Tibet, Mongólia), zen-buddhizmus (tanítás). Elterjedt: Nepál, Tájföld, Laosz, Kambodzsa, Vietnam, Kína, Japán, Korea, Ceylon, Malajzia, Szingapúr, Mongólia, Burma, Tunézia.

Kereszténység – I sz. alakult a Római birodalom területén. Alapítója Jézus Krisztus. Szent könyv Biblia. Közös jellemzők: Jézus – Isten fia (Messiás), háromság, utolsó ítélet. Történelem: 325-ben állam vallássá lett a Niceai zsinat alatt. 1054-ben – történt meg a kettészakadás.

1.Katolikusok – Olaszország, Spanyolország, Portugália, Írország, Franciaország, Belgium, Szlovénia, Horvátország, Ausztria, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Litvánia, Lettország, Latin-Amerika országai, Fülöp szigetek – domináns, jelen van: Svájc, Németország, Magyarország, Hollandia, Ukrajna, Belorusszia, Kanada, USA, Közép-Dél Afrika, Óceánia szigetei.

2.Právosláv - Kelet-Dél-Kelet Európa. Oroszok, belorusszok, ukránok, moldávok, románok, bolgárok, macedónok, szerbek, gruzinok, görögök, ciprusiak.

Monofizista és Nesztoriáns – közel állnak a pravoszlávhoz. Nesztoriánusok – Iránban és Irakban, monofizisták – örmények, etiópok, egyiptomiak, sziriaiak, livániaiak.

3.Protestantizmus - Észak és Kelet Európa. Domináns – Finnország, Észtország, Svédország, Dánia, Norvégia, Anglia, Skócia, Németország. Jelen van: Hollandia, Svájc, Magyarország, USA, Kanada, Közép Afrika, Ausztrália, Új Zéland, Pápua-Új Guinea, Óceánia többsége.

- **Anglikán** – Anglia, Skócia, Kanada, USA, Ausztrália, Új Zéland, Pápua-Új Guinea.

- **Kálvinizmus** – 3 irányzata van: református, presbiteriánus, kongregacionista. Svájc, Németország, Hollandia, DAK, Skócia, USA.

- Lutheránus – Finnország, Németország, USA, DAK.

Vannak még: metodisták, baptisták, adventisták, Jehova Tanúi stb.

Islám (muzulmán, mohamedán) a VII században az arabok között terjedt el, alapítója Mohamed. Az iszlám irányzatai: 1.Szunniták – a Korán kívül iratoknak tekintik a szunnákat – szent elbeszélések. Egyetlen vallás központja van – Mekka. 2.Siiták – csak a Koránt ismerik el szent könyvüknek, nem ismerik el az első három halifát illetve egyetlen vallás központot. Mindkét irányzatnak számtalan szektái alakultak ki. Így a Szunitából – vahhabizmus (Szaud Arabia), Siiták – zejdisták, iszlámisták, alavitok stb. több mint 900 millió híve van. A hívek többsége Ázsiában él, de élnek még Kis Ázsiában, Európában, Afrikában.

3) A) Rasz fogalma.

A legjobban szembeütő különbség a testi különbség. Nincs két ember, aki tökéletesen egyforma lenne. Az emberek testi felépítésével foglalkozó tudomány az antropológia. Az antropológia tanulmányozza az emberek testi felépítését, haját, bőrszínét, ajkait, agyát stb.

Az emberek ezen külső illetve belső testi jegyek szerint való csoportosítását rassz szerinti csoportosításnak nevezzük más néven ember fajták szerinti csoportosítás. A rassz fogalmának az eredete a mai napig tisztázatlan: Ázsiaiak az arab rassz – faj szóból. Európaiak – az olasz razza – törzs szóból.

A rasszok, azaz a külső jellemvonások kialakulásának 3 fontos oka volt:

1. biológiai okok – azaz mutáció következtében változások történtek az ember génrendszerében. Ennek következtében vagy új gének jöttek létre, vagy pedig rekombináció útján a gének keveredtek (pl. fehér + fekete ember házassága útján).

2. környezethez való alkalmazkodás – azaz az éghajlat, a tengerszint befolyásolta a külső jegyek kialakulását. Pl. néger, ausztráloidok – a meleg környezeti hatás következtében sötét bőrűek ill. göndör hajúak. Mongoloidok keskeny szeműek még pedig a száraz sztyeppek szelei miatt.

3. elszigetelődés (izoláció) – azaz elszigetelődésbe élve új ember fajták alakultak ki. Főleg jellemző hogy új antropológiai embertípusok alakultak ki. Ahol embercsoportok huzamosabb ideig elszigetelve éltek egy szigeten vagy hegyekben. Pl. így alakult ki a japán antropológiai embertípus.

A rasszok létrejöttével kapcsolatban nincs egységes nézet. 2 irányzat van: a policentrikus és monocentrikus.

A policentrikus nézet szerint az ember fajták jellemvonásai 1 millió évvel ezelőtt kezdtek kialakulni különböző központokban. Azaz minden rassz saját útvonalon fejlődött ki. Úgy mondják a homo erectus már egy rassz volt).

A monocentrikus nézet szerint a rasszgenézis már a kifejlődött embereknél kezdődött, a Crô-Magnonoknál, és csak 40 – 16 ezer évvel ezelőtt jelentek meg a különböző rasszok.

Megkülönböztetünk:

1. 4 nagy rasszt.
2. Alrasszokat.
3. Keverék rasszokat.
4. Átmeneti rasszokat.

Az emberiség 42 % - Europoid.

8 % - Negroid.

20 % - Mongoloid.

0,4 % - Ausztráloid.

Kb. 30 % - Átmeneti és keverék.

A rasszokat a következő külső és belső jegyek alapján különítik el

Külső jegyek:

1. Bőrszín: fehér, sárga, fekete (minél több melanint tartalmaz a bőr, annál sötétebb). Ez az UV sugárzástól véd. Az albínóknál pl. hiányzik a melanin festékanyag).

2. Haj: a) szálvastagság (európeoid, negroid, mongoloid), b) hajforma (mongoloid – egyenes, negroid, ausztráloid – göndör, európeoid – változatos), c) hajszín (negroid, mongoloid ausztráloid – fekete, európeoid – változó, d) kopaszodási hajlam (európeoid, negroid, mongoloid).

3.Koponya forma (azaz szélessége és hossza) negroid – hosszú, mongoloid, európeoid – rövid.

4.Arcforma (széles, hosszú) mongoloid – széles, negroid, európeoid – hosszú.

5.Szem – jellemző: szín vagy epicantus megléte. A negroid – fekete, barna. Mongoloid – az epicantus (szemvédő) megléte.

6.Orr – különbözik a méret és a forma. Legnagyobb európeoid, negroid és mongoloid.

7.Ajak – legnagyobb negroid, kisebb európeoid, mongoloid.

8.Fogak – méretében van különbség. A legnagyobb az ausztráloid, a legkisebb a lappoké. Fogformában is van különbség. Bölcsességfog hiánya, a negroidoknak általában van, az európeoidoknak - 12% nincs, a mongoloidoknak – 30% nincs. A nőknél a leggyakoribb a hiánya.

9.Testmagasság – mongoloid a legalacsonyabbak, a negroidok és európeoidok magasabbak.

10. Kiálló testrészek nagysága – leghosszabb végtagok a negroidoknál, közepes az európeoidoknál, a legkisebb a mongoloidoknál.

Belső jegyek:

1.Vércsoport – európeoid – A, mongoloid – B.

2.Fülzsír: európeoid és negroid – van fülzsír, mongoloid – száraz.

3.Kémiai anyagok megléte – pl. a negroidoknál több kálium, réz, kevesebb klór és nátrium mint : európeoid.

Rasszvonások öröklődnek, így pl. hiába festi be magát egy néger szőkére a gyereke úgy is fekete lesz.

Rasszok – az emberek azon csoportjai, melyeket határozott, veleszületett testi és szellemi sajátosságok (rasszjellegek) öröklött birtoka köt össze, vagy választ el egymástól.

B) Negroid rassz – Afrikában elterjedt. Jellemzői: sötét bőrszín, göndör fekete haj, barna nagy fekete szem, gyenge szőrzet, vastag ajkak, széles gyengén kiugró orr, közepesen beeső arc, kiugró felső állkapocs. Ezek a jellemvonások leginkább kifejezésre kerülnek a Dél Szaharában élő niger alrassznak.

A negroid nagy rassz 3 részre osztható: niger alrassz, negril alrassz, busman-hottentotta alrassz.

Niger – középmagas és magas termet, hosszú lábszárak, vékony törzs és a negroid többi jellemzője. Képviselőik: bambarok, volojok, zuluk, jorubok, malavik, szuahéliek stb.

Negril – (más néven közép afrikai vagy pigmeus alrassz) képviselői az egyenlítői tropikus erdőkben élnek (Kongó folyó). Jellemzőik: kistermet 150 cm. alatt (átl. 142 – 145), bőrük világosabb mint a többi negroid népe, ajkuk keskeny, orruk széles, termetük zömök, erős szőrzet ill. a többi negroid rasszt jellemző vonások. Képviselőik: kisszámú afrikai etnikumok: ákok, binguk, bábájik, hiélik, éjik, kangok stb.

Busman-hottentotta (dél afrikai) alrassz Dél-Afrika félsivatagaiban és sivatagjaiban élnek. Jellemzőik: kistermet, az átlag magasság 150 – 155 cm., bőrük sárgásbarna, arcuk széles, lapos hasonlónak teszi a mongolokhoz, fölöttébb göndör a hajuk, arcuk hajlamosabb a ráncosodásra, a nők fenekén jellemző a zsírlerekódás, csontozatuk gyenge. Képviselőik: a busmanok képviselői: kunguk kongók, ovakurhajok stb., a hottentották képviselői: kvádik, náoik, káma-oránik, korokvájik. A hottentották a busmanoktól csupán hosszabb koponyájukban különböznek.

C) Ausztraloid (Óceániai) nagy rassz – Dél-Kelet és Kelet Ázsiában élnek. Jellemzői: sötét bőrszín, széles orr, vastag ajkak, göndör hullámos haj, erősen fejlett szőrzet, közepesen kiugró állkapocs. Az ausztraloid rasszon belül jellemző a rasszjelek változatossága. Az ausztraloid rassz 5 alrasszra osztható: ausztráliai, vedoid, pápua-melanéziai, negritosz és ájnjszi.

1. Ausztráliai: Ausztrália kb. 400 korszámú etnikuma tartozik az alrasszhoz melyek kb. 100 – 2000 lelket számlál. Jellemzőik: közép termet, vagy attól kissé magasabb, sötétbarna bőrszín, alacsony, széles orr, középvastag ajkak, kiugró alsó állkapocs, erősen kifejezett szőrzet, fekete hullámos-göndör haj.

2. Vedoid: A szó a tamil vedán „vadász” szóból ered. Jellemzőik: alacsony, 150 cm. alatti termet, szembetűnő felső állkapocs, nem annyira széles orr, fekete hullámos-göndör haj, gyenge arcszőrzet, ill. a többi ausztraloid rassz jellemzői. Képviselőik: Srí Lankán, Dél-Indiában, Kubun, Lubin és Szenoin szigetein élnek.

3. Pápua-melanéziai: Jellemzőik: négerekéhez hasonló göndör haj, sötétbarna bőrszín, vastag ajkak, észrevehető kiugró felső állkapocs, alacsony termet. Képviselőik: Kelet Indonéziában, Pápua Új Guineában, Melanéziában élnek. A pápuák csupán görbébb orrukkal különböznek a melanéziaiaktól.

4. Negritosz: A szó a spanyol negrito (kis néger) szóból ered. A melanéziaiakhoz hasonlítanak, u.a. sokkal kisebbek, a férfiak átlagmagassága – 148 cm., a nőké 138 cm. Képviselőik: Új Guinea központi vidékein, az Andamán szigeteken, a Fülöp szigetek északi részén, Tájföld trópusi erdeiben élnek.

5. Ájnjszi alrassz: Jellemvonásaik mind az ausztraloid, mind a mongoloid rasszra emlékeztetnek. Jellemzői: bőrszín a sötét barna világosabb árnyalata, erősen fejlett szőrzet, széles orr, kissé beeső arc, fekete göndör haj, az epikantusz megléte. Képviselőik: a Hokajdo szigeteken élnek.

D) Europeoid (Eurázsiai) Nagy rassz. Jellemzői: haj hullámos-göndör vagy az egyenes puha hajsza, bőrszín világostól-sötétebbig, szem különböző világos szürkétől – egészen feketéig, szőrzet erősen fejlett, orr keskeny, hosszú orrvonal, arc hosszúkás, ajkak keskeny – középvastag, termet közepes ill. magasabb. 3 részre osztható: Déli, Északi és Közép európai.

1.Dél-Európai (földközi tengeri) alrassz. Jellemzőik: hosszú fej, kreolbőr, sötét szemek, hullámos-göndör hajúak ill. egyenes puha hajszerűak, sötét ill. fekete hajúak, egyenes hosszú orr. A Dél-Európaiak Gibraltártól – Indiáig népesítettek be hatalmas területeket. Ez az alrassz a következő lokális rasszokra oszlik:

- Földközi tengeri lokális rassz (arabok, berberok, portugálok, észak franciák, olaszok stb.)
- Indo-afgán lokális rassz (indiaiak, pustunok, lúrók, baktiarok stb.).
- Kaukázusi lokális rassz (azerbajdzsánok, abházok, gruzinok, lezginek, cahurok, udinok, talisok stb.).
- Adriai (dinár) lokális rassz (rövid fejű görögök, albánok és a Balkán rövid fejű etnikumai).
- Pamir-fergan lokális rassz (tadzsikok, üzbékek többsége ill. a Pamir hegység kisszámú etnikumai).
- Kaszpi lokális rassz (türkmének, az azerbajdzsánok egy része stb.).

2.Észak-Európai (nordikus) alrassz. Jellemzőik: közép és magas termet, világos bőr, zömében szürke vagy kék szeműek, szökés haj, hosszúkás fej. Az alrassz 2 lokálisra oszlik:

- Észak-nyugati (atlanti-balti) lokális rassz (Nagy-Britannia, Hollandia, Észak Németország, Dánia, Norvégia, Svédország, Lettország, Litvánia, Nyugat Finnország lakossága).
- Észak-keleti (fehér tengeri-balti) lokális rassz (Észak-Kelet Európa lakossága – északi oroszok, karélok, keleti finnek, észtek).

3.Közép-Európai alrassz. Jellemzőik: az Észak és Dél-Európai alrassz közti jellemvonások: rövid fejűek, közepesen pigmentálódott arc bőr, hajszín ill. szemek, különböző hajformák, középtermet stb. 3 lokális rasszra oszlik:

- Alpi lokális rassz (Svájc lakosságának többsége, Franciaország alpokmenti lakossága, Németország, Ausztria, Csehország, Szlovákia és Észak Itália lakossága).
- Középeurópai lokális rassz (Németország keleti részének lakossága, Ausztria, Magyarország, Románia, Lengyelország, Jobb parti és Közép Ukrajna, Moldávia, Belorusszia ill. Lettország nyugati részének lakossága).
- Kelet-Európai lokális rassz (Kelet és Közép Oroszország lakossága, Kelet Ukrajna, Közép és Kelet- Belorusszia, Távol-Keleti Oroszország lakossága).

E) Mongoloid (Ázsiai-amerikai) nagy-rassz. Jellemzőik: egyenes vastag sötét haj, gyengén fejlett szőrzet, sárgás árnyalatú arcszín, sötétbarna ill. fekete szem, lapos arc, keskeny vagy közepesen széles orr, epicantusz megléte stb. 4 alrasszra oszlik:

1.Kontinentális (ázsiai) alrassz. Jellemzőik: gyengén pigmentált sárgás bőrszín, sötét barna ill. fekete szemek, egyenes fekete hajszín, széles arc, keskeny ajkak, keskeny szem, fejlett epicantusz, gyengén fejlett testszőrzet. 2 lokális rasszra oszlik:

- Észak-Ázsiai lokális rassz – Szibéria kisszámú etnikumai (burjátok, orokok, jakutok egy részei).

- Közép-Ázsiai lokális rassz (mongolok, kalmikok, dél-altájiak, jakutok és burjátok többsége, tuvinok stb.).

2.Csendesóceáni alrassz (Keletázsiai). Képviselőik: koreaiak, észak és kelet kínaiak, észak tibetiek ill. Dél-Kelet Kína kisszámú etnikumai. Sajátos jellemzőik: borszínűk barnás-sárga, keskenyebb arc, keskeny szemek, gyengébben fejlett epikantusz.

3.Arktikus (eszkimó) alrassz. Képviselőik: eszkimók, aleutok és polinéziai etnikumok (kéták, jukagirek, nivhik stb.). Sajátos jellemzőik: alacsony termet, keskeny szemek, kifejlett epikantusz, egyenes sötét haj, keskeny orr, gyengén sárgás bőrszín, zsírlerakódás az arcon, kéz és lábfejen, ill. a nőknél is sok sajátosság.

4.Amerikai alrassz. Képviselőik: Amerika indiánjai, akiknek a jellemzőik: középtermet, vörös árnyalatú arcszín, egyenes fekete haj, sötétbarna, fekete szemek, keskeny szemek, gyengén fejlett epikantusz, keskeny hosszúkás arc, keskeny kitűnő orr.

F) Átmeneti és Keverékrasszok. A különböző környezeti hatások következtében egyes embercsoportoknak sajátos antropológia jelek alakultak ki. Napjainkban a világ kb. 80 % valamilyen átmeneti vagy keverékrasszhoz tartoznak.

1) Átmeneti rasszok. Különböző rasszok keveredése folyamán jöttek létre Európában kb. 18 – 12 ezer éve, Ázsiában ill. Afrikában kb. 40 – 20 ezer éve. A következő csoportokat jelölhetjük ki:

1.Uráli átmeneti rassz: europeoid + mongoloid keveréke i.e. kb. 10 – 7 ezer éve keveredtek az Urál és Jenyiszej folyók között. Jelenleg képviselőik Dél-Nyugat Szibériában élnek, Oroszország európai részén ill. a Volga középső valamint az Elő-Urál vidékén. Képviselőik: hantik, manszik, komi-permjákok, marijok, udmurtok, mordvinok egyes csoportjai. Jellemzőik: gyengén sárga bőrszín, keskeny sötétbarna vagy fekete szemek, gyengén fejlett epikantusz, sötét egyenes vagy hullámos haj, fejlett testszőrzet, keskeny kiugró orr.

2.Dél Szibériai (turáni) átmeneti rassz. A Dél Urál ill. Jenyiszej folyók között formálódott i.sz. első századaiban. A mongoloid ill. europeoid nagy rasszok keveréke. Képviselőik: kazáhok, kirgizek. Jellemzőik inkább a mongoloidra emlékeztetnek: széles arc, keskeny szemek.

3.Dél Ázsiai (maláj) átmeneti rassz. Ez a mongoloid ill. ausztraloid keveréke. Képviselőik: a Dél-Kínaiak, laosziak, vjetek, khmerek, Tájföld többsége, Indonézia, Fülöp szigetek stb. Jellemzőik: sötétsárga-barnás arcbőr, alacsony arc, viszonylag széles orr, vastag ajkak, sötét szem és haj.

4.Polinéziai-mikronéziai átmeneti rassz. 3 rassz keveréke: europeoid, mongoloid, ausztraloid. Jellemzőik: sötét arcszín, vastag ajkak, kiugró orr – közép vastag, hullámos barna haj, europeoid arc.

5.Dél-Indiai (dravida) átmeneti rassz. Europoid + ausztraloïd. Képviseleők a kannárok (Dél-India lakosai). Jellemzőik: hosszúkás keskeny arc, közép vastag ajkak, viszonylag széles orr, sárgás-barna bőrszín, sötét barna szemek, fekete haj.

6.Etiop átmeneti rassz. Europoid + negroid. Képviseleők: tigrájk, tigrisek, amhárok, guráhok, szidámok, oromok, opárok, kunánok, szomáliaiak stb. Jellemzőik: borszínűk sötét pigmentált, sötét barna ill. fekete szemek, fekete göndör (negroid) haj, europoid arcvonások, keskeny kiugró orr, közép vastag ajkak.

2) Keverék rasszok. Ezek a rasszok az ókorban, középkorban vagy az új és legújabb korban formálódtak. 9 csoportot különböztetünk meg:

1.Keletindonéziai keverékrassz. Képviseleők: Indonézia kisszámú etnikumai valamint Zond és Maluk szigetek lakosai az: atonok, halélek, loinangok, makaszáik stb. Mongoloïd + ausztraloïd keveréke. Jellemzőik: sötét sárga barnás arcbőr, fekete göndör haj, kiugró széles orr, vastag ajkak, keskeny szemek.

2.Középázsiai (pamir-fergan) keverékrassz. Europeoid + mongoloïd. Jellemzőik: rövid fejűek, egyenes fekete haj, keskeny szemek. Képviseleők: tadzsikok egy része, újgurok, szalárok ill. üzbégek egy része.

3.Szibéria keverékrassza. Europeoid-oroszok + mongoloïdok. a XVII – XX sz. folyamán alakultak ki. Képviseleők: jakutok, kolomcsánok, kamcsadánok stb.

4.Kelet Szudán keverékrassz. Észak Afrika, Dél europoid képviseleők – Kelet Afrika negroïdok. Képviseleők: a Nílus folyó középső és alsó szakaszán élnek: dinkák, nuerok, sillukok, bututszik, bairuik stb. Jellemzőik: magas termet (átlag 182 cm.), hosszú lábszár, sötét barna bőrszín, göndör fekete haj, sötét barna ill. fekete szemek, keskeny arc, keskeny orr, középvastag ajkak.

5.Nyugat Szudán keverékrassz. Észak Afrika dél-europoidjai + Szahara negroïdjainak keveréke a XI – XV sz. jött létre. Jellemzőik – inkább negroïd vonások: enyhén sötét barna bőrszín, széles kiugró orr, vastag ajkak, göndör fekete haj, közép és magas termet, europoid – ovális arc. Képviseleők: mandingok, volojok és fulbok egyes csoportjai.

6.Dél-Afrika színes csoportjai. XVII – XIX sz. jött létre a burok (europoid) ill. dél-afrikaiak keverékei. Ők többségében a burok házasságon kívül született leszármazottjai. Inkább negroïd jellemvonások.

7.Amerika keverékrasszai. Indiánok + európaiak ill. indiánok + negroïdek ill. negroïd + europeoid. Köztük: metiszek – indiánok + európaiak, mulátok – négerok + európaiak, szambák – indiánok + négerok.

8.Japán etnikai antropológiai típus. Ázsiaiak ill. ausztraloïd keverékei, akik mivel izoláltan éltek szigeteken külön etnikummá formálódtak. Az ausztraloïd jellemvonások megmaradtak a

barnás bőrszínben, a kiugró orrban ill. a közép vastag ajkakban. Termetük inkább mongoloid ill. arcvonásaik is.

9. Malgasi etnikai antropológiai típus. Mongoloid – ausztraloid. Madagaszkár szigeteken formálódott az Indonéziaiak ill. Kelet-Afrika negroidok keverékeként. Jellemzőik: világos barna bőrszín, epikantusz, gyengén göndör haj, a többi jellemvonás a negroidoké.

G) A rasszok populációs genetikai csoportosítása.

Ennek a csoportosításnak a lényege az, hogy a népeket az olyan biológiai és fiziológiai jelek alapján csoportosítják, mint a vércsoport, új lenyomat, ízérzékenység, fog felépítés stb. eszerint a csoportosítás szerint 2 nagy csoportot jelölhetünk ki: Keleti (Amerikai – Ázsiai) és Nyugati (Buro-Afrikai). A Keleti 2 ágra: Amerikára és Ázsiára oszlik, ill. 9 lokális rasszra. A Nyugati 3 ágra: europeoid, negroid, ausztraloid ill. 14 lokális rasszra.

Keleti: Amerikai ág: észak-amerikai, közép-dél amerikai. Ázsiai ág: dél mongoloid, kelet mongoloid, arktikus, tibeti, dél-ázsiai, dél-indiai, uráli.

Nyugati. Europeoid ág: balti, közép-európai, dél-európai. Negroid ág: dél-indiai, etióp, néger, közép-afrikai, dél-afrikai. Ausztraloid ág: andamán, negritosz, negritosz-fülöpszigeteketi, ausztráliai, melanézia, tázmán, polinézia, ájn.

4) A nyelvcsoporthatás alapjai.

A világon becslések szerint 2500-3000 nyelv van. Pontosabb számot megadni több okból sem lehetséges:

Elhatárolás: sokszor nem lehet egyértelmű határt húzni két nyelv között. Azt, hogy két beszélő egy és ugyanazon, vagy két különböző nyelven beszél-e, abból lehet eldönteni, hogy kölcsönösen megértik-e egymást. Ennek megállapítására a két nyelv szókincsét hasonlítják össze (különösen a kult. kulcsfogalmakat, pl. *férfi, nő, nap, ház*).

Klasszifikációs rendszerek: a nyelvek rendszerére vonatkozó különböző rendszerek különböző jellemzőket vesznek tekintetbe; számos nyelvben fejlődtek ki olyan variánsok, amelyeket az osztályozás rendszerétől függően külön nyelvnek vagy dialektusnak tartanak. Egyes rendszerek pl. a rétoromán nyelvet egy nyelvnek számítják, míg más rendszerek a rétoromán dialektusokat, a rumantschot, a ladint és a friulit külön nyelveknek tartják. A Graubündenben beszélt rumantsch is 7, részben nagyon eltérő változatból áll, amelyeket egyaránt lehet önálló nyelvként vagy csak dialektusként osztályozni. *Politikai hatások:* pol. fejlemények is befolyásolhatják a nyelvek önálló nyelvként való osztályozását: amikor 1941-ben Moldáviát elválasztották Romániától, a Szovjetunió önálló nyelvként definiálta az ottani román dialektust. *Fonások:* az is megnehezíti a nyelvek elhatárolását, hogy egyes nyelveket pl. Dél-Amerikában a szakirodalom különböző neveken említ.

Egy nyelvcsalád azokat a nyelveket foglalja magában, amelyek rokonságban vannak egymással, és egy közös ősről származnak. Kb. 200 nyelvcsaládot találtak, közülük 120 indián nyelveket fog össze. Persze, számos nyelvénél, különösen, ha nincsenek írásos emlékei, csak kevésbé vagy egyáltalán nem állapíthatók meg a rokonsági viszonyok. **Dialektusnak** az egy nyelven belüli kiejtési és szókincsbeli eltéréseket nevezik. Ezek még bonyolultabbá teszik a nyelvek megkülönböztetését. A dialektusok földrajzi meghatározottságúak.

A **szociolektusok** társ. alapú kiejtési és szókincsbeli eltérések. Az angol U (upperclass, felső réteg) és a non-U (középső és alsó réteg) nyelvhasználata osztálykülönbségekre vezethető vissza.

Különböző társ. jellemzők is vezethetnek szociolektusok kialakulásához:

- etnicitás: az afro-amerikaiak angol nyelve (Black English Vernacular = BEV) különbözik a „fehérekétől”.

- életkor: a nagyszülők rendszerint számos, az unokáik számára fontos terminust nem ismernek (és fordítva).

- nem: a közép-amerikai partokon élő garifunáknál külön dialektusa van a nőknek és a férfiaknak. A férfiak dialektusát a nők is beszélik, de egymás között a férfiak számára érthetetlen női dialektust használnak.

- foglalkozás: egy pap nyelve különbözik egy tudósétól vagy egy földművesétől.

Ideolektusnak nevezik az egyénnek a nyelvét, amely dialektusból, szociolektusból és egészen személyes nyelvi sajátosságokból tevődik össze.

Ha közös nyelvvel nem rendelkező embereknek kell egymással kommunikálniuk, többnyire kisegítő nyelvek keletkeznek, pl. a pidzsin és a kreol nyelvek. A **pidzsin** legtöbbször bizonyos kontextusokra korlátozódik. A 19. századig a földközi-tengeri térségben, különösen a berber államokban, Algírban, Tuniszban és Tripoliszban spanyol, francia, olasz, török és héber elemekből álló pidzsin nyelvet beszéltek, a *szabin*, amely jellegében a középkorban és az újkor elején használt „lingua francá”-hoz, a frankok, az az a nyugatiak nyelvéhez volt hasonló. A szabin olyan nyelv volt, amelyet elsősorban érintkezési kontextusban, azaz a kereskedelemben és a rabszolgasággal kapcsolatban használták, és ezért nem voltak benne bonyolult formák. Az igéket például kizárólag főnévi igenév formájában használták. A legtöbb pidzsin nyelv európai gyarmatosítók nyelvének leegyszerűsítése (pl. a melanéziai, *ún. pidgin english*), és a különböző törzsek közötti érintkezésre szolgálnak, ilyen pl. a brazíliai *lingoa geral*.

Ha a pidzsin anyanyelvvé válik, akkor **kreolnak** nevezik. Ez főleg két esetben fordul elő:

a) amikor a pidzsin nyelv tudását magasabb társ. státusszal azonosítják,

b) amikor emberek elvesztik anyanyelvi kötődésüket, és a beszélők kénytelenek kizárólag a pidzsin nyelven érintkezni (pl. rabszolgaságban).

Az irodalmi nyelvek kialakulása az írás létrejötte után kezdett kialakulni. A legősibb a Babiloni ill. Egyiptomi nyelvek voltak. Ezeken a nyelveken már i.e. a IV – III évezredben

feljegyzésre kerültek bizonyos kultikus ill. irodalmi szövegek (himnuszok, énekek, elbeszélések stb.).

i.e. a II – I évezredben a babiloniakon és egyiptomiakon kívül a perzsák, hettiták ill. más népek is használták az írást.

Kb. i.e. 1400 – 1100 körül egy ismeretlen szemita feltalálta a betűket – igaz csak a mássalhangzókat, kb. 200 – 250 évvel később pedig a görögök feltalálták a magánhangzókat is. Kb. 850-ben a görögök véglegesen megalkották az ABC-t. Ezután az ABC elterjedt világszerte, s ez alapjául szolgált hogy bizonyos népi nyelvek alapján létrejött a föníciai, krétai, ógörög, etruszk ill. latin irodalmi nyelvek.

U.a. a középkorban az irodalmi nyelvek kialakulását akadályozta a latin nyelv népszerűsége, s így csak a XVIII – XIX sz. folyamán kezdtek újra létrejönni irodalmi nyelvek

Egyes nyelvészek szerint napjainkban kb. 3 ezer önálló nyelv létezik, míg mások szerint, akik a dialektusokat is önálló nyelveknek tekintik kb. 5 ezer nyelv létezik. Emellett több száz holt nyelv is van, ezek olyan etnikumok nyelvei, melyek ma már nem léteznek.

Napjaink nyelveit a genealógiai alapelvek szerint csoportosítják, azaz hogy a nyelvek grammatika ill. lexika szerint mennyire állnak közel egymáshoz, valamint közös eredetük alapján. A genealógia csoportosítás nyelvcsaládokra ill. alcsoportokra ossza a nyelveket. U.a. vannak nyelvek, melyeket a tudósok nem tudták sehová besorolni, ezeket a nyelveket önálló csoportba sorolják (önálló nyelvek).

A genealógia nyelvcsoporthoz tartozó nyelvek képviselői, valamikor a paleolitik ill. mezolitik korban egy területen éltek, s csak később vándoroltak szét, így alakult ki, hogy egy nyelvcsaládhoz tartozó népek gyakran nem értik meg egymást. Fordítva pedig: ezzel magyarázható, hogy egymástól távol élő népek nyelve hasonló (pl. magyarok – mászók, jakutok – azerbajdzsánok, mongolok – kálmikok stb.).

Mint azt korábban tisztáztuk, az hogy a nyelveket etnikumokkal azonosítjuk, nem lehetséges, mégpedig azért, mert egy-egy etnikum gyakran többnyelvű (pl. beloruszok – belorusz- orosz). Másrészt a XIX – XX sz. gyarmatosító politikának köszönhetően sok afrikai államban az államnyelv napjainkban is valamely gyarmatosító állam nyelve maradt. Így pl. 21 afrikai államban a francia az állami, 19 – angol, 5-ben portugál melyek a helyi nyelvek mellett főnyelvként szerepelnek.

5) Az ötközösségi társadalmakban az emberek kezdetben halászattal, vadászattal, gyűjtögetéssel foglalkoztak. Később – földművelés, állattenyésztés. Minden népnél máskor jelent meg, u.a. mindegyiknél megjelent valamilyen formában, függetlenül attól, hogy az etnikumok közel vagy távol éltek egymástól. Az hogy melyik foglalkozás dominált, és milyen ütemben haladt a gazdaság fejlődése a természeti viszonyoktól függött. A gazdasági szokások ill. a természeti

viszonyok befolyásolták az emberek anyagi és szellemi kultúráját (még mikor a középkorban a természeti viszonyok hatása a gazdaságra a kultúrára továbbra is fontos hatást gyakorolt). Ily módon tehát a gazdálkodás és a kultúra szoros kapcsolatban álltak egymással.

Ennek alapján a szovjet tudósok ki dolgozták a „gazdasági-kulturális típusok” (GKT) fogalmát. Egy gazdasági-kulturális típusban hasonló természeti viszonyban és gazdaságilag hasonló fejlettségi szinten élő közösségeket soroltak be, még ha távol élnek is egymástól. Az egy GKT-ba tartozó népek gazdálkodása teljes mértékben hasonló. Különbségek inkább a szellemi kultúrában: a hagyományokban, hiedelmekben, kultuszokban, foglalkozásban tapasztalhatóak.. U.a. a GKT – a történelem folyamán változnak. A változások olyannyira jelentősek lehetnek, hogy az egy GKT-be tartozó népek idővel más GKT-be sorolhatóak be, ill. újaként jöhetnek létre. Egyes GKT az őskorban, ókorban, míg mások a középkorban ill. újkorban jöttek létre. Minden arról tanúskodik, hogy a GKT folyamatosan változtak, azaz egyfajta evolúción mentek keresztül, és lépcsőzetesen fejlődtek. Ennek alapján a tudósok 3 csoportot alkottak:1) elsajátító GKT, termelő GKT melyek kapás földművelést folytattak. 2) termelő GKT – melyek szántó földművelést folytattak ill. állatokat tenyésztettek. 3) termelő GKT – melyek vándor állattenyésztéssel foglalkoztak. Ezek a GKT legjobban a XV – XVI sz. nyilvánultak meg. U.a. a kapitalizmus idejében jelentősen változtak.

6) A történelmi-néprajzi csoportosítás történelmi-néprajzi tájakra csoportosítja az etnikumokat. A történelmi-néprajzi tájak – olyan területek, melynek lakosságát közös történelmi múlt, társadalom-gazdasági fejlődés, hasonló kulturális és életviteli szokások kötik össze, ill. a kapcsolattartás egyes történelmi-néprajzi tájakon belül élő különböző etnikumoknál hasonló anyagi és szellemi kulturális szokások tapasztalhatóak (épületek, öltözék, közlekedési eszközök, hiedelmek, vallás, szokások stb.).

A történelmi-néprajzi tájak kialakulása már a paleolit ill. mezolitikus korban megkezdődött. Jellemző, hogy egyes ilyen körzetek a történelem folyamán megváltoztak, beolvadtak egy másikba vagy szétestek. Ez a folyamat az ősidőktől kezdve napjainkig tart.

A történelmi-néprajzi tájakra főleg Amerika, Afrika, Óceánia, Ausztrália, Ázsia, Szibériára a XVI – XIX sz. gyarmatosításai befolyásolták. A történelmi-néprajzi csoportosítás provinciákra, tájakra és altájakra csoportosítja a világ népességét.

VALLÁS: TERMÉSZETFELETTI ERŐK.

1. Természetfeletti erők és lények.
2. Vallási specialisták.
3. Mágia és boszorkányság

1) A **természetfeletti** való hit különféleképpen nyilvánulhat meg. Megkülönböztetik a természetfeletti erőket a természetfeletti lényektől:

A **természetfeletti erők** személytelenek, és csak bizonyos tárgyaknak és személyeknek tulajdoníthatók. A valószínűleg legismertebb erők, a *marta* és a *tabu*, maláj-polinéz eredetűek, és jellemzőjük, hogy érintéssel vihetők át emberre. A *martát* (pozitív erőt) tartalmazó dolgokat meg kell érinteni; a *tabut* (negatív erőt) tartalmazó dolgokat el kell kerülni. Ilyen erők minden kultúrában léteznek, a sziúknál (*wakan*), az algonkinoknál (*manitou*), a nkunduknál (*elima*) és az antik rómaiaknál is (*numen*). Ilyen nem személyhez kötött erők a nyugati filozófiai hagyományban is jelentős szerepet játszanak, pl. mint „létező” (Aquinoi Tamás), „lélekszirácska” (Eckhart mester), „*élan vitali*”, azaz „életerő” (Henri Bergson). R. R. Marrett valláselméletében [1909] az **animatizmus** (személytelen erőkben való hit) a vallásos hit legősibb formája. A mi társadalmunkban is széles körben elterjedt: nyúlláb, a zsidó mezüze, a Tour de Francé sárga trikója. Az embereket „balsors üldözheti”, vagy „vonzhatják a szerencsét”, „karizmájuk”, „kisugárzásuk” és „szexepiljük” lehet, vagy éppenséggel hiányozhat belőlük. A tárgyakban lakó erőkbe vetett hit népszerűségét világosan mutatják a mesék, a filmek és az irodalom: a gyűrűk Tolkien „A Gyűrűk Ura” c. könyvében, Dagobert kacsa első maga megkereste tallérja stb. A **természetfeletti lények** személyjellegűek és lehetnek nem emberi (istenek, angyalok, természetszellemek) vagy emberi természetűek (halottak és ősök szellemei). Tylor [1871] feltételezte, hogy az ősi kultúrákban állatokra, növényekre és élettelen tárgyakra vitték át azt az elképzelést, hogy az embernek lelke van. 0 **animizmusnak** nevezte ezt a hitet azért, mivel szellemi lények *lelket* „lehelnek” a tárgyakba.

Az **istenek** gyakran antropomorf jellegűek, néha állatok vagy természeti jelenségek alakjában (nap, forrás stb.) képzelik el őket. Egyes kultúrákban a **fő-** vagy **teremtő istenek** önmagukat teremtették meg, másokban más istenek teremtették őket. Semmi esetre sem látják őket a hívők emberek kreatúráinak. Néha persze embereket tisztelnek istenként (pl. Hailé Szelasszié etióp császárt a rastafari kultuszban) vagy istentől származónak (pl. Jézus Krisztust, ill. a japán tennót.) A teremtő istenek a legtöbb kultúrában megelégszenek a világ megteremtésével. A teremtés aktusa után visszavonulnak a mindennapok ügyeitől, és alacsonyabb istenségeknek vagy szellemeknek engedik át a világgal és az emberekkel való kapcsolatot. Az istenek száma kultúránként változik. Az egy istent tisztelő vallásokat (iszlám, kereszténység, judaizmus) monoteistának, a több, általában rangsorba állított istent tisztelőket pedig politeistának nevezik. Az emberek a legkülönbélebb **feladatokkal** bízzák meg az isteneket: szerencsét kérnek a vadászathoz, gazdag halzsákmányt, a haszonnövények jó növekedését, a természeti katasztrófák és a balsors elhárítását. Nem minden kultúrában avatkoznak be az istenek közvetlenül az emberek életébe. Egyesekben ez gyakran megtörténik, másutt ritkán, a harmadikban egyáltalán nem. Mindenesetre valamennyi kultúra kialakított olyan praktikákat, melyek segítségével az isteneket a földi lét befolyásolására kéri, saját vagy csoportjuk, rokonaik hasznára, esetleg mások kárára.

A **szellemeket** az angol nyelvű irodalomban *spirit* és *ghost* csoportra osztják: a *spiriteknek* nincs egyéni, csak kollektív identitása. Személyes segítő és védőszellemek, valamint természetszellemek lehetnek. Az utóbbiak olyan lények, amelyek főleg épületekben, állatokban, növényekben, bizonyos helyeken, a vízben, a levegőben vagy a föld alatt működnek. A *ghostok* - a holtak lelkeihez hasonlóan - emberi eredetűek, vagy mint a szellemgyermek, az emberi élet elején állnak. Az a hit, hogy az embereknek lelke van, a legtöbb kultúrában elterjedt. Betegségek, természetfölötti erők és lények hatására vagy a halál miatt átmenetileg, ül. állandóan elveszíthetik a lelküket. Számos kultúra elképzelései szerint a halottak lelke rokonai közelében marad, és pl. az ősök szellemeként vagy lélekként aktív szerepet játszik azok életében. Gyakran ők vannak a vallási szertartások középpontjában. Japán falusi vidékein minden házban megtalálható az ősök (ereklye)szekrénye. A németek bizonyos napokon emlékeznek meg őseikről, a mindenszentek ünnepén, a nemzeti gyásznapon. Végül minden kultúrában léteznek alacsonyabb rendű **félisteni lények** (manók, trollok, koboldok, törpék). A trickster alakja különböző kultúrák (Észak-Amerika, Nyugat-Afrika) mítoszaiban jelenik meg. Ez olyan teremtmény, amely „egyszerre isteni és profán, okos és bolond, kultúrhérosz és bűnöző, ragyogóan tehetséges és mérhetetlenül ostoba, zseniális, stupid, mindenki fölött és mindenki alatt áll, példamutató és gyűlöletes, imádatot érdemel és viszolygást kelt” [Gulian 1972], és mindezekkel az emberi élet ellentmondásait személyesíti meg. A trickster a lehetséges, a rend és a rendetlenség totalitását jelképezi. Egyes kultúrákban ezek a lények szétválhatnak: a jó és a tréfás prérifarkasra (navaho), az okos és a buta fivérre (Melanézia), Ormuzdra és Ahrimánra (iráni mitológia), Istenre és ördögre (kereszténység).

Különböző **gyakorlati módszerek** és **tárgyak** használhatók arra, hogy az emberek érintkezésbe lépjenek a természetfeletti erőkkel és lényekkel:

- **ima**, csendben vagy nyilvánosan, gondolatban vagy szavakkal;
- **zaj és zene** (hangszerek, emberi hangok stb.) majdnem minden kultúrában használatos az istenek és szellemek érdeklődésének felkeltésére;
- **transz**, melyet többnyire extrém testi kondíciók előállításával idéznek elő, pl. csonkítás, végtagok amputálása, a bőr átfúrása, önostorozás, éhezés, tűzön futás stb.;
- **prédikáció**, mellyel vallási specialisták közvetítik a hívőknek az istenek akaratát vagy szabályait;
- **mítoszok** és **szent iratok**, ezekre általában úgy tekintenek, mint amelyek közvetlenül az istenektől származnak: közvetlen kapcsolatot teremtenek a hívek és az istenek között;
- (természetfeletti) erőkkel rendelkező tárgyak és személyek **érintésének** tilalma vagy parancsa;
- vallási **ünnepek** megünneplése;
- **áldozati rituálék**;
- **nyilvános részvétel** mágikus-vallási szertartásokon;

- **megszállottság, extázis és egyének megtérítése;**

- **szimbólumok használata, ill. tisztelete,** melyek az istenség ábrázolásai és/vagy reprezentációi lehetnek,

- **szimulációk** (például az ellenséget ábrázoló baba keresztülszúrása a vudu kultuszokban) erőket mobilizálnak bizonyos eredmények elérésére. A **jövőbe látás** és a **jóslás** (*divináció*), pl. az álommagyarázat vagy horoszkópok is a szimuláció formái. Problematikus szituációban lévő emberek jóslással keresnek megoldást, ill. választ helyzetükre. Ezzel megpróbálják kizárni vagy minimalizálni az előre nem látható buktatókat és kockázatokat. Specialistáktól, médiumoktól vagy jósoktól kérnek tanácsot, s ők különböző praktikákkal értelmezik a szituációt (pl. kártyavetés, extázis, tárgyak tulajdonságainak vagy elrendezésének interpretálása).

Az északi csvapongok (Botswana) bölcsesség-divinációja során olyan tárgyakat dobnak fel, amelyek valamilyen kapcsolatban vannak a látó ember életével, pl. egy oroszlán csontjait, melynek támadását túlélte. Egy divinációs tárgy egy barátságos vagy ellenséges teremtmény „mozgó” része, és így maga is szubjektum. A leesett tárgyak elrendeződésétől azt várják, hogy az elmondjon valamit a teremtmények „valódi” motivációjáról és rejtett tulajdonságairól. Minden dobás egy drámai mikrojelenetet tár a résztvevők elé, melyet a látó interpretál, egyes aspektusokat elhanyagol, másokat kiemel. A látó tehát ügyfele számára elrendezi a problematikusnak és kaotikusnak érzett kiinduló helyzetet, legtöbbször valamilyen erkölcsi zavart, és ezzel kiutat jelez neki. A tudományos tradíció is bőségesen használ divinatorikus praktikákat: valószínűség-számításokat, demográfiai projekciókat valamint közvélemény-kutatásokat.

Az összehasonlító kultúrakutatás korrelációt állapít meg az emberfeletti lények és az ember, ill. a szülők és gyermekeik viszonya között. Olyan kultúrákban, ahol a gyermekek fájdalmas és büntető szocializációs gyakorlatnak vannak kitéve, az istenek is agresszívak és gonoszak. Azokban a kultúrákban viszont, ahol a gyermekeket dédelgetik és kényeztetik, az istenek is jóindulatúak. A kultúrák összehasonlítása továbbá összefüggést jelez a pol. rendszer és az istenek száma között. A politikailag hierarchikus társadalmakban inkább monoteista struktúrák alakulnak ki, míg az egalitárius társadalmakban inkább politeizmus uralkodik. Korreláció van az élelemszerzés és a vallásforma között is: élelmüket megtermelő társadalmak inkább monoteisták, a zsákmányolók inkább politeisták.

2) Egyes kultúrákban az egyén közvetlenebb módon léphet kapcsolatba a természetfelettil, mint másokban. Fiatal varjú indiánok például víziókat keresnek, hogy azok mutassák meg nekik személyes védőszellemüket. A víziókhoz több napos (pl. egy hegycsúcson végrehajtott) böjttel, bőrük átszúrásával vagy öncsonkítással jutnak. Minden kultúrában kifejlődött a mágikus vallási gyakorlatokat rész- vagy főfoglalkozásként űző specialisták csoportja, akik az ember és a természetfeletti között közvetítenek:

Pap

a neve azoknak a specialistáknak, akik kizárólag ennek a közvetítésnek szentelik magukat. A papság kialakulását a földművelés bevezetésével és az így megtermelt felesleggel magyarázzák: ezáltal vált lehetővé olyan specialisták kiválása, akik már nem foglalkoztak élelemszerzéssel, hanem kizárólag más területeken (művészet, politika, vallás, orvoslás) tevékenykedtek. A papok intézményesített szervezettel (papság) rendelkeznek. A papi hivatalba legtöbbször hosszas, ismétlődő vizsgák és kemény felkészülés után jutnak, ami a jelöltektől normák és szabályok elismerését kívánja meg. A papi hivatal számos kultúrában nem érhető el mindenki számára, hanem bizonyos csoportokra korlátozódik: A zsidóknál és a perzsáknál egy bizonyos klánból származnak a papok (*Levi, ill. Magi*). Indoeurópai kultúrákban sokszor a nemesek fiatalabb, öröklésre nem jogosult fiaiból kerültek ki. A papok hierarchikus szervezetekbe rendeződnek. Szolgálatukat legtöbbször ajándékokkal és adományokkal, olykor adókkal (pl. egyházi tized, dézsma) díjazták. Ha a papi tevékenység kívánt eredménye (pl. az istenek reagálása egy imádság recitálására) nem következik be, a hívek általában nem kételkednek a rituáléban, ill. a pap pozíciójában - nem úgy, mint a sámánok esetében. A papok legtöbbször bizonyos fokú pol. befolyással rendelkeznek; a főpap olykor az egész közösség főnöke is. A kult. tradíció őrzőiként a papok általában a tudás és a történelem urai. Az írásos kultúra kialakulását a papság egyik fő feladatával, az emlékezet megőrzésével hozzák kapcsolatba. Számos kultúrában mágikus minőséget tulajdonítanak a kimondott és - még inkább - az írott szónak. Az a képesség, hogy nevet adjunk jelenségeknek, tárgyakkal és személyeknek, és kategorizáljuk őket, azt jelenti, hogy hatalmunk van felettük. A nevek identitást adnak. A gyógyító ember diagnózisa a kliens számára betegségként tesz hozzáférhetővé egy jelenséget, és bizonyos cselekvési útmutatót ad, hogyan kell kezelnie azt. Több csoport és ember eltitkolja nevét az idegenek elől, hogy ne adjon nekik hatalmat maga felett. A szellemek és istenek nevét sokszor csak a mágikus-vallási specialisták ismerik. A papok a szakralitásnak testi megjelenésükkel is külön nyomatékot adnak, a híveknek a szentté válást a fej befedésével (kámzsa, kendő), önmaguk anonimizálásával, alakjuk függőleges meghosszabbításával hirdetik. Ez a motívum egész Euráziában kimutatható a papok, szerzetesek, apácák öltözékétől és a pápa ornátusától kezdve a közép- és délkelet ázsiai sámánruházaton át a tibeti lámák viseletéig, s emellett minden olyan öltözékre jellemző, amely viselője szemérmességet hangsúlyozza a többiek előtt: pl. a mullahok és a nők iszlám területen egész testüket teljesen befedik. „Eltakarni magunkat mások tekintete elől, és ugyanakkor egy fentről megáldott, kendővel fedett és fénnel elöntött emberként megjelenni a többiek előtt, úgy tűnik, ez az értelme a sok fátyolnak és kalapnak az eurázsiai területen. A bő ruha is megteszi a magáét: az elrejtett lábak felett úgy hullámszik, mintha viselője már el is indult volna a közvetlenül az égbe vezető úton.” [Hauschild. 2004]

A vallási törvények őrei

a papokkal ellentétben részidős specialisták. Kisebb földművelő csoportoknál (pl. tzozil maják) időszakosan teljes idejű specialistaként működnek. Feladatuk a rituálék elvégzéséről és a tradíció megőrzéséről gondoskodni. Ezáltal a papokhoz hasonlóan rendszerint kötődnek a pol. intézményrendszerhez.

A törvényörök főként kis populációkban (pi. zsákmányolóknál) alakultak ki. Az ausztrál őslakosoknál minden felnőtt külön rituális feladatokat kap, hogy fenntartsák az álomidő mitikus rendjét, és a megfelelő rituálékat végrehajtsák. Életkor, tapasztalat és képességek befolyásolják, hogy az egyén milyen mértékben vesse részt a rituális ügyekben. Sokszor öreg emberek töltik be a törvény örök szerepét, és ezzel fontos szerepet játszanak a felnövekvő nemzedék enkulturációjában.

A próféták

teljes vagy részidős specialisták, akik a papokkal és törvényörökkel ellentétben a vallás átalakítására és a társ. rend megváltoztatására törekednek. A próféták önmagukat egy isteni hatalom szócsövének és az ember feletti igazság hirdetőinek tartják. A próféta karizmája segítségével híveket és követőket tud mozgósítani és magához kötni, ezért a politikai-vallási establishment általában fenyegetésként érzékeli őket.

A sámánok

(a tunguz *saman* szóból) az emberek világát a természetfeletti erők és lények világával összekötő extázistehnikák teljes vagy részidős specialistái. Mircea Eliade (1907-86), a sámánizmus legjelentősebb ismerőjének definíciója szerint (a sámán) „egy transz specialistája, melyben lelke elhagyja testét, és az égbe vagy az alvilágba utazik”. [1951] A fogalom eredetileg közép- és észak-ázsiai kultúrák (szamojédek, tunguzok, jakutok, korjácok, altáji és volgai tatárok, csukcsok stb.) specialistáit jelölte; ma már észak-amerikai, délkelet-ázsiai és óceániai kultuszspecialistákra is használják. De a közép- és észak-ázsiai sámán mindazokat az elemeket egyesíti magában, melyekből más kultúrákban csak egy-egy található, a szellemekkel való kapcsolat, a leszállás az alvilágba, az égbe szállás és a mágikus repülés képessége. Ma gyakran kiterjesztik ezt a fogalmat más kultikus specialistákra, varázslókra, boszorkányokra, mágusokra és gyógyító emberekre is. Sámánista kultúrákban a sámán mellett más mágikus, vallási specialisták (áldozatot bemutató személyek, családfők) is végeznek kultikus cselekedeteket.

Az **észak-ázsiai népek kozmológiája** több, a világtengellyel összekötött kozmológiai szintet különböztet meg: a felső égben él a Nagy Égi Isten; 7, ill. 9, az alsó égben elhelyezkedő fia, lánya vagy küldönce vigyáz az emberekre, és óvja őket. Az alvilág ura uralkodik a tűz-kultuszok, a halotti és a vadászati rítusok felett. A sámán mindezekkel a lényekkel és más különböző démonokkal, halottakkal és természeti szellemekkel lép érintkezésbe, amikor a világtengelyen fel- vagy lefelé utazik. De ezek - ellentétben egy „megszállottal” - rajta nem uralkodnak.

A sámán utazásai arra szolgálnak, hogy transzok segítségével betegeket gyógyítson, a holtakat elkísérje az árnyak birodalmába, és közvetítőként szolgáljon a felső, az emberi és az alvilág között.

Egy fiatal férfi vagy nő *sámánná válása* kultúránként eltérően történik. Számos kultúrában ez a státus *örökölhető*. A manysiknál (voguloknál) például a sámánság anyai ágon öröklődik. Néhány kultúrában a jelöltet valamilyen eksztatikus élmény, vagy egy őt az egyik szellemhez kötő álom *hívja el* sámánnak. Ezt az el hivatást sokszor betegségekre (sámán betegség) kísérik. A turusanszki tunguzoknál a jelölt azt látja álmában, hogy Hargi démon sámánrítusokat hajt végre. Eközben a jelölt megismeri a sámánságnak a beavatás lényegét jelentő titkait. A beavatás „időnként látszólag beteges jellegű álmokban és transzokban megy végbe” [Eliade, 1951]. Az elhívás és a beavatás dél-amerikai, ausztrál és a szibériai sámánoknál gyakran a rituális halál különböző formáival jár együtt. Néha a betegség, extázis, rohamok és álmok egyet jelentenek a sámán funkciójába történő *beavatással*. Az elhívás után a jelöltet öreg sámánmesterek tanítják meg a sámántechnikákra, a szellemek nevére és funkcióira, a titkos nyelvre, a klán mitológiájára és genealógiájára stb.

Néhány kultúrában a jelölt *megnevezéssel* kapja meg a sámán státuszát. A mandzsúriai tunguzoknál kiválasztanak egy gyermeket, és jövődöbeli sámánként nevelik fel. Ha a gyermek mégsem alkalmas az extázisra, akkor a klán megváltoztatja a választását, és egy másik gyermeket nevez meg. „Néha a fiatal jelölt viselkedése eldöntheti és meggyorsíthatja a felavatást. Előfordul, hogy a hegyekbe menekül, és ott marad egy hétig, vagy még tovább, hogy ott olyan állatokkal táplálkozzék, 'melyeket ő maga fogott el a fogával', és piszkosan, véresen, szakadt ruhában és tépett hajjal 'mint egy vadember' térjen vissza a faluba [Eliade, 1951].

Más kultúrákban egy ember, aki sámán akar lenni, kijelenti, hogy „álmában megjelent neki egy meghalt sámán szelleme, és megparancsolta, hogy legyen az utódja” [Eliade, 1951].

3) Mágiát valamilyen formában az összes ismert kultúrában gyakorolnak, és általában a tudománnyal és vallással egy időben van jelen.

A mágiának két **formáját** ismerjük:

1. **Analóg** vagy **szimpatetikus** mágia: hasonló dolgoknak hasonló tulajdonságaik vannak, és kölcsönösen hatnak egymásra.

Az azandéknál az epilepsziás embert úgy kezelik, hogy egy vörös kolobusz elégetett koponyája hamuját etetik meg vele és a tűz közelébe fektetik. Ennek oka egyrészt a majom és az epilepsziás ember mozdulatainak hasonlósága, másrészt a majomnak az a képessége, hogy minden reggeli merevségéből a napsugarak hatására tér magához.

2. Az **átviteli** vagy **érintési (kontakt-) mágia** azon a meggyőződésen alapul, hogy az egyszer már érintkezésben volt dolgok szétválasztásuk után is kapcsolatban maradnak, és a távolságon át is hatnak egymásra.

A vudu kultuszban úgy tartják, hogy ha egy ember levágott testrésze (haja, körme) valakinek a birtokában van, akkor az kontrollálhatja ezt az embert. Mágia és vallás szorosan összekapcsolódnak: mágikus praktikák a vallásos hithez hasonlóan feltételezik, hogy természetfeletti erőket lehet velük mobilizálni. A természetfeletti erőktől kérnek velük segítséget és támogatást, hogy megbékítsék vagy meggyőzzék őket. A vallás ezzel szemben arra irányuló kísérlet, hogy befolyásolják és kiengeszteljék a természetfeletti erőket, amelyek az emberek életét ellenőrzik és meghatározzák. A mágia itt a praxist jelenti, a vallás a hitet. Egy ima tehát mágikus, a hit az imádott erőben vallásos.

Az evolucionizmus feltételezte, hogy a mágia kialakulása fejlődéstörténetileg megelőzi a vallás kialakulását. Ezt a kiindulópontot azonban azóta elvetették, mivel a gyakorlatban a vallásos és mágikus technikák egymás mellett léteznek, és sokszor keresztezik is egymást. Ma úgy gondolják, hogy a mágia olyan praktika, amellyel minden kultúrában a rendelkezésre álló empirikus tudás hézagait töltik ki. A Trobriand-szigetek lakói pl. abban hisznek, hogy mágikus praktikákkal fokozhatják növénytermesztési technikáik hatékonyságát. A **boszorkányság** fogalmát akkor használják az etnológiában, amikor negatív jelenségek és sorscsapások (pl. halál, betegség, fájdalom, zavarodottság) okát - mivel racionálisan nem magyarázhatók - bizonyos emberekben (boszorkányokban) keresik. Az azandéknál minden olyan jelenség okának a boszorkányságot tartják, mely a mindennapi tapasztalattal nem magyarázható. Ilyen jelenség pl. a hirtelen szerencse vagy szerencsétlenség, ha a körülmények nem változtak a korábbi szituációhoz képest. Boszorkánysággal magyarázzák például, hogy egy szerencsétlenség miért éppen egy adott pillanatban (és nem máskor) következett be. Kultúránként eltérőek a boszorkányokkal és boszorkánysággal kapcsolatos elképzelések. Egyes kultúrákban mindenki végezhet boszorkánykodást, másokban viszont specialisták vannak erre. Az angolszász irodalom terminológiája különbséget tesz az „örökölt boszorkányság” (*witchcraft*) és a „tanult boszorkányság” (*sorcery*) között. Míg a *witch-craftban* különleges pszichikai energiákat és átkokat alkalmaznak, a *sorcery* elsősorban tárgyakkal, esszenciákkal és anyagokkal dolgozik. A boszorkányoktól és varázslóktól félnék közösségükben, mivel ők tudják, hogyan lehet ártó erőket mozgósítani. A boszorkány alakja mindazokat a jellemvonásokat megtestesíti, melyek ellentmondanak az elvárt és erkölcsös társ. életnek; ezért minden kultúrában előnytelen attribútumokkal ábrázolják: A lugbaráknál meztelenül táncolnak a boszorkányok; a madarik azt hiszik, hogy a boszorkányok ürülékkel kennek be tárgyakat, hogy tulajdonosaiknak ártsanak; amba boszorkányok sőt esznek, ha szomszédok. A boszorkány egy társadalom értékstruktúrájára utal, és a saját kultúra negatív kivetítésére szolgál. A **boszorkányüldözéseket** az etnológiában a társ. kontroll

és belső konfliktusok megoldása formájaként értelmezik, pl. nem szeretett csoporttagok megbüntetésére vagy kizárására.

A rontás előli **védelmet boszorkánydoktoroknál** keresik, akiknek az a feladata, hogy a boszorkányt leleplezzék, és a megrontott személyt meggyógyítsák. A boszorkánydoktorok rendszerint nagy tekintélynek örvendenek közösségükben, mivel ismerik klienseik élettörténetét, és tájékozottak a gyógyító anyagok és rituálék terén. Jeanne Favret-Saada [1977] francia etnológus hatásosan írja le a megrontottak szemszögéből a rontás és a rontáshárítás folyamatait Nyugat-Franciaországban.

AZ ÖSSZEÁLLÍTÁSBAN FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. Dieter Haller. Etnológia (Atlasz). - Bp.: Athenaeum Kiadó, 2007.
2. Алексеев В.П. Этногенез. – М., 1983.
3. Берлін Ісайя. Націоналізм: знехтувана сила // Сучасність. – 1993. – № 3.
4. Бромлей Ю.В. Очерки истории этноса. – М., 1983.
5. Громов Г.Г. Методика полевых этнографических исследований. – М., 1967.
6. Этнические стереотипы поведения. – Л., 1983
7. Тиводар М.П. Етнологія. - Ужгород, 1998; Львів, 2004.

AJÁNLOTT IRODALOM:

1. Hunfalvy János. Egyetemes néprajz. – MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1995.
2. Kiszelyi István. A Föld népei. 1-4 kötet. – Bp.
3. Magyar néprajzi lexikon. 1-5 kötet. – Bp., 1980.
4. Аверкиева Ю.П. Индейцы Северной Америки. – М., 1974
5. Бабилаев А.Н. Этническая психология как социальный феномен. – М., 2001.
6. Белик А.А., Резник Ю.М. Социокультурная антропология. Историко-теоритическое введение. –М., 1998.
7. Гумилев Л.И. Этногенез и биосфера земли. – М., 1989.
8. Етнографія України. – Львів, 1994.
9. Етносоціальний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – К., 1993.
10. Етнос і соціум / Відп. ред. Б.В. Попов. – К., 1993.
11. Этнография. - М., 1982.
12. Етнографія України. -Львів, 1994; 2005.
13. Заславський В. Націоналізм і перехід до демократії в посткомуністичних суспільствах //Сучасність, – 1993. – № 3.
14. Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. – М., 1997.
15. Концепции зарубежной этнологии. – М., 1976.
16. Лебон Г. Психология народов и масс. – СПб., 1995.
17. Лозко Г. Етнографія України. - К., 2001.
18. Лурье С.В. Историческая этнология. – М., 1997.
19. Макарчук С.А., Турій О.Ю. Український етнос (Історичний розвиток). – Львів, 1990.
20. Мала енциклопедія етнодержавства. – К., 1996.
21. Морган Л.Г. Дома и домашняя жизнь американских туземцев. – Л., 1934
22. Народы мира. Этнографический очерк. Т.1-13. – М., 1954-1966
23. Народы мира. Историко-этнографический справочник. – М., 1989

24. Мнацаканян М.О. Этносоциология: Нации, национальная психология и межнациональные конфликты. – М., 1998.
25. Народы мира: этнографические очерки. - М., 1954-1966. - Т. 1-13.
26. Пономарьев А. Етнічність та етнічна історія України. – К., 1996.
27. Садохин А.П. Грушевицкая Т.Г. Этнология. - М., 2001.
28. Сижевич З.В. Социология и психология национальных отношений. – СПб., 1999.
29. Степко М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К., 1998.
30. Токарев С.А. Этнография народов СССР. – М., 1958.
31. Токарев С.А. Ранние формы религии и их развитие. – М., 1964
32. Токарев С.А. История зарубежной этнографии. – М., 1978.
33. Чебоксаров Н.Н. Чебоксарова И.А. Народы, расы, культуры. – М., 1971
34. Чеснов Я.В. Лекции по исторической этнологии. – М., 1998.